

การแสดงปาฐกถาพิเศษ

มอศ

ครั้งที่ ๙

โดย ดร.ม.ร.ว. อภิน ทรัพย์พัฒน์

จัดโดย คณะเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

[ระบบอุปถัมภ์ กับการพัฒนาสังคม : ด้านหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย]

แสดงปาฐกถาพิเศษ

๒๕๖๖

ครั้งที่ ๕

ดร.ม.ร.ว. อकिन รพีพัฒน์

คณบดี คณะเศรษฐศาสตร์

วิทยาลัยธรรมศาสตร์

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามนำไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

พิมพ์ที่ หจก. สามลดา โทร. ๐-๒๘๘๕-๑๕๐๐ , ๐-๖๘๘๕-๒๓๐๐

สนับสนุนการจัดทำ E-Book โดย โครงการ Open School Thailand

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	4
คำขอบคุณ	6
กำหนดการปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภาภรณ์ ครั้งที่ 9	7
คณะกรรมการคัดเลือกองค์ปาฐก ปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภาภรณ์ ครั้งที่ 9	8
คณะกรรมการดำเนินการจัดงาน ปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภาภรณ์ ครั้งที่ 9	9
ชีวิต ความคิด และงานของ ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ (ฉบับ 2548)	10
ชีวประวัติ และผลงานโดยสังเขป ของ รองศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์	41
ระบบอุปถัมภ์กับการพัฒนาสังคม : ด้านหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย	53

คำนำ

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้จัดแสดงปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ มาแล้ว 8 ครั้ง เริ่มครั้งแรกในปี พ.ศ. 2530 โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ 3 ประการ คือ

1. เพื่อเผยแพร่ชื่อเสียง เกียรติคุณของศาสตราจารย์ ป่วย อังภากรณ์
2. เพื่อสดุดีและประกาศเกียรติคุณนักวิชาการที่มีผลงานทางวิชาการอันดีเด่น และมีความรับผิดชอบต่อสังคม
3. เพื่อส่งเสริม สนับสนุน และเผยแพร่การศึกษาและการค้นคว้าที่มีความเป็นเลิศทางวิชาการ

เพื่อให้การแสดงปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว คณะเศรษฐศาสตร์ได้ดำเนินการคัดเลือกองค์ปาฐกจากผู้มีผลงานดีเด่นหรือเป็นผู้มีความสนใจในการศึกษาหาความรู้ด้านสังคมศาสตร์ มีเกียรติประวัติอันแสดงถึงคุณธรรม และมีจิตสำนึกในการรับใช้และแก้ไขปัญหาสังคม

ปาฐกถาพิเศษที่ผ่านมา 8 ครั้ง มีดังนี้

ครั้งที่ 1 27 กุมภาพันธ์ 2530

ศาสตราจารย์ นิคม จันทรวิทุร

“แรงงาน กับรัฐ-สามทศวรรษแห่งการพัฒนา”

ศาสตราจารย์ ดร.อัมมาร สยามวาลา

“เกษตรกรกับรัฐ”

ครั้งที่ 2 9 มีนาคม 2532

ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก

“เศรษฐกิจ การเมืองเรื่องวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี”

ครั้งที่ 3 9 กันยายน 2533

รองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

“วัฒนธรรมตะวันตกกับพัฒนาการสังคมไทย”

ครั้งที่ 4 9 มีนาคม 2536

- ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เที่ยวงศรีวงศ์
 “วีรบุรุษในวัฒนธรรมไทย”
- ครั้งที่ 5 9 มีนาคม 2538
 ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม
 “รากฐานชีวิต”
- ครั้งที่ 6 9 มีนาคม 2541
 ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี
 “ยุทธศาสตร์ชาติ เพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม
 และศีลธรรม”
- ครั้งที่ 7 9 มีนาคม 2544
 อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์
 “สร้างสรรค์สันติประชาธรรมให้เป็นจริงในสังคม”
- ครั้งที่ 8 9 มีนาคม 2546
 นายไพฑูลย์ วัฒนศิริธรรม
 “การบริหารสังคม : ศาสตร์แห่งศตวรรษเพื่อสังคมไทย
 และสังคมโลก”

ปาฐกพิเศษครั้งที่ 9 โดยรองศาสตราจารย์ ดร.ม.ว.อดิน รพีพัฒน์
 ผู้เคยมีโอกาสร่วมงานกับศาสตราจารย์ป๋วยในช่วงระยะหนึ่งถือเป็นอีกครั้งหนึ่ง
 ของการน้อมรำลึกถึงศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ้งภากรณ์ ข้าราชการนักวิชาการ
 ที่ได้อุทิศตนให้กับการพัฒนาคนพัฒนาสังคมไทยทั้งในด้านเศรษฐกิจการเมือง
 และจริยธรรม ด้วยความรู้ความสามารถ และความซื่อสัตย์สุจริตตลอดชีวิตของ
 ท่าน

คณะกรรมการดำเนินงาน
 ปาฐกถาพิเศษ ป๋วย อึ้งภากรณ์ ครั้งที่ 9

คำขอบคุณ

การจัดงานปาฐกถาพิเศษ ป่วย อึ้งภากรณ์ ครั้งที่ 9 นี้ ได้รับการสนับสนุนและร่วมมือเป็นอย่างดีจากบุคคลหลายท่าน และสถาบันหลายแห่ง ทั้งในด้านการเขียนบทความ การจัดแสดงนิทรรศการชีวิตผลงานของ ศาสตราจารย์ ดร.ป่วย อึ้งภากรณ์ การจัดทำวีดิทัศน์ประวัติ และผลงานของ ศาสตราจารย์ ดร.ป่วย อึ้งภากรณ์ และขององค์ปาฐก ดร.ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์

คณะเศรษฐศาสตร์ จึงขอแสดงความขอขอบพระคุณต่อบุคคลและสถาบัน ดังมีรายนามต่อไปนี้

ดร.ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล

คุณจรัญญา วงษ์พรหม

คุณธนะจักร เย็นบำรุง

คุณนิศากร รพีพัฒน์

ม.ร.ว.ปรีดียาธร เทวกุล

ธนาคารแห่งประเทศไทย

สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

และ

รองศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์

กำหนดการปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ 9

วันพุธที่ 9 มีนาคม 2548

ณ ห้องจัด เศรษฐบุตร (แอล ที 1)

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

.....

- 08.30 - 09.30 น. พิธีสงฆ์ ณ ห้องอนุสรณ์สถานปรีดี พนมยงค์ (หน้าตึกโดม)
- 09.30 - 10.00 น. รับประทานน้ำชา - กาแฟ และลงทะเบียน
ณ ห้องจัด เศรษฐบุตร (แอล ที 1) คณะนิติศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 10.00 - 10.10 น. พิธีเปิดโดย ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์
อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 10.10 - 10.20 น. ฉายวีดิทัศน์แนวคิดคุณภาพแห่งชีวิตของศาสตราจารย์
ดร.ป่วย อังภากรณ์
- 10.20 - 10.25 น. ประกาศเกียรติคุณองค์ปาฐก รองศาสตราจารย์
ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์
โดย ศาสตราจารย์ ดร.ปราณี ทินกร
คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 10.25 - 10.35 น. ฉายวีดิทัศน์ชีวิตและงานองค์ปาฐก รองศาสตราจารย์
ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์
- 10.35 - 11.45 น. การแสดงปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์
เรื่อง “ระบบอุปถัมภ์กับการพัฒนาสังคม :
ด้านหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย”
โดย รองศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์
- 11.45 - 12.00 น. อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มอบของที่ระลึกแด่
องค์ปาฐก คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรม-
ศาสตร์ มอบพวงมาลัยแด่องค์ปาฐก และพิธีปิด

คณะกรรมการคัดเลือกองค์ปาฐก
ปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ 9

.....

ศาสตราจารย์ ดร.ปราณี ทินกร	ประธานกรรมการ
ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี	กรรมการ
คุณไพฑูลย์ วัฒนศิริธรรม	กรรมการ
ศาสตราจารย์ ดร.อัมมาร สยามวาลา	กรรมการ
รองศาสตราจารย์ ชูศรี มณีพฤษ์	กรรมการ
รองศาสตราจารย์ ดร.พรายพล คุ้มทรัพย์	กรรมการ
รองศาสตราจารย์ ดร.สมบุญณ์ ศิริประชัย	กรรมการ
	และเลขานุการ

คณะกรรมการดำเนินการจัดงาน
ปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ 9

.....

ศาสตราจารย์ ดร.ปราณี ทินกร	ประธานกรรมการ
รองศาสตราจารย์ สุขุม อัครวาทิมัชชัย	รองประธานกรรมการ
รองศาสตราจารย์ ดร.สมบุญรณ์ ศิริประชัย	รองประธานกรรมการ
รองศาสตราจารย์ ชูศรี มณีพฤษ์	กรรมการ (ฝ่ายหนังสือ)
อาจารย์ เฉลิมพงษ์ คงเจริญ	กรรมการ (ฝ่ายหนังสือ)
รองศาสตราจารย์ ดร.ดาว มงคลสมัย	กรรมการ (ฝ่ายจัดเวที)
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุวรรณี วัฒนจิตต์	กรรมการ (ฝ่ายจัดเลี้ยง)
อาจารย์ ธีรวุฒิ ศิริพินิจ	กรรมการ (ฝ่ายงานสไลด์)
อาจารย์ พรเทพ เบญญาอภิกุล	กรรมการ (ฝ่ายงานสไลด์)
อาจารย์ มณฑิยา สติมานนท์	กรรมการ (ฝ่ายจัดนิทรรศการ)
อาจารย์ ดร.อรุณรัตน์ รัตนภากร	กรรมการ (พิธีกร)
คณาจารย์ทุกท่าน	กรรมการ (ฝ่ายปฏิคม)
นางสุกัญญา นทีรัมย์ไธวะ	กรรมการ
นางดาราวรรณ วัชรสันติกุล	กรรมการและเลขานุการ

ชีวิต ความคิด และงาน ของ ม.ร.ว.อकिन รพีพัฒน์¹ (ฉบับ 2548)

ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล

นามของ ม.ร.ว.อकिन รพีพัฒน์ ในวงการวิชาสังคมศาสตร์ไทยและสากล เป็นสิ่งที่ไม่ต้องการคำแนะนำใดๆ น่าจะกล่าวได้ว่าท่านเป็นนักมานุษยวิทยาไทยที่มีผลงานโดดเด่นที่สุดในช่วงตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา งานของท่านมีเนื้อหากว้างขวาง ครอบคลุมปรากฏการณ์สำคัญหลายเรื่องในสังคมไทย อาทิ ประวัติศาสตร์สังคม ชุมชนในเมือง และชนบท แนวคิดที่ท่านเสนอเป็นสิ่งที่ได้รับการอ้างถึงอยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์แบบ patron กับ client นั้น ได้กลายเป็นแนวทางหลักในการพิจารณาพิจารณาสังคมไทย เบเนดิก แอนเดอร์สัน ได้เคยกล่าวถึงผลงานชิ้นเด่นของท่านไว้ว่า “อาจจัดได้ว่าเป็นข้อเขียนภาษาอังกฤษซึ่งเขียนโดยคนไทยเกี่ยวกับสยามสมัยใหม่ที่ปราดเปรื่องที่สุด”² ม.ร.ว.อकिन จึงเป็นผู้ที่มีคุณูปการอย่างสูงต่อวงกรรมานุษยวิทยา และต่อความเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมไทย

¹ บทความนี้ตัดตอนและเติมจากบทความเดิม ที่ตีพิมพ์โดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในวาระที่ม.ร.ว. อकिन รพีพัฒน์ อายุครบรอบ 60 ปี เมื่อปีพ.ศ. 2536 โดยคัดมาเฉพาะส่วนที่บรรยายความคิดและผลงาน และเพิ่มเติมผลงานภายหลังเกษียณอายุโดยสังเขป เพื่อให้ตรงตามความประสงค์ของผู้จัดงานปาฐกถาปวย อิงภากรณ์ ประจำปี พ.ศ. 2548 ซึ่งมี ม.ร.ว. อकिनเป็นองค์ปาฐก และต้องการตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับประวัติของท่านประกอบบทปาฐกถา เนื้อหาของผลงานในช่วงหลังเกษียณนั้นออกจะย่นย่อ รวมทั้งอาจตกหล่นไปอีกมาก ซึ่งต้องขออภัยไว้ ณ ที่นี้ เนื่องจากผู้เขียนไม่สามารถทุ่มเทเวลาให้ได้ตั้งใจพิจารณา แต่ก็ทำด้วยความเคารพอาจารย์ปวยและอาจารย์อकिन ทั้งในฐานะที่ท่านมีคุณูปการต่อวงวิชาการไทย และในฐานะตัวอย่างของบุคคลผู้ดำรงชีวิตด้วยความแน่วแน่มั่นคงในหลักการอยู่เสมอ ขอขอบพระคุณคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้จัดปาฐกถา ที่ทำให้ผู้เขียนได้มีโอกาสวาระท่านทั้งสองด้วยบทความเล็กน้อยนี้

² ดู Anderson, Benedict ใน Elizer Ayal (ed.) 1978 *The Study of Thailand*. Centre for International Studies, Ohio University. หน้า 218

1. ลำดับเหตุการณ์และผลงานที่สำคัญโดยสังเขป

1933	เกิด
1954-1957	ศึกษาวิชากฎหมาย ณ มหาวิทยาลัย Oxford อังกฤษ
1960-1962	รับราชการตำรวจ
1962	เริ่มทำงานที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
1964-1968	ศึกษามานุษยวิทยา ณ มหาวิทยาลัย Cornell สหรัฐอเมริกา
1969	ตีพิมพ์ <i>The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period</i>
1971-1973	เป็นผู้อำนวยการสถาบันบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
1975	เขียน <i>Bangkok Slum : Aspect of Social Organization</i> ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก สาขามานุษยวิทยา ณ มหาวิทยาลัย Cornell
ตีพิมพ์บทความ “ <i>Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period</i> ”
1975-1976	เป็นหัวหน้าแผนกอิสระสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และเป็นผู้อำนวยการฝ่ายสังคมศาสตร์ของโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง ซึ่งมี ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นผู้ริเริ่ม
1975-1977	เป็นผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
1978	ตีพิมพ์ “ <i>Rise and Fall of a Bangkok Slum</i> ”
1979	ตีพิมพ์ “ <i>Problems in Rural Development : the Case of the Mee Klong Integrated Rural Development Project</i> ” และ “ <i>การวิจัยเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณในการศึกษาสลัม</i> ”

- 1980 ตีพิมพ์ “The Transformation of Tambon Yokkrabat, Changwat Samut Sakorn”
- 1981 ตีพิมพ์ สลัม : ปัญหาและแนวทางแก้ไข
- 1982 ตีพิมพ์ คู่มือการทำงานกับเกษตรกร
- 1982-1989 เป็นผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- 1991-1993 ที่ปรึกษาฝ่ายสังคม มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI)
- 1994-2002 ผู้อำนวยการ สถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง ของมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
- 1997-2001 ประธานกรรมการบริหาร ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
- 1999 ตีพิมพ์ ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง
- ปัจจุบัน เป็นที่ปรึกษาของมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง ประธานกรรมการมูลนิธิชุมชนไท ประธานกรรมการมูลนิธิสถาบันธรรมรัฐ เพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและสังคม

2. ชีวิตช่วงต้น

ม.ร.ว.อดิน เกิดเมื่อวันที่ 22 มกราคม 2475 (ตรงกับ ค.ศ.1933)³ ที่กรุงเทพฯ เป็นบุตรคนโตของ ม.จ.เพลิงนาคดลโอรสในกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กับ ม.จ.ทรงอัปสร(เดิม กิตติยากร) ในวัยเด็กเรียนหนังสือในโรงเรียนไทยหลายแห่ง แต่ที่เรียนนานที่สุดคือจากประถมปีที่ 3 ถึงมัธยมปีที่ 6 นั้น เรียนที่โรงเรียนอำนวยการศิลป์ ปากคลองตลาด หลังจากนั้นจึงเดินทางไปศึกษาต่อที่

³ ในปีที่ ม.ร.ว.อดินเกิดนั้น สยามใช้ปฏิทินที่ถือเอาเดือนเมษายนเป็นเดือนแรกของปี เพิ่งเปลี่ยนเป็นปฏิทินสากลในปี 2483 ฉะนั้นวันเกิดของท่านจึงนับเป็นปี 2475 ตามปฏิทินไทย แต่หากนับตามปฏิทินสากลก็จะเป็นเดือนมกราคมของ ค.ศ.1933

ประเทศอังกฤษ ชีวิตในวัยเด็กของท่านจะเป็นอย่างไรไม่ทราบละเอียด แต่ดูจะมีสองสิ่งที่ท่านมักจะกล่าวอยู่เสมอๆ เรื่องแรกคือท่านเป็นคนที่มีสนใจพุทธศาสนามาก เป็นคนที่สวดมนต์ก่อนนอนเป็นกิจวัตร และชอบอ่านหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาตั้งแต่เด็กๆ อีกสิ่งหนึ่งที่ติดอยู่ในความจำคือ ท่านเป็นคนที่มีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับคนที่มีฐานะทางสังคมทั้งที่สูงมากและที่ต่ำมากอยู่เสมอ ม.ร.ว.อศินได้รับการอบรมเลี้ยงดูในฐานะของสมาชิกคนหนึ่งในราชสกุล มีเพื่อนเล่นที่เป็นเชื้อพระวงศ์ด้วยกันหลายคน แต่ในขณะที่เดียวท่านก็จะเล่าถึงเหตุการณ์ที่ทำให้ท่านสนใจคนในระดับอื่น เช่น เรื่องที่ท่านเล่าว่าสมัยที่ท่านพ่อทำงานเป็นผู้พิพากษาท่านเคยมาที่ทำงานของท่านพ่อซึ่งเป็นศาลได้พบและพูดคุยกับนักโทษบางคนท่านจึงมีประสบการณ์ของการพบปะกับคนที่ มีพื้นเพที่หลากหลายตั้งแต่เยาว์วัย

ม.ร.ว.อศิน เดินทางไปอังกฤษเมื่อจบมัธยมปีที่ 6 และได้เรียนในสถานศึกษาหลายแห่งก่อนที่จะเข้ามหาวิทยาลัย บางแห่งเป็นบ้าน บางแห่งเป็นโรงเรียนประจำ ชื่อโรงเรียนเวลลิงโบโร ในแคว้นนอร์ทแทมตัน ม.ร.ว.อศินเข้ามหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ในปี 1954 โดยอยู่ที่คอลเลจชื่อไครส์เชิร์ช คอลเลจนี้ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เสด็จปู่ของท่านเคยทรงศึกษามาก่อนม.ร.ว.อศินเรียนวิชากฎหมายตามแบบแผนในราชสกุลของท่าน

การเรียนปริญญาตรีในมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดสมัยนั้น มีลักษณะพิเศษบางอย่างที่น่าจะกล่าวถึงไว้สิ่งที่สำคัญสำหรับการศึกษาไม่ใช่เนื้อหาวิชา ในหลักสูตรแต่เพียงอย่างเดียว ออกซ์ฟอร์ดเป็นชุมชนซึ่งประกอบไปด้วยนักเรียนและครูที่มีความสนใจมากมายหลายด้าน การใช้ชีวิตในชุมชนแห่งนี้ เรียกร้องให้นักเรียนเป็นผู้มีความรู้กว้างขวาง เพื่อที่จะสามารถพูดคุยกับคนอื่นได้รู้เรื่อง โอกาสสำหรับพูดคุยสนทนากับคนอื่นนั้นมีอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นในคอลเลจซึ่งเป็นทั้งที่อยู่ที่พัก ในการเสวนา งานเลี้ยง การเล่นกีฬา และกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น ดนตรี ละคร ซึ่งมีอยู่ไม่ขาดสาย ระยะเวลาที่เป็นนักเรียน ม.ร.ว.อศินร่วมกิจกรรมหลายอย่าง เช่น เป็นสมาชิกชมรมถ่ายรูป และเคยได้รับรางวัลในการประกวดภาพถ่ายของชมรม นอกจากนั้นท่านยังเคยเป็นนาย

ท้ายเรือกรรเชียงของคอลเลจ ชีวิตในออกซ์ฟอร์ดทำให้ท่านสนใจวรรณกรรม
ปรัชญา การเมือง และใช้เวลาอ่านหนังสือเหล่านี้อยู่มากพอๆกับตำรากฎหมาย
หรืออาจจะมากกว่าด้วยซ้ำ ระหว่างที่ท่านเรียนอยู่นั้น มีนักเรียนไทยรุ่นราว
คราวเดียวกับท่านอยู่หลายคน แต่ผู้ที่อาจจะเรียกได้ว่ามีบทบาทสำคัญในการ
ทำให้ท่านรู้จักกับวิชามานุษยวิทยาคือ นักเรียนทุนชื่อ พัทยา สายหนู ซึ่งต่อมา
เป็นศาสตราจารย์ทางมานุษยวิทยา ขณะนั้นพัทยา สายหนู เรียน PPE (ปรัชญา
การเมืองและเศรษฐศาสตร์) อยู่ แต่ก็สนใจมานุษยวิทยา และได้แนะนำให้
ม.ร.ว.อศินอ่านหนังสือชื่อ Other Cultures หนังสือเล่มนี้เป็นตำราพื้นฐานที่ใช้
สำหรับมานุษยวิทยาในอังกฤษ ม.ร.ว.อศินพบว่าหนังสือเล่มนี้ออกจะเขียน
จิตๆไม่มีอะไรเด่นเป็นพิเศษ แต่ก็ทำให้รู้จักวิชาที่สนใจวัฒนธรรมของผู้อื่น ซึ่ง
เป็นเรื่องแปลกประหลาดสำหรับคนอังกฤษในยุคนั้น เรื่องนี้จะมีความสำคัญ
ต่อเส้นทางชีวิตของ ม.ร.ว.อศินในเวลาต่อมา

การเรียนที่ออกซ์ฟอร์ดได้ให้อะไรแก่ท่านบ้าง คำถามนี้อาจจะตอบได้
ด้วยข้อสังเกตของ ม.ร.ว.อศินเอง ในเรื่องเกี่ยวกับครูของท่าน ในบรรดาครูที่มี
ชื่อเสียงของออกซ์ฟอร์ด ท่านหนึ่งที่ประทับใจ ม.ร.ว.อศินมากเป็นครูที่ปรึกษา
ประจำคอลเลจของท่าน ครูคนนั้นบอกท่านเมื่อท่านเรียนจบว่า ที่ได้เข้ามาเรียน
นี้อย่าหลงนึกว่ารู้จบทุกสิ่ง วิชากฎหมายที่เรียนไปนั้น ที่จริงแล้วยังไม่รู้ สิ่ง
ที่เราได้ไปคือความสามารถที่จะเรียนรู้ ที่จะค้นคว้าได้ด้วยตนเอง การเรียน
ปริญญาตรีเป็นเพียงจุดเริ่มต้น ซึ่งสอนวิธีการเรียนรู้ให้แก่เราเท่านั้น

เมื่อจบจากออกซ์ฟอร์ดแล้ว ม.ร.ว.อศินเรียนเนติบัณฑิตของอังกฤษ
ต่อที่สำนัก Middle Temple ในลอนดอน การเรียนที่นี้ต่างจากมหาวิทยาลัย
กฎหมายที่เรียนในมหาวิทยาลัยเป็นเรื่องเชิงทฤษฎีเรียนเพื่อให้เกิดความเข้าใจ
แต่เนติบัณฑิตเป็นเรื่องทางวิชาชีพ คือการฝึกฝนคนให้เป็นทนายความประเภท
barrister เพื่อว่าความในศาลโดยเฉพาะ จะโชคดีหรือโชคร้ายก็แล้วแต่
ม.ร.ว.อศินเรียนเนติบัณฑิตไม่สำเร็จ สำหรับผู้เขียนแล้วเรื่องนี้น่าจะเป็นความ
โชคดีมากกว่า หากท่านเรียนเนติบัณฑิตจบ เมืองไทยอาจจะมีผู้พิพากษาที่มี
ความสามารถสืบต่อจากเสด็จปู่ของท่านซึ่งได้รับสมญาว่าเป็นพระบิดาของ

กฎหมายไทย แต่เราก็จะขาดนักมานุษยวิทยาผู้ที่มีความเข้าใจสังคมไทยลึกซึ้งมากที่สุดท่านหนึ่งไป

ดังนั้นรวมแล้ว ม.ร.ว.อศินจึงใช้ชีวิตอยู่ในอังกฤษเกือบสิบปี เวลาสิบปีอาจจะดูไม่มากในช่วงชีวิตของคนคนหนึ่ง แต่หากสิบปีนั้นเป็นช่วงเวลาที่คุณเรากำลังเติบโตจากวัยเด็กเป็นผู้ใหญ่เต็มตัว ก็เป็นเวลาที่มีความสำคัญยิ่งต่อการสร้างลักษณะอุปนิสัยประจำตัวบางอย่างที่อาจจะติดตัวไปตลอดชีวิต ผู้เขียนเคยถามท่านว่าช่วงเวลาในอังกฤษมีอิทธิพลอย่างไรต่อท่านบ้าง จากคำตอบของท่านเราพอจะสรุปได้ว่าอิทธิพลของอังกฤษมีในสองเรื่องใหญ่ๆ เรื่องแรกเป็นเรื่องเกี่ยวกับกฎหมาย อันที่จริงเรื่องกฎหมายนี้อาจจะมีบทบาทสำคัญมาแต่ไหนแต่ไร ด้วยเหตุที่ท่านเติบโตมาในครอบครัวที่ผูกพันกับกฎหมายเป็นพิเศษ แต่ประสบการณ์ในอังกฤษก็ดูจะช่วยตอกย้ำความสำคัญของกฎหมายให้เป็นเรื่องหลักในโลกทัศน์ของ ม.ร.ว.อศินด้วย นอกจากการศึกษากฎหมายเป็นวิชาหลักแล้ว การใช้ชีวิตในสังคมอังกฤษช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองก็เป็นเรื่องที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ม.ร.ว.อศินประทับใจกับการเคารพกฎหมายของคนอังกฤษสมัยนั้นมาก ท่านมีเรื่องเล่าบางเรื่องที่แสดงว่าคนอังกฤษนับถือกฎหมายเพียงไร เรื่องหนึ่งเกิดขึ้นที่โรงเรียนประจำที่ท่านเรียนเมื่อนักเรียนไทยบางคนมีเรื่องวิวาทกับเด็กอังกฤษ นักเรียนไทยคนนั้นชกเด็กอังกฤษแต่เด็กอังกฤษไม่ชกกลับโดยให้เหตุผลว่าผิดกฎหมาย หรืออีกเรื่องหนึ่งท่านเคยเห็นคนล้วงกระเป๋าที่ย่านพิกคาดีลลี่ กลางกรุงลอนดอน สักครู่เดียวเท่านั้นคนที่ล้วงกระเป๋าก็ถูกจับได้ทันที ที่ขณะนั้นตำรวจยังไม่ถึง แต่ประชาชนบริเวณนั้นช่วยกันจับคนร้ายไว้ให้ ถึงแม้เหตุการณ์ที่เล่าจะเป็นเพียงเรื่องเล็กๆ น้อยๆ แต่เราจะเห็นต่อไปว่ากฎหมายเป็นเรื่องที่อยู่ในใจของ ม.ร.ว.อศินเสมอ ประเด็นเกี่ยวกับความสำคัญของกฎหมายในการจัดระเบียบของสังคมเป็นโลกทัศน์สำคัญที่ท่านใช้ในการวิเคราะห์ ทำความเข้าใจและอธิบายสังคมและพฤติกรรมของคนในสังคมเสมอ สิ่งนี้จะเห็นได้ในวิทยานิพนธ์บทความ ตลอดจนทัศนะของท่านเกี่ยวกับสังคมไทยปัจจุบันและในอนาคต

อิทธิพลของอังกฤษประการที่สองเป็นเรื่องของวัฒนธรรมการศึกษา

แบบอังกฤษ ทั้งในมหาวิทยาลัยและในสิ่งแวดล้อมต่างๆไปที่ ม.ร.ว.อคินได้
ประสบมา สภาพเหล่านี้ทำให้ท่านเป็นคนที่น่าสนใจจรดคนดี ปรัชญา กวีนิพนธ์
และศิลปะเป็นอย่างมาก เช่นเดียวกับนักเรียนในอังกฤษทั้งหลาย ม.ร.ว.
อคินอ่านงานของเชคสเปียร์ พี่น้องนักเขียนสกุลบรอนที เอช จี เวลส์ และนัก-
เขียนคลาสสิกอื่นๆ การที่อังกฤษมีพิพิธภัณฑ์ศิลปะหลายแห่งเป็นสิ่งที่ถูกใจ
ท่านมาก เนื่องจากท่านเป็นคนชอบวาดรูป และระหว่างที่อยู่ลอนดอนนั้นท่าน
ใช้เวลาในการวาดรูปมากพอสมควร อังกฤษจึงเป็นที่ที่ทั้งทำให้ท่านได้เรียนรู้
อย่างกว้างขวางและให้เครื่องมือที่จะทำให้ได้เรียนรู้สิ่งอื่นๆ ต่อไปอีก

ม.ร.ว.อคินเดินทางกลับประเทศไทยปี 1960 และเข้ารับราชการที่
กรมตำรวจ โดยเป็นอาจารย์สอนที่โรงเรียนนายร้อยตำรวจสามพราน และ
ทำงานที่กองคดีศาลแขวงทำหน้าที่ทำสำนวนส่งฟ้องการกลับมาใช้ชีวิตในเมือง
ไทย ประกอบกับการเข้าไปทำงานในหน่วยงานที่แทบไม่มีนักเรียนนอกเลย รวม
ทั้งอาจจะไม่มีใครไว้ใจนักเรียนนอกด้วยเป็นประสบการณ์ที่ทำให้ท่านต้องปรับตัว
และทำความเข้าใจวิถีชีวิตของวงการตำรวจซึ่งเป็นระบบราชการที่มีการจัด
ลำดับชั้นอย่างเคร่งครัด นอกจากนั้นยังมีธรรมเนียมปฏิบัติที่แตกต่างจากภาพ
ของผู้รักษากฎหมายแบบอังกฤษที่ท่านเคยชินมา ประสบการณ์ในช่วงนี้เป็น
ทั้งอาการช็อคทางวัฒนธรรมครั้งใหญ่ และเป็นเครื่องกระตุ้นให้ท่านเกิดความ
อยากรู้อยากเข้าใจวัฒนธรรมที่แตกต่างออกไปอย่างสิ้นเชิงจึงเป็นปัจจัยสำคัญ
อย่างหนึ่งที่ทำให้ท่านหันมาสนใจวิชาที่อาจจะช่วยอธิบายความแตกต่างนี้
นอกจากนั้นงานของท่านที่กองคดีศาลแขวงเป็นการทำคดีที่เป็นความผิดไม่
รุนแรงมาก เช่น คดีรถชน ข้อโกงเล็กๆน้อยๆ โสเภณี คดีเหล่านี้มักจะเป็นเรื่อง
ของผู้ที่มีฐานะยากจน กรรมกร สามล้อ ชาวสลัม ท่านจึงคุ้นเคยกับกลุ่มคนผู้
ด้อยโอกาสในสังคมกรุงเทพฯอย่างใกล้ชิด ทำให้ได้เห็นวิถีชีวิตและวิกฤตการณ์
ในชีวิตของพวกเขาในหลายแง่มุม คนกลุ่มนี้จะเป็นคนที่ท่านศึกษาวิจัยในเวลา
ต่อมา

ม.ร.ว.อคินทำงานเป็นตำรวจอยู่ได้ประมาณสองปี ได้ติดยศเป็นร้อย
ตำรวจเอก จึงได้ย้ายมารับราชการเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใน

คณะศิลปศาสตร์ซึ่งเพิ่งจะตั้งขึ้นใหม่ และมีศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ เป็นคณบดี ม.ร.ว.อคิดทำหน้าที่เป็นเลขาธิการของคณะ และสอนวิชาภาษาอังกฤษและความรู้พื้นฐานทางกฎหมาย ทำงานอยู่ได้ระยะหนึ่งก็ได้รับทุนของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ สำหรับศึกษาต่อ ณ มหาวิทยาลัยคอร์เนล สหรัฐอเมริกา วิชาที่ท่านเลือกศึกษาคือมานุษยวิทยา

3. ผลงานทางมานุษยวิทยา

ผลงานวิชาการทางมานุษยวิทยาของ ม.ร.ว.อคิดนั้นมีอยู่จำนวนมาก และครอบคลุมปรากฏการณ์ทางสังคมหลายประเด็น ประกอบด้วยงานเชิงประวัติศาสตร์สังคมและการเมือง งานศึกษาชนบท งานศึกษาชุมชนเมือง นอกจากนั้นงานของท่านยังประกอบด้วยมิติทางวิชาการ ซึ่งวิเคราะห์ให้เห็นและเข้าใจสภาพความเป็นจริง และมีมิติด้านประยุกต์ที่เน้นการศึกษาเพื่อการพัฒนาและการแก้ปัญหาทางสังคม ในที่นี้จะขอแบ่งงานของท่านออกเป็นสองส่วน คือส่วนที่เป็นงานเชิงทฤษฎีซึ่งสร้างแบบจำลองขึ้นมาอธิบายสังคมไทย และงานเชิงประยุกต์ซึ่งจะนำไปกล่าวถึงภายใต้หัวข้อถัดไปคืองานทางด้านการพัฒนา

3.1 งานวิเคราะห์สังคมไทยต้นรัตนโกสินทร์

ผลงานเชิงทฤษฎีของท่านเริ่มในช่วงที่ ม.ร.ว.อคิดศึกษามานุษยวิทยาที่มหาวิทยาลัยคอร์เนลตั้งแต่ปี 1964 ถึง 1971 การเรียนมานุษยวิทยาของท่านนั้น ท่านมักจะกล่าวเสมอว่า ถึงแม้จะเรียนในสหรัฐอเมริกา แต่ก็มีโอกาสได้เรียนกับอาจารย์ทางมานุษยวิทยาชาวอังกฤษที่มีชื่อเสียงหลายท่าน เช่น วิคเตอร์ เทอร์เนอร์ (Victor Turner) และ มอริส ฟรีดมัน (Maurice Freedman) บุคคลเหล่านี้มีอิทธิพลทางด้านความคิดต่อท่านมาก และจะเห็นได้ว่าความคิดทางมานุษยวิทยาของ ม.ร.ว.อคิดนั้นอยู่ในสกุลที่เรียกว่า British School of Anthropology โดยที่มีความสนใจในเรื่องโครงสร้างของสังคม และอาศัยแนวคิดเรื่องโครงสร้างความสัมพันธ์ในสังคมเป็นเครื่องมือหลักในการอธิบายกลุ่มสังคม

แห่งใดแห่งหนึ่งที่ศึกษา

งานเขียนเชิงวิชาการชิ้นแรก และเป็นชิ้นที่มีชื่อเสียงที่สุดของท่านคือ วิทยานิพนธ์ปริญญาโท เรื่อง *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782-1873* งานชิ้นนี้ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 1969 และนอกจากหนังสือแล้วยังมีบทความอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเขียนขึ้นภายหลังแต่เป็นการสรุปเนื้อหาบางส่วนจากงานวิทยานิพนธ์ไว้ด้วย คือบทความเรื่อง “*Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period*”⁴

วัตถุประสงค์ของหนังสือ *The Organization of Thai Society* ตามที่ท่านผู้เขียนกล่าวไว้ นั้น เป็นการ “ศึกษาการจัดระเบียบของสังคมไทย ระหว่างปี 1782-1873 โดยจะเน้นเป็นพิเศษในเรื่องการจัดลำดับชั้นทางสังคม และการเลื่อนชั้นทางสังคม”⁵ หนังสือเล่มนี้ดูจะเป็นที่รวมของปัจจัยบางประการอันเป็นพลังความคิดที่ได้ก่อตัวมาก่อนหน้านี้แล้ว ประการแรกเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมาย ข้อมูลส่วนใหญ่ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นข้อมูลทางเอกสาร โดยเฉพาะกฎหมายในสมัยอยุธยาและสมัยต้นรัตนโกสินทร์ฉบับต่างๆ การวิเคราะห์หลักการทำงานของระบบไพร่ในสมัยต่างๆ ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่อ้างมาจากรายละเอียดของกฎหมายทั้งสิ้น ม.ร.ว.อศินเคยอธิบายว่า การศึกษาเนื้อหาของตัวบทกฎหมายสามารถทำให้เรามองเห็นภาพความเป็นไปของสังคมในขณะนั้นได้ดี กฎหมายโบราณที่ท่านใช้อ้างอิงนั้น มักจะมีคำอธิบายถึงความเป็นมาว่าเหตุใดจึงต้องมีการประกาศใช้กฎหมายฉบับนั้นขึ้น ซึ่งก็จะทำให้เราเข้าใจถึงความจำเป็นหรือเงื่อนไขทางสังคมในขณะนั้น ตัวอย่างเด่นอย่างหนึ่งคือการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ทำให้ต้องออกกฎหมายได้แก่ การสูญเสียไพร่หลวงหรือไพร่ที่ขึ้นต่อพระมหากษัตริย์ไปเป็นไพร่สมซึ่งเป็นไพร่ของเจ้านาย

⁴ ไปรอดดู Rabibhadana, Akin “Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period” ใน W.Skinner and T.Kirsch (eds.)1975 Change and Persistence in Thai Society. Cornell University Press.

⁵ Rabibhadana, Akin. 1969 The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782-1873. Data Paper : Number 74, New York : Cornell University. P.1.

อื่นๆ และทำให้เกิดปัญหาว่าหลวงไม่มีคนเพียงพอที่จะใช้ในกิจการของแผ่นดิน เช่น งานสาธารณูปโภคหรืองานพิธีต่างๆ ความกังวลในเรื่องนี้แสดงออกมาในกฎหมายฉบับต่างๆ ที่ออกมาในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา กฎหมายเหล่านี้มีบทลงโทษการยกเอาไพร่หลวงไปเป็นไพร่ส่วนตัวอย่างรุนแรง มีมาตรการต่างๆ ในการทำให้การขึ้นทะเบียนไพร่หลวงรัดกุมขึ้น กฎหมายทำนองนี้มีอยู่หลายฉบับ ออกในเวลาไล่เลี่ยกัน บางทีก็ออกมาซ้ำๆ กับของเดิมที่มีอยู่แล้ว แสดงให้เห็นถึงความรุนแรงของปัญหาเมื่อพิจารณาจากมุมมองของผู้ออกกฎหมาย⁶ ดังนั้น องค์ประกอบประการแรกของงานชิ้นเอกของ ม.ร.ว.อดิน จึงเป็นการเน้นความสำคัญของกฎหมาย และการศึกษาสังคมโดยการตีความจากกฎหมาย

องค์ประกอบที่สอง คือ อิทธิพลความคิดของนักมานุษยวิทยาสกุลอังกฤษซึ่งเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อท่าน มานุษยวิทยาอังกฤษจะเน้นการศึกษาสังคมขนาดเล็ก มีระดับเทคโนโลยีไม่สูง หรือที่เรียกกันในสมัยนั้นว่าสังคมดั้งเดิมหรือ primitive societies⁷ และมักจะเป็นสังคมของชนเผ่าในอัฟริกาเป็นส่วนใหญ่ การศึกษามุ่งไปที่โครงสร้างของสังคมหมายถึงระบบเครือญาติเป็นหลัก วิธีการศึกษาจะเป็นการศึกษาว่าความเป็นญาตินั้นนับกับอย่างไร ใครเป็นญาติกับใครและไม่เป็นญาติกับใครและญาติมีแบบแผนการปฏิบัติต่อกันอย่างไร การวิเคราะห์เช่นนี้จะนำไปสู่ความเข้าใจเรื่องกลุ่มทางสังคมซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมดั้งเดิม ได้แก่กลุ่มคนที่ถือว่าเป็นพวกเดียวกันเนื่องจากสามารถนับได้ว่ามีการสืบสายโลหิตมาจากบรรพบุรุษคนเดียวกัน โดยที่บรรพบุรุษนี้มักจะมีลักษณะกึ่งคนกึ่งเทพมากกว่าเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ การจัดคนออกเป็นกลุ่มโดยหลักของการสืบสายโลหิตนี้เป็นการจัดระเบียบสังคม

⁶ ดูรายละเอียดใน Rabibhadana 1969 อ้างแล้ว หน้า 36-39.

⁷ คำนี้ใช้กันในวงการมานุษยวิทยาอังกฤษ ตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 จนถึงประมาณทศวรรษ 1960 ในสหรัฐอเมริกาไม่เป็นที่นิยมใช้ และถือว่าเป็นคำที่มีความหมายในเชิงดูถูกดูหมิ่นอย่างมาก ในปัจจุบันนักมานุษยวิทยาสสมัยใหม่บางคนพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่า ความเป็น primitive เป็นสิ่งที่นักมานุษยวิทยาอังกฤษยุคแรกประดิษฐ์กันขึ้นมาเอง

ที่เรียกกันว่า lineage organization ซึ่งก็จะมีรายละเอียดของวิธีการสืบสายโลหิต และการจัดความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มแตกต่างกันออกไป

เมื่อหันมาพิจารณางาน The Organization of Thai Society ก็จะมีงานชิ้นนี้ได้อาศัยองค์ประกอบในเรื่องกฎหมายและการใช้แนวทางการวิเคราะห์ โครงสร้างทางสังคมดังที่กล่าวมาแล้ว แต่งานชิ้นนี้มีความแตกต่างไปจากงานของนักมานุษยวิทยาที่ได้ศึกษาสังคมอัฟริกันอยู่มากทีเดียว ทั้งนี้เนื่องจากสภาพในสังคมไทยต้นรัตนโกสินทร์มีความแตกต่างจากสังคมดั้งเดิม ทั้งในด้านขนาดของประชากร ระดับพัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและการปกครอง ดังนั้นการวิเคราะห์การจัดระเบียบทางสังคมโดยอาศัยกลุ่มเครือญาติเป็นโครงสร้างหลักนั้น จึงใช้ไม่ได้กับสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ม.ร.ว.อคิน ได้แก้ปัญหานี้โดยการเสนอแบบจำลองเรื่องความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ (client and patron relationship) ในฐานะเป็นระบบความสัมพันธ์หลักของสังคม ซึ่งเป็นพื้นฐานของการจัดระเบียบทางสังคม แทนความสัมพันธ์ทางสายโลหิตในสังคมดั้งเดิม

ในที่นี้ไม่สามารถอธิบายความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ได้อย่างละเอียดสมบูรณ์ เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ได้รับการตีความและมีการถกเถียงว่า มีพลังในการอธิบายสังคมไทยเพียงใดอย่างกว้างขวาง^๑ สิ่งที่ใครจะตั้งเป็นข้อสังเกตในที่นี้คือวิธีเขียนของ ม.ร.ว.อคินในงานชิ้นนี้รวมทั้งงานในด้านมานุษยวิทยาอื่นๆ ของท่าน ล้วนเป็นการเขียนในเชิง ethnography หรือที่เรียกว่างานชาติพันธุ์วรรณา การเขียนแบบนี้จะเน้นพรรณนาลักษณะชีวิต ความเป็นอยู่ สถานะทางสังคมต่างๆ อย่างครอบคลุมรอบด้าน ไม่ได้มุ่งอธิบาย พิสูจน์ หรือเสนอสมมุติฐานทางทฤษฎีอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างชัดเจนหรือรัดกุม ผู้เขียนมีความเห็นว่างานของ ม.ร.ว.อคิน มักจะมีแนวการเขียนเช่นนี้เป็นลักษณะเด่น ฉะนั้นในงาน The

^๑โปรดดูในบทความของ Jeremy H. Kemp เรื่อง A Tail Wagging the Dog : The Patron - Client Model in Thai Studies และเอกสารวิชาการหมายเลข 16 และ 46 ของสถาบันไทยคดีศึกษา ซึ่งเป็นการสรุปบทความของ Kemp และรายงานการอภิปรายเรื่องนี้โดยนักวิชาการหลายท่าน

Organization of Thai Society ท่านจึงเริ่มด้วยการพรรณาลักษณะของสถาบันหลักของสังคมไทย ตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ เครือญาติ พระมหากษัตริย์ การจัดระเบียบการปกครอง การปกครองในกรุงและตามหัวเมือง การอธิบายเรื่องความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในเชิงทฤษฎี เพื่อให้เปรียบเทียบปรากฏการณ์ที่อาจพบในสังคมอื่นๆ นั้น มาปรากฏเอาส่วนท้ายของบทที่ 5 และมีความยาวไม่มาก การวิเคราะห์ของท่านจึงมิได้เริ่มด้วยการนิยามความสัมพันธ์แบบ client - patron เป็นเรื่องแรก หากเริ่มที่ลักษณะการจัดระเบียบสังคมไทยที่จำแนกคนออกเป็นสองจำพวกกว้างๆ พวกหนึ่งเป็นนาย อีกพวกหนึ่งเป็นไพร่ แล้วจึงดูว่าความสัมพันธ์ระหว่างคนที่อยู่ในฐานะสองอย่างนี้เป็นอย่างไร จากนั้นจึงนำไปสู่ประเด็นเชิงทฤษฎีว่า ความสัมพันธ์ลักษณะนายไพร่นี้เข้าลักษณะที่นักมานุษยวิทยาเรียกว่า client- patron relationship ดังนั้นความสนใจของ ม.ร.ว.อดินตุระจะอธิบายสังคมไทยอย่างเป็นระบบ โดยอาศัยคำศัพท์ ความเข้าใจจากภายในสังคมไทยเอง มากกว่าที่จะต้องการเน้นการอภิปรายด้วยถ้อยคำหรือภาษาทางทฤษฎี

โดยสรุปแล้วภาพการวิเคราะห์สังคมไทยต้นรัตนโกสินทร์คือ การจัดระบบนายไพร่เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงาน รัฐไทยประสบปัญหาว่ากำลังคนไม่เพียงพออยู่เสมอ การพยายามควบคุมกำลังคนเพื่อใช้ในกิจการจำเป็น เช่น การสงคราม การสร้างสาธารณูปโภค งานพิธี จึงเป็นโจทย์พื้นฐานที่ต้องหาทางออกอยู่ตลอดเวลา ระบบไพร่เป็นการจัดให้คนบางประเภทต้องขึ้นทะเบียนสังกัดอยู่กับนาย คนที่ไม่มีสังกัดจะไม่ได้รับการคุ้มครองทางด้านกฎหมายจากรัฐ นายมีหน้าที่คุ้มครองและให้ความช่วยเหลือแก่ไพร่ในสังกัดของตน ส่วนไพร่ต้องทำงานและให้ของกำนัลแก่นาย ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนที่ไม่มี ความเท่าเทียมกันในแง่ของอำนาจทรัพยากร บารมี ดังนั้นหากสรุปความสัมพันธ์นี้ออกมาเป็นแบบจำลองก็อาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่ รวมทั้งความสัมพันธ์ในรูปแบบอื่นๆ เช่น ผู้ใหญ่กับผู้น้อย ผู้ที่อยู่ในฐานะสูงกว่ากับผู้ที่อยู่ในฐานะต่ำกว่า เป็นความสัมพันธ์ที่เข้าลักษณะ patron - client

เมื่อพิจารณาจากบริบทของการศึกษาและการอธิบายสังคมไทยแล้ว จะเห็นได้ว่างานชิ้นนี้มีตำแหน่งที่สำคัญยิ่งในวิวัฒนาการขององค์ความรู้เรื่องสังคมไทย ในประการแรกงานชิ้นนี้เป็นการอธิบายอย่างเป็นระบบ เนื้อหาทางด้านประวัติศาสตร์ที่ใช้ อาจจะมีใหม่ของใหม่ ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลทางเอกสารที่รู้จักกันอยู่แล้วคุณูปการของท่านจึงเป็นการนำข้อมูลเหล่านั้นมาเชื่อมโยงกันด้วยกรอบการมองใหม่ ทำให้เห็นภาพรวมของสังคมทั้งระบบ คือเห็นความสัมพันธ์ระหว่างระบบนายไพร่ชนิดต่างๆ กับสถาบันอื่นๆ ในสังคม ได้แก่ สถาบันพระมหากษัตริย์ ศาสนา และการเมือง

ประการที่สอง แนวคิดในเรื่องโครงสร้างสังคมบนฐานของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เป็นการอธิบายที่แตกต่างไปจากแบบจำลองของสังคมไทย เรื่องโครงสร้างหลวมที่แพร่กระจายอยู่ในขณะนั้น แนวคิดโครงสร้างหลวมมีสมมุติฐานว่า สังคมไทยเป็นระบบสังคมที่ไม่ยึดถือระเบียบกฎเกณฑ์เคร่งครัด และให้อิสระแก่บุคคลแต่ละคนที่จะเลือกวิธีการปฏิบัติของตนเองได้สูง จึงเป็นการยากที่จะหาระเบียบแบบแผนทางพฤติกรรมของสมาชิกของสังคม ที่พึงปฏิบัติตามบทบาทฐานะต่างๆ นักมานุษยวิทยาอเมริกันที่ศึกษาสังคมชวาณาไทยระหว่างช่วง 1950-1960 ได้อาศัยแนวคิดเรื่องโครงสร้างหลวมนี้เป็นกรอบในการอธิบายพฤติกรรมของชวาณาไทย หนังสือเรื่อง The Organization of Thai Society จึงเป็นจุดหักเหที่สำคัญ เพราะสามารถชี้ให้เห็นว่าสังคมไทยนั้นมีระเบียบเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่ชัดเจนทั้งในระดับของระเบียบที่มีการระบุเป็นกฎหมายอย่างเป็นทางการและเป็นลายลักษณ์อักษรและในระดับของปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ที่สร้างความคิดหวงให้แก่คนแต่ละคนในการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น

ประการที่สามงานชิ้นนี้ได้ก่อให้เกิดการอภิปรายและข้อถกเถียงเกี่ยวกับแบบจำลองที่เหมาะสมสำหรับใช้อธิบายสังคมไทยที่ติดตามมาอีกอย่างกว้างขวาง ในขณะที่งานชิ้นนี้ได้ทำให้นักวิชาการสามารถก้าวพ้นแบบจำลองแบบเดิม คือ การมองแบบโครงสร้างหลวม และได้เสนอโครงสร้างอีกอย่างหนึ่งที่รัดกุมและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง แต่งานชิ้นนี้ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนัก-

คิดทั้งไทยและต่างประเทศอยู่เหมือนกัน^๑ ดังนั้นประเด็นเรื่องความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่ ม.ร.ว.อ.คินได้หยิบยกมากล่าวถึง จึงถือได้ว่าเป็นผลงานการค้นคว้าที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อวงการมานุษยวิทยาที่ศึกษาสังคมไทยมาก ในแง่เป็นกรอบความคิด แนวการวิเคราะห์ และวิธีวิทยาที่นักวิชาการ นักวิจัยอื่นๆ สามารถนำไปเป็นแนวทางในการพิจารณาและอธิบายข้อมูลของตน นอกจากนี้ยังเป็นการเปิดประเด็นให้มีการถกเถียงกันสืบต่อมาอีกอย่างกว้างขวางและยาวนาน

งานวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ในสังคม มีความต่อเนื่องกับงานชุดต่อไปของท่านคือ การศึกษาชุมชนแออัดในเมือง หลังจากท่านได้เปลี่ยนไปสนใจเรื่องมานุษยวิทยาประยุกต์และการพัฒนามากขึ้น

3.2 งานวิเคราะห์ชุมชนสลัม

ผลงานการศึกษาสลัมที่เป็นงานทางวิชาการด้านมานุษยวิทยานั้น ประกอบด้วยวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง Bangkok Slum : Aspect of Social Organization บทความเรื่อง สตรีไทยในสลัม และบทความ The Rise and Fall of a Bangkok Slum ซึ่งมีฉบับภาษาไทยชื่อ *ชีวิตและจุดจบของสลัมแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ* ทั้งสามชิ้นนี้เป็นงานหลักที่วิเคราะห์สลัมในฐานะเป็นหน่วยสังคมย่อยๆ หน่วยหนึ่งในสังคมไทย การศึกษาเรื่องสลัมนั้น ในด้านแนวความคิดแล้ว เป็นสิ่งที่ต่อเนื่องมาจากกรวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์สมัยต้นรัตนโกสินทร์ กล่าวคือความสนใจหลักยังคงเป็นเรื่องการจัดระเบียบในสังคม โดยดูจากความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม ในแต่ละสังคมนั้นจะมีลักษณะความสัมพันธ์บางอย่างที่เด่นและสำคัญเป็นพิเศษ และเป็นสิ่งที่จะกำกับความประพฤติของคนแต่ละคนว่าควรจะทำหรือไม่ และมีทำที่ต่อใคร อย่างไร ในโอกาสใดระเบียบเหล่านี้เป็นแผนที่ทางสังคมและวัฒนธรรมที่สมาชิกของสังคม

^๑ โปรดดูในเอกสารที่เพิ่งอ้างถึงไปเชิงอรรถหมายเลข 8 และดูเพิ่มจาก Benedict Anderson ซึ่งอ้างถึงในเชิงอรรถหมายเลข 2

จะต้องเรียนรู้และเข้าใจ ในงานสังคมไทยต้นรัตนโกสินทร์ ม.ร.ว.อศินเสนอว่า ความสัมพันธ์ที่เป็นหลักในสังคมคือความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่ ส่วนใน สลัมความสัมพันธ์หลักเป็นความสัมพันธ์ระหว่างลูกพี่ หรือคนที่มักเรียกกันว่า นักเลงกับคนที่เป็นลูกน้องของเขา เนื้อหาของความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่ และลูกพี่กับลูกน้องนั้นเหมือนกันตรงที่ว่า ความสัมพันธ์นี้เกิดมาจากการเสนอ และสนองตอบต่อกันระหว่างบุคคลสองฝ่ายที่มีฐานะแตกต่างกัน เนื่องมาจาก แต่ละฝ่ายมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรของสังคมต่างกัน ทรัพยากรในที่นี้อาจจะมี ได้หลายอย่าง เช่น ตำแหน่ง บริวาร การมีงานทำ รายได้ เงินทอง ทรัพย์สิน อันจะนำมาซึ่งการมีชีวิตอยู่รอด โอกาสความก้าวหน้าในชีวิต ความมั่นคง ความ มีเกียรติยศในสังคม ดังนั้นนักเลงผู้เป็นรุ่นพี่จึงสามารถช่วยเหลือให้ลูกน้องได้ งาน ช่วยให้ไม่มีที่อยู๋ ช่วยติดต่อกับข้าราชการ หรือช่วยให้พ้นจากคุกตะราง ในขณะที่ลูกน้องจะตอบแทนด้วยการช่วยทำงานให้ลูกพี่ซึ่งอาจจะได้ตั้งแตริน เหล้าให้จนถึงออกแรงไปตีกับรุ่นน้องนักเลงต่างถิ่น การเสนอสนองระหว่าง กันนี้ไม่ได้มีใคร หรือกฎเกณฑ์อะไรระบุไว้อย่างแน่นอนอนตายตัว แต่จะเป็นความ ผูกพันที่ต่อเนื่องกันไปเรื่อยไม่สิ้นสุด ตราบใดที่ฐานะของทั้งสองฝ่ายยังไม่ เปลี่ยนแปลง ความสัมพันธ์แบบนี้จึงเป็นกลไกทางสังคมที่ผูกยึดคนต่างฐานะ ไว้ด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นเจ้ากับข้า นายกับไพร่ คนรวยกับคนจน หรือชาวสลัม ที่มีฐานะกับชาวสลัมที่ยากเข็ญ

แต่ในทางด้านเนื้อหาและวิธีการแล้ว งานในชุดสลัมมีลักษณะเฉพาะ ของตนเอง กล่าวคือ ประการแรกงานชิ้นนี้เป็นการศึกษากลุ่มคนร่วมสมัย เป็น การศึกษาที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากบุคคลที่มีชีวิตอยู่ในชุมชน หรือที่เรียกว่า การ ศึกษาภาคสนาม อันเป็นวิธีการหลักที่นักมานุษยวิทยาใช้ในการศึกษา กลุ่มที่ ม.ร.ว.อศิน ศึกษาชิ้นนี้เป็นคนในชุมชนสลัมตรอกใต้ บริเวณวัดภูวนสะพานชาว ท่านเข้าไปศึกษาชุมชนแห่งนี้เป็นครั้งแรกในปี 1969 ขณะที่กลับจาก คอร์เนล และมาทำงานอยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แล้ว

ในประการที่สอง งานชุดสลัมอาจจะเรียกได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของ ผลงานที่เป็นการวิเคราะห์อย่างจริงจังเกี่ยวกับผู้ด้อยโอกาสในสังคมไทยเราได้

เห็นแล้วว่าในชีวิตช่วงต้นของท่านนั้น ท่านได้เคยเห็นชีวิตของนักโทษ คนจน โสเภณีมาเสมอ และในฐานะของผู้ที่ปรารถนาจะเข้าใจคนอยู่เป็นพื้นฐาน ชีวิตของคนเหล่านี้จึงน่าจะเป็นปริศนาเรื่องใหญ่สำหรับท่าน การศึกษาเรื่องสลัมจึงเป็นโอกาสสำคัญในชีวิตที่ท่านจะได้ขบคิดปริศนานี้ และเราจะพบว่า การเขียนในวิทยานิพนธ์และบทความที่เกี่ยวกับชาวสลัมของท่านนั้น จะมีรายละเอียดจากเหตุการณ์ชีวิตของแต่ละคนอยู่มาก ทำให้เป็นงานที่อ่านแล้วมีสีสันและมีชีวิตชีวา คนละแบบกับงานกลุ่มแรก

ประการที่สาม ทางด้านแนวคิดทางด้านการวิเคราะห์นั้น งานชุดสลัมได้รับอิทธิพลจากนักมานุษยวิทยากลุ่มที่ศึกษาการเมืองระดับท้องถิ่น หรือ local level politics อย่างมาก เรื่องนี้เป็นประเด็นหนึ่งที่นักมานุษยวิทยาที่ศึกษาสังคมเมืองหรือสังคมที่มีความซับซ้อนให้ความสนใจกันมาก¹⁰ ประมาณหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา นักมานุษยวิทยาได้หันมาให้ความสนใจศึกษาวิถีชีวิตของคนในสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น แทนที่จะเน้นเฉพาะสังคมขนาดเล็กจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ตามที่เป็นประเพณีศึกษากันมา แนวทางที่ใช้กันมากในการพิจารณากลไกการทำงานของสังคมที่ซับซ้อนแนวทางหนึ่งนั้นเป็นเรื่องของการศึกษาเครือข่ายความสัมพันธ์ในทางสังคม นักมานุษยวิทยาบางกลุ่มศึกษาสภาพสังคมอัฟริกันที่มีชนเผ่าจำนวนมากอพยพเข้ามาทำงานในเมือง มีการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์กับคนกลุ่มต่างๆในเมือง และลักษณะของผู้นำชุมชน งานทำนองนี้เป็นบรรพบุรุษทางความคิดของ ม.ร.ว.อดิน และท่านได้นำแนวทางดังกล่าวมาใช้ในงานศึกษาชีวิตในสลัมของท่าน เมื่อเปรียบเทียบกับงาน The Organization of Thai Society แล้ว อาจจะกล่าวได้ว่า ความสนใจของ ม.ร.ว.อดิน ในเรื่องการจัดระเบียบของ

¹⁰ งานที่เป็นแม่แบบในการศึกษาสลัมน่าจะได้แก่งานต่อไปนี้ Eric R. Wolf, "Kinship, Friendship, and Patron-Client Relations in Complex Societies", J Clyde Mitchell, "Theoretical Orientations in African Urban Studies", Adrian C. Mayer, "The Significance of Quasi-Groups in the study of Complex Societies", ใน Michael Banton (ed.), 1966. The Social Anthropology of Complex Societies. A.S.A. Monographs 4. London : Tavistock Publications.

สังคมและการแบ่งสรรอำนาจนั้นยังคงมีอยู่ หากแต่ได้เปลี่ยนแนวมาเป็นการศึกษาในระดับที่เล็กลง และเป็นการศึกษาจากความจากเหตุการณ์และพฤติกรรมจากชีวิตจริง ขอบเขตของการอธิบายจึงเป็นเรื่องที่จำกัดอยู่ในกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งในเมือง มิใช่สังคมในระดับมหภาค

ประการที่สี่ ม.ร.ว.อศินได้พัฒนาแนวคิดในเรื่องกลุ่มชัดเจนยิ่งขึ้น ในงาน The Organization of Thai Society นั้น ภาพของกลุ่มสังคมไม่ชัดเจนมาก ถึงแม้จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่ไว้ ก็เป็นการบรรยายถึงลักษณะของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่สองฝ่ายมีต่อกัน มากกว่าจะเป็นการบรรยายถึงการเกาะกลุ่มที่เกิดขึ้นอย่างละเอียด ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะความจำกัดของข้อมูลประวัติศาสตร์ที่ไม่สามารถให้รายละเอียดของลักษณะกลุ่มที่เกิดขึ้นจริงได้อย่างชัดเจน ส่วนในงานศึกษาสังคมตรอกไต้ นั้น เราได้เห็นภาพอย่างชัดเจนว่าใครเป็นผู้นำและใครเป็นลูกน้องในกลุ่มของเขาบ้าง เราได้เห็นวาทกรรมของผู้นำ เช่นเนตรเกิดมาจากบังจ้ายโด กลุ่มลูกน้องของเขาต้องฟังเขาอย่างไร และเงื่อนไขใดที่ทำให้บารมีของเนตรเสื่อมลงไปในที่สุด รายละเอียดของเครือข่ายความสัมพันธ์ในสลัมทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพของกลุ่มสังคมแบบที่มี “ลิวล้อและบริวาร” หรือ *entourage* อย่างชัดเจน กลุ่มแบบนี้เป็นกลุ่มที่เกิดจากสายสัมพันธ์ที่เรียกว่าสายสัมพันธ์ในแนวตั้ง คือสายสัมพันธ์ระหว่างคนที่มีฐานะ อำนาจ บารมี หรือทรัพยากรที่แตกต่างกันหลายๆ คู่ กลุ่มจะประกอบด้วยลูกน้องหลายคนที่มีสายสัมพันธ์แบบนี้กับหัวหน้าหรือลูกพี่คนหนึ่ง และหัวหน้าคนนี้ก็อาจจะเป็นลูกน้องของผู้ที่มีฐานะอำนาจเหนือขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง นักมานุษยวิทยาบางท่านรวมทั้ง ม.ร.ว.อศิน เห็นว่า ลักษณะการเกาะกลุ่มเช่นนี้เป็นพื้นฐานของโครงสร้างสังคมไทย¹¹

และในประการสุดท้าย งานศึกษาสลัมเป็นงานที่มีความเชื่อมต่อกับงานทางด้านมานุษยวิทยาประยุกต์ หรืองานทางด้านการพัฒนา ซึ่งท่านจะ

¹¹ แนวความคิดเรื่อง *entourage* ปรากฏในบทความหลายบทความของ Lucien Hanks ซึ่งมีกรอภิปรัชญาสรุปไว้ใน Jack M. Potter 1976 *Thai Peasant Social Structure*. Chicago : The University of Chicago Press. หน้า 193-198.

ทุ่มเทในช่วงต่อไป ม.ร.ว.อศินได้ทำงานในเชิงปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องการแก้ไข ปัญหาสลัมไว้มาก ซึ่งอาจจะดูตัวอย่างได้จากข้อเขียนเรื่อง สลัม ปัญหาและ แนวทางแก้ไข ในงานเขียนที่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหของสลัม ท่านเริ่มด้วยการ มองปัญหาสลัมอย่างที่พลิกไปจากภาพที่คนทั่วไปมักจะมีแทนที่จะมองสลัมใน ฐานะแหล่งเสื่อมโทรม แหล่งมั่วสุมที่ทำให้เกิดปัญหาอาชญากรรมต่างๆ ท่าน กลับมองสลัมในเชิงโครงสร้าง คือสืบสาวให้เห็นว่าสลัมเป็นปรากฏการณ์ทาง สังคมอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นผลพวงของการเปลี่ยนแปลงหลายๆ อย่างที่เกิดขึ้นใน สังคมไทย โดยเฉพาะช่วงหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 เป็นต้นมา ความ เปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีสองส่วนใหญ่ๆ ที่นำมาสู่การเกิดและการขยายตัวของสลัม โดยตรง ส่วนหนึ่งคือการพัฒนาเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำอย่าง รุนแรงระหว่างเมืองกับชนบท ทั้งทางด้านการเงิน สาธารณสุข การศึกษา ยัง ผลให้เกิดแรงผลักดันให้ชาวชนบทต้องอพยพมาหางานทำในเมือง อีกส่วนหนึ่ง นั้นเป็นปัญหาของเมืองกรุงเทพฯเองซึ่งเติบโตอย่างรวดเร็วเกินไปโดยปราศจาก การวางผัง หรือการเตรียมที่อยู่สำหรับประชากรในเมือง โดยเฉพาะผู้ที่มี รายได้น้อย กฎหมายควบคุมการใช้ที่ดินในเมืองก็ไม่ทันต่อการเติบโต ทำให้ ที่ดินเป็นวัตถุอย่างหนึ่งที่คนมีรายได้สูงสามารถหาประโยชน์เข้าตนเองได้อย่าง เต็มที่ โดยไม่คำนึงถึงผลที่จะเกิดต่อส่วนรวม กฎหมายเปิดโอกาสให้เจ้าของ ที่ดินสามารถหาประโยชน์จากที่ดินได้อย่างเอาใจเอาเปรียบผู้มีรายได้น้อย เช่น แบ่งให้เช่าเมื่อที่ดินยังมีราคาถูกโดยไม่มีการพัฒนาที่ดิน ครั้นเมื่อที่ดินมีราคา สูงก็สามารถไล่ผู้เช่าออกจากที่ของตนได้อย่างถูกกฎหมาย สิทธิบนแผ่นดินจึง ถูกตัดสิ้นด้วยปริมาณของความมั่งคั่ง หากได้ตัดสินด้วยคุณประโยชน์ที่ทำให้แก่ แผ่นดินไม่

ดังนั้นในสายตาของ ม.ร.ว.อศิน คนจนในเมืองก็คือเหยื่ออีกประเภท หนึ่งของการพัฒนาต่างๆ ที่คนเหล่านี้ได้ทำหน้าที่ที่ท่านเรียกว่า “เป็นมือเป็นเท้า” ให้แก่การพัฒนา โดยทำหน้าที่บริการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการก่อสร้าง ขนส่ง ขาย อาหารราคาถูก หรือเป็นคนงานโรงงาน คนเหล่านี้จึงเป็นแรงขับเคลื่อนที่ทำให้ การพัฒนาเศรษฐกิจเกิดขึ้นได้แต่กลับได้รับการตอบแทนเพียงน้อยนิดปราศ-

จากความมั่นคงในเรื่องที่อยู่ ความอยู่ดีกินดี หรือความก้าวหน้าในชีวิต

ข้อเสนอของท่านในการแก้ปัญหา เป็นสิ่งที่ต่อเนื่องมาจากวิธีการมองปัญหาของท่าน รวมทั้งต่อเนื่องมาจากวิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาด้วย กล่าวคือการแก้ปัญหาจะต้องเริ่มที่การรู้จักชุมชนไม่เพียงแต่รู้จักอย่างผิวเผินโดยการกรอกแบบสอบถามอย่างเดียว แต่ควรจะรู้ตัวคนแต่ละคนอยู่ที่สลัม รู้จักว่าเขาใช้ชีวิตอย่างไรในวันหนึ่งๆ พุคคุยอะไร คิดอย่างไร ต้องการอะไร และการแก้ปัญหาในสายตาของพวกเขาอยู่ตรงไหน แต่ทั้งหมดนี้ต้องมาจากทัศนคติที่ว่า นักวิชาการก็ดี นักพัฒนาก็ดี ข้าราชการก็ดี จะต้องเรียนรู้จากชาวบ้าน ท่านยกเรื่องการแก้ปัญหาของรัฐ โดยการสร้างแฟลตและพยายามโยกย้ายคนที่อยู่ในสลัมไปไว้ในอาคารสูงว่าเป็นการมองปัญหาโดยไม่เข้าใจชีวิตและความต้องการของชาวสลัม เป็นการมองปัญหาเฉพาะทางด้านกายภาพ ด้วยสายตาของคนที่เป็นนักก่อสร้างบ้านเพียงอย่างเดียว

แนวทางการแก้ปัญหาของท่านไม่ได้เริ่มที่ลักษณะทางกายภาพของสลัมแต่เริ่มที่ตัวคน คือต้องทำให้ชาวบ้านรู้จักวิเคราะห์ปัญหาที่ตนต้องเผชิญอยู่ รู้จักว่าแนวทางแก้ปัญหาจะเป็นอะไรได้บ้าง และแต่ละท่านนั้นจะมีข้อดีและข้อเสียอย่างไร และในท้ายที่สุดเขาจะต้องเป็นผู้ตัดสินใจเอง บทบาทหน้าที่ของนักวิจัยหรือนักพัฒนาตรงนี้เป็นเพียงพี่เลี้ยง ที่จะให้การศึกษาคอยดูแลสนับสนุนให้ชุมชนในแต่ละแห่ง สามารถพัฒนาศักยภาพของตนให้ได้สูงที่สุดจนสามารถพัฒนาตนเองได้ ซึ่งกว่าจะถึงตรงนั้น ก็จะต้องมีลักษณะบางอย่าง เช่น ต้องมีองค์กรหรือผู้นำมีจิตสำนึกในการรับใช้ชุมชน มีการจัดระเบียบ มีการควบคุมสังคม และมีความร่วมมือร่วมใจกันของสมาชิกในชุมชน

นักพัฒนาในสายตาของ ม.ร.ว. อคินันท์ เป็นผู้ที่สวมบทบาทเป็นทั้งครูและนักเรียนในเวลาเดียวกัน เราอาจสรุปได้ว่า สิ่งที่ท่านต้องการคือการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างผู้ที่มีความรู้และมีอำนาจกับชาวบ้าน แต่สถานการณ์ในปัจจุบันส่วนใหญ่ เป็นการยึดเยียดลงมาจากข้างบนเพียงทิศทางเดียว ม.ร.ว. อคินันท์จะย้ำว่าความรู้มิได้มาจากหนังสือหรือกระดาษคำในห้องเรียนอย่างเดียว หากแต่อยู่ในโลกภายนอก และอยู่ที่ชาวบ้านร้านค้า ตลาด ชาวนาชาวไร่ทั่วไป

วิธีการมองปัญหาสลัมและการแก้ไขปัญหาของท่าน จึงตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดที่ว่า การพัฒนาคือการให้ความรู้แก่กันระหว่างชาวบ้านกับนักพัฒนา นักวิชาการ หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้อย่างเท่าเทียมกัน ในแง่หนึ่งส่วนที่ท่านเสนอค่อนข้างจะเป็นแนวทางการแสวงหาความรู้จากภาคสนามของนักมานุษยวิทยาทั่วไป แต่ไม่เพียงเท่านั้น ม.ร.ว.อศินเป็นผู้มีพันธะอย่างเหนียวแน่นต่อการเรียกร้องความเป็นธรรมภาระหน้าที่ของท่านในฐานะนักวิชาการคือการวิพากษ์วิจารณ์ความไม่เป็นธรรมรูปแบบต่างๆ ที่ปรากฏและแฝงอยู่ในสังคม แนวทางที่ท่านเสนอนั้น แท้ที่จริงแล้วคือบทวิพากษ์บทหนึ่ง ที่แสดงถึงความไม่เป็นธรรมในการแบ่งสรรอำนาจ ระหว่างกลุ่มคนที่สังคมกำหนดว่าเป็นผู้มีการศึกษา กับกลุ่มคนที่ไม่มีการศึกษา การตระหนักรับ และชื่นชมศักยภาพของผู้ที่สังคมถือว่าไร้การศึกษาเช่นชาวสลัม โดยชี้ให้เห็นว่าเขาเหล่านั้น คือผู้ที่กุมความรู้บางอย่างที่สำคัญและมีค่า จึงเท่ากับการเปลี่ยนฐานะและบทบาทในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และคืนอำนาจให้แก่ “ผู้ที่ไร้การศึกษา” ตามที่พวกเขาพึงมี

ปรัชญาเช่นนี้เป็นสิ่งที่ท่านใช้ในการทำงานด้านการพัฒนามาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นในเมืองหรือในชนบท เราจะเห็นได้ว่าการมองชาวสลัมที่ยากจนของท่าน จึงเป็นการแย้งแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมความยากจน¹² ที่เห็นว่าคุณที่เกิดมานั้นจะถูกกล่อมเกลียดด้วยสภาพชีวิตที่ยากลำบาก คุณไม่สามารถเห็นทางออกอื่นใดที่จะปรับปรุงชีวิตให้ดีขึ้น ทำให้งอมืองอเท้ายอมรับความจนของตนเองต่อไปเรื่อยๆ สำหรับ ม.ร.ว.อศิน คนจนมีสัญชาติญาณความเป็นมนุษย์ไม่ต่างอะไรกับคนรวย มีศักยภาพที่พร้อมจะแสดงออกเมื่อมีโอกาส หน้าที่ของนักพัฒนาคือการสร้างโอกาสที่เหมาะสม เราจึงควรมองสลัมว่าเป็นที่ที่มีความหวัง มากกว่าเป็นเนื้อร้ายที่ต้องรีบตัดทิ้งไปโดยเร็ว และการมองโดยตระหนักถึงศักยภาพของชาวบ้านนี้ สะท้อนถึงเจตนาธรรมณ์ของ ม.ร.ว.อศินว่า การพัฒนานั้นมีจุดมุ่งหมายในท้ายที่สุดอยู่ที่ความเป็นธรรมในสังคม

¹² โปรดดู Oscar Lewis, 1959. Five Families : Mexican Case Studies in the Culture of Poverty. New York : Basic Books.

4. งานด้านการพัฒนา

ช่วงกลางทศวรรษ 1970 เป็นช่วงเวลาที่มีความสำคัญในชีวิตและการทำงานของ ม.ร.ว.อคิน งานสำคัญชิ้นหนึ่งที่ท่านได้ร่วมทำภายหลังจากเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเสร็จคือ โครงการพัฒนาชนบทลุ่มแม่น้ำแม่กลอง โครงการนี้เริ่มในปี 1974 ซึ่งเป็นเวลาช่วงภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 1973 และเป็นเวลาที่กระแสความสำนึกเรื่องความเป็นธรรมในการพัฒนาแพร่หลายอย่างมาก โครงการนี้มี ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นประธานและเป็นโครงการชนบทที่มีลักษณะพิเศษบางประการ ประการแรก โครงการแม่กลอง เป็นโครงการที่อาจารย์ เจ้าหน้าที่ นักศึกษาจากสามมหาวิทยาลัย คือ เกษตรศาสตร์ มหิดล และธรรมศาสตร์ทำงานร่วมกัน โดยแต่ละแห่งเน้นความชำนาญเฉพาะด้านของตนเอง และประการที่สอง โครงการนี้มีใช้โครงการวิจัยเพียงอย่างเดียว แต่เป็นโครงการวิจัยร่วมกับการปฏิบัติงานพัฒนาไปพร้อมๆ กัน ม.ร.ว.อคินทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการ รับผิดชอบทางด้านสังคมของโครงสร้าง และท่านมีข้อเขียนเกี่ยวกับประสบการณ์การทำงานในโครงการนี้หลายชิ้น¹³ โครงการเริ่มด้วยการสำรวจข้อมูลพื้นฐานของเขตลุ่มแม่น้ำแม่กลองหลังจากนั้นมีการเลือกพื้นที่ 6 แห่ง เพื่อเป็นท้องที่ทดลองปฏิบัติการ การทำงานของสามหน่วยงานนั้น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ทดลองการเพาะปลูกพันธุ์พืชใหม่ๆ และการเลี้ยงสัตว์ มหิดลจัดตั้งศูนย์อนามัย และธรรมศาสตร์ทำการทดลองวิธีการศึกษาผู้ใหญ่และการสร้างกลุ่มเกษตรกรและสหกรณ์ ในแต่ละท้องที่จะมีทีมอาจารย์และบัณฑิตเข้าไปอยู่ประจำ อยู่กินกับชาวบ้าน การทดลองทำงานประสานงานกันหลายๆ หน่วยรวมทั้งทีมเข้าไปอยู่ประจำเพื่อเข้าใจปัญหาของชาวบ้านอย่างใกล้ชิด นับเป็นเรื่องใหม่และท้าทายในสมัยเมื่อยี่สิบกว่าปีมาแล้ว หลังจากการดำเนินงานอยู่ประมาณสองปีโครงการพัฒนาชนบทลุ่มแม่น้ำแม่กลองก็ต้องถูก

¹³ อคิน รพีพัฒน์ 2523 *ปัญหาในการทำงานพัฒนาชนบท : ประสบการณ์โครงการพัฒนาชนบทลุ่มแม่น้ำกลอง* เอกสารวิชาการหมายเลข 5 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ Akin Rabibhadana *The Transformation of Tombon Yokkabat, Changwat Samutsakorn*. Thai Khadi Research institute, May 1980.

ระงับไปด้วยวิกฤตทางการเมือง เมื่อเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 1976

ถึงแม้ว่าโครงการนี้เวลาทดลองปฏิบัติจริงค่อนข้างสั้น แต่ก็เห็นผลได้ชัดว่าบางท้องที่ประสบความสำเร็จมาก ชาวบ้านหาวิธีเพิ่มรายได้และสามารถรวมกลุ่มกันได้ แม้เมื่อถอนตัวออกมาจากแล้ว กลุ่มของชาวบ้านก็ยังคงมีอยู่ต่อไป แต่บางท้องที่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ คือไม่สามารถระบุได้ว่าปัญหาของชาวบ้านในพื้นที่นั้นคืออะไรความสำเร็จและความล้มเหลวของโครงการนี้ได้ให้ความรู้และแง่คิด เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทที่สำคัญยิ่ง และเป็นพื้นฐานสำหรับงานทางด้านชนบทของ ม.ร.ว.อศินที่จะทำต่อไป ท่านเองได้สรุปบทเรียนที่สำคัญกับการทำงานแมกลองว่า เรามักจะมีข้อสันนิษฐานที่ผิดพลาดเกี่ยวกับหมู่บ้านไทยว่า หมู่บ้านไทยมีลักษณะทั่วไปไม่แตกต่างกัน ชาวบ้านมีฐานะเหมือนๆ กัน มีความปรองดองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ประสบการณ์จากโครงการแมกลองทำให้เห็นว่าชาวบ้านในหมู่บ้านหนึ่งๆมีฐานะแตกต่างกันมาก และมีความขัดแย้งกันสูง หากแต่ความขัดแย้งนั้นมองไม่เห็นในชีวิตประจำวัน เพราะเป็นสิ่งที่มักไม่นิยมแสดงออกโดยเปิดเผย แต่หากละเอียดมองไม่เห็นปัญหานี้แล้วก็จะมีผลกระทบต่อการพัฒนาอย่างมากการพัฒนาที่ผ่านมามีการนำความรู้และเทคโนโลยีใหม่ไปเผยแพร่ ผู้ที่เข้ามาติดต่อมักเป็นชาวบ้านที่มีฐานะดีอยู่แล้ว ชาวบ้านที่ยากจนและต้องการความช่วยเหลือมักจะเข้าไม่ถึง ทำให้ไม่สามารถกระจายรายได้อย่างแท้จริง ม.ร.ว.อศินย้ำว่าในการทำงานในแต่ละท้องที่นั้น เราจะต้องเข้าใจในลักษณะเฉพาะและความจำเป็นในแต่ละท้องที่ ยกตัวอย่างเช่น ในบางหมู่บ้านผู้ใหญ่บ้านหรือเจ้าอาวาสอาจจะเป็นที่นับถือ แต่ในบางแห่งอาจไม่มีบทบาทอะไร เราจะทักทักเอาเองไม่ได้ ต้องทำความเข้าใจสภาพหมู่บ้านให้ชัดเจนเสียก่อน ซึ่งการใช้วิธีที่นักมานุษยวิทยาใช้ในการศึกษาภาคสนาม เพื่อให้ได้ภาพความสัมพันธ์ของชุมชนโดยรวม จึงเหมาะสมสำหรับงานพัฒนา

ข้อคิดที่สำคัญมากประการหนึ่งได้มาจากที่ที่โครงการประสบความสำเร็จสูง คือที่ยกกระบัตรและที่อุ้มทอง ทั้งสองแห่งนี้ชาวนาที่ยากจนต้องการเปลี่ยนอาชีพ และในที่สุดแห่งหนึ่งสามารถเปลี่ยนมาเลี้ยงปลาและอีกแห่งหนึ่ง

เลี้ยงสุกรได้สำเร็จ การเลี้ยงสุกรและปลานั้นมาจากการริเริ่มของชาวบ้าน ชาวบ้านมีความสนใจเลี้ยงปลาอยู่บ้างแล้ว และมีบางคนสามารถเลี้ยงได้ ส่วนสุกรนั้น เคยเห็นหมู่บ้านใกล้เคียงเลี้ยงแล้วประสบความสำเร็จ บทบาทของทีมเป็นเพียงการพูดคุย จนทำให้ชาวบ้านมองเห็นทางออกที่จะทดลองกันเอง โดยได้รับคำแนะนำทางเทคนิคเพิ่มเติมจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ข้อเสนอจากเรื่องนี้คือ ชาวบ้านเองเป็นคนที่ฉลาด มีความคิดดี ๆ ที่จะนำมาปรับปรุงต่อไปได้เมื่อมีโอกาส และนักพัฒนาควรจะอยู่ในบทบาทของผู้ที่เรียนรู้จากชาวบ้าน เราจะเห็นได้ว่าความคิดนี้ต่อยอดย้ายศักยภาพชาวบ้านในการแก้ปัญหาของตนเอง ซึ่ง ม.ร.ว.อศินได้เคยพูดไว้แล้วในเรื่องของสลัม

ในช่วงท้ายของโครงการแม่กลอง ม.ร.ว.อศินได้รับตำแหน่งผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ท่านอยู่ในตำแหน่งระหว่างปี 1976-1981 ในระหว่างทำงานที่สถาบันไทยคดีศึกษามีโครงการเกี่ยวเนื่องกับชนบทสองโครงการใหญ่คือ โครงการแลกเปลี่ยนเทคโนโลยีพื้นบ้าน (Sharing Of Traditional Technology) ซึ่งเป็นโครงการร่วมที่ทำกันในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และโครงการประวัติศาสตร์หมู่บ้าน โครงการนี้มีการเลือกหมู่บ้านต่างๆ จากทุกภูมิภาคในประเทศไทย และส่งนักวิจัยไปศึกษาในแต่ละหมู่บ้านเพื่อจะดูว่าหมู่บ้านในแต่ละแห่งนั้น รับรู้และเล่าถึงประวัติความเป็นมา และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านของเขาอย่างไรบ้าง ช่วงที่ ม.ร.ว.อศินเป็นผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษานั้นเป็นช่วงเวลาที่ยุคสถาบันกำลังผ่านการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ กล่าวคือ เดิมนั้นสถาบันไทยคดีก่อตั้งขึ้นเพื่อศึกษาเรื่องไทยๆ โดยเฉพาะ ซึ่งค่อนข้างจะเน้นเรื่องประวัติศาสตร์ ศิลปะ ประเพณี ต่อมาในปี พ.ศ. 2520 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีนโยบายที่จะให้มีสถาบันวิจัยกลาง เพื่อเน้นการศึกษาวิจัยในเรื่องของสังคม การพัฒนาสังคม และเป็นสหวิทยาการมากขึ้นในที่สุดก็ได้มีการตกลงกันว่าสถาบันไทยคดีศึกษาจะทำหน้าที่นี้ด้วย¹⁴ แนวทางของสถาบันจึงถูกขยายให้กว้างขึ้นกว่าเดิมและอาจจะกล่าวได้

¹⁴ ดูรายละเอียดได้ใน จุลสารไทยคดีศึกษา สถาบันไทยคดีศึกษา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 พฤศจิกายน 2532.

ว่า ม.ร.ว.อดิน ซึ่งเป็นผู้อำนวยการท่านแรกของสถาบันภายหลังจากการมีนโยบายใหม่ มีบทบาทมากในการขยายความสนใจของนักวิจัยออกไปยังเรื่อง ที่กว้างขึ้นกว่าการศึกษาเรื่องไทย โดยริเริ่มจากการศึกษาเรื่องชนบท การเปลี่ยนแปลงสังคม และนำขบวนการศึกษาที่ใช้วิจัยภาคสนามมาใช้อย่างกว้างขวาง นักวิจัยของไทยคดีจำได้ว่าบรรยากาศของช่วงนั้นคึกคัก มีการตั้งนักวิชาการหลายสาขามาร่วมกันออกความเห็นและช่วยกันทำงาน มีทุนพร้อมฝรั่ง และมีท่านผู้อำนวยการกระตุ้นความสนใจ ด้วยการตั้งคำถามอย่างน่าตื่นเต้นอยู่ตลอดเวลา

งานของ ม.ร.ว.อดินทางด้านการพัฒนาชนบทนั้นออกไปในรูปของการปฏิบัติมากกว่างานเขียน ผลงานชิ้นเอกของท่านคือการก่อตั้งและบุกเบิกสถาบันวิจัยและพัฒนา (RDI) ที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งท่านทำหลังจากที่ครบวาระผู้อำนวยการของสถาบันไทยคดีศึกษา คือระหว่างปี 1982-1989 สถาบันวิจัยแห่งนี้มีลักษณะแปลกกว่าสถาบันวิจัยทั่วไป คือมีทั้งนักวิชาการ ผู้นำชาวบ้าน และนักพัฒนาองค์กรเอกชน เป็นผู้ร่วมกำหนดทิศทางการดำเนินงานของสถาบัน สถาบันมีเป้าหมายสี่ประการคือ (1) สร้างเครือข่ายระหว่างหน่วยงานต่างๆ ที่ทำงานด้านการพัฒนา ทั้งองค์กรของชาวบ้านในท้องถิ่นและองค์กรพัฒนาต่างๆ โดยที่สถาบันเป็นเวทีกลางที่ทำให้เกิดการพบปะแลกเปลี่ยนความเห็น และข้อมูลข่าวสาร (2) สนับสนุนการวิจัยในท้องถิ่น การสนับสนุนทำในหลายลักษณะ ทั้งการประเมินผลโครงการพัฒนา การสนับสนุนให้นักวิจัยท้องถิ่นทำการวิจัย โดยมีการอบรมความรู้เรื่องการทำวิจัย โดยนักวิจัยภาคสนามหรือที่เรียกว่าการวิจัยเชิงคุณภาพ รวมทั้งสนับสนุนให้ชาวบ้านเป็นผู้วิเคราะห์สภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขด้วยตนเอง (3) เผยแพร่งานวิจัยไปยังหน่วยงานราชการและสาธารณชน เพื่อให้เกิดการปรับและทบทวนการพัฒนาให้เหมาะสม และ (4) ส่งข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับกิจกรรมการพัฒนา ไปยังชาวบ้านและองค์กรชาวบ้าน ดังนั้นโดยโครงสร้างของการทำงานและเจตนาของผู้นักบุกเบิก จึงเรียกได้ว่าสถาบันนี้เป็นสถาบันที่ “ติดดิน” มาก และเป็นความสำเร็จของท่านที่สามารถนำแนวความคิดที่สั่งสมมาจากกรวิจัย

ก่อนหน้านั้นมาทำให้มีผลทางปฏิบัติในรูปของสถาบันที่มีการทำงานอย่างจริงจัง

5 ผลงานภายหลังเกษียณอายุ

หากการเกษียณอายุแปลว่าหยุดทำงานที่เคยทำมา ก็น่าจะกล่าวได้ว่า ม.ร.ว. อคินยังไม่เคยเกษียณอายุเลยนับตั้งแต่ท่านอายุครบ 5 รอบ มาจนถึง 6 รอบในปี พ.ศ. 2548 นี้ เพราะท่านยังคงทำงานวิจัย และเป็นທີ່ปรึกษาโครงการวิจัยและพัฒนาหลายโครงการมาอย่างต่อเนื่อง หลังจากลาออกจากราชการที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น ม.ร.ว. อคิน ได้รับความไว้วางใจเป็นผู้อำนวยการฝ่ายสังคม มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย งานวิจัยเรื่องใหญ่ที่ท่านเป็นหัวหน้าโครงการ คือโครงการวิจัยความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของประเทศไทยและเสนอภาพสังคมไทยในปี 2010 (พ.ศ. 2553) ซึ่งได้นำเสนอผลการวิจัยในงานประชุมประจำปีของสถาบัน เมื่อปี 1993 (พ.ศ. 2536) จากนั้น ม.ร.ว. อคิน ได้ย้ายไปเป็นผู้อำนวยการ สถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง ของมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ในขณะนี้ ท่านได้ทำงานวิจัยซึ่งเป็นการสังเคราะห์องค์ความรู้ เกี่ยวกับวิวัฒนาการของชุมชนแออัด และพัฒนาการขององค์กรชุมชนแออัดในประเทศไทย โดยมีการศึกษาชุมชนแออัดในภูมิภาคต่างๆของประเทศไทย ผลงานวิจัยระยะที่หนึ่ง ได้ตีพิมพ์ในชื่อ ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง

นอกจากงานวิจัยแล้ว ม.ร.ว. อคิน ยังเป็นกรรมการของมูลนิธิและสถาบันต่างๆ อีกหลายแห่ง เช่น ในระหว่างปี 1997-2001 ท่านเป็นประธานกรรมการบริหารของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรและในปัจจุบันท่านเป็นประธานกรรมการมูลนิธิชุมชนไท ประธานกรรมการมูลนิธิสถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและสังคม รวมทั้งเป็นที่ปรึกษาโครงการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น งานวิจัยโดยนักวิชาการท้องถิ่น และงานในเชิงพัฒนาชนบทและพัฒนาชุมชนเมือง ให้คำปรึกษางานวิจัยและเป็นผู้วิจารณ์หรือให้ความคิดเห็นบทความทางวิชาการอีกเป็นจำนวนมาก

ความคิดเห็นของ ม.ร.ว. อคิน ในงานช่วงหลัง ในด้านหนึ่งกล่าวได้ว่า ยังเป็นการสืบต่อความสนใจเดิมที่ท่านมีมาโดยตลอดในปัจจุบันท่านกำลังแปลงานวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของท่าน เรื่อง *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period* ที่ได้กล่าวถึงข้างต้น ผลงานชิ้นนี้มีฉบับภาษาไทยที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว แต่ ม.ร.ว. อคิน ยังอยากที่จะถ่ายทอดออกมาเป็นภาษาไทยด้วยตัวของท่านเอง ซึ่งก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจติดตามอย่างยิ่งว่า เมื่อผู้เขียนแปลงานที่ตนเองเขียนไว้เมื่อ 36 ปีมาแล้ว มาเป็นอีกภาษาหนึ่ง หลังจากที่ได้ผ่านการถกเถียงอภิปรายกันมาอย่างหนักหน่วง และเมื่อยุคสมัยทางวิชาการและเหตุการณ์ในสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปไม่น้อยแล้ว สิ่งเหล่านี้จะมีผลกระทบต่อ การแปลหรือไม่ และผลงานแปลจะมีลักษณะอย่างไร

ในอีกด้านหนึ่ง งานของ ม.ร.ว. อคิน ก็ได้แสดงถึงความสนใจประเด็นใหม่ทางสังคม ตามกาลเวลาและเหตุการณ์ที่ไม่หยุดอยู่นิ่ง และพยายามอธิบายลักษณะใหม่ๆ เหล่านี้ด้วยการปรับจากกรอบเดิมของท่าน ม.ร.ว.อคิน กล่าวถึง “คนชั้นกลาง” ในสังคมไทยอยู่บ้างในงานชิ้นหลังๆ เหล่านี้ ผู้เขียน จำได้ว่า ในช่วงที่อาจารย์ทำงานวิจัยที่สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย นั้น เป็นช่วงที่เพิ่งจะผ่านเหตุการณ์พฤษภาทมิฬมาได้ไม่นาน กระแสความคิด เรื่องโลกาภิวัตน์ การเติบโตของธุรกิจ คนรุ่นใหม่ที่มีสมญานามว่า ยับบี้บ้าง มีอบมีอถือบ้าง เป็นที่กล่าวขวัญถึงอย่างมาก และถกเถียงกันในทางสังคม ศาสตร์ว่า คนรุ่นใหม่ หรือกลุ่มใหม่นี้ มีลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคม ใดๆ มีวิถีชีวิตอย่างไรหรือมีวัฒนธรรมอย่างไร ม.ร.ว. อคิน มองเห็นว่าสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงเกิดขึ้น แต่หากจะถามว่า ท่านได้พัฒนาตัวแบบทางทฤษฎีใหม่ขึ้นมาเพื่อใช้อธิบายความสัมพันธ์ในสังคมไทยสมัยใหม่ ดังที่ท่านเคยใช้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อธิบายสังคมไทยประเพณีหรือไม่นั้น คงจะตอบได้ว่าท่านไม่ได้กล่าวถึงไว้อย่างชัดเจน แต่ท่านอธิบายด้วยการเชื่อมกับกรอบความคิดหลักของท่านว่า ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ก็ได้เปลี่ยนไปแล้ว อย่างแน่นอน ความสัมพันธ์ของคนชั้นกลางถือเอาผลประโยชน์เฉพาะหน้าเป็นหลัก มีการแข่งขันระหว่างกันสูง ไม่ต้องการสร้างความผูกพันยาวนาน “ระบบ

อุปถัมภ์” อาจยังมีให้เห็นอยู่ หรือกล่าวอ้างถึง แต่ว่าทำงานหรือทำหน้าที่แตกต่างไปจากตัวแบบในสังคมไทยยุคต้นรัตนโกสินทร์ และข้าราชการ สามารถกลายเป็นเครื่องมือในการเอารัดเอาเปรียบ และทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมในสังคมรุนแรงยิ่งขึ้น

ความคิดของ ม.ร.ว. อคิน ในเรื่องสังคมไทยสมัยใหม่นี้ สามารถดูได้จากข้อเขียนของท่าน เรื่อง *Social Inequality : A Source of Conflict in the Future*¹⁵ ในบทความเรื่องนี้ท่านได้สรุปว่า ในช่วงเวลาห้าทศวรรษที่ผ่านมาสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปมาก จากสังคมชาวนา มาเป็นสังคมพาณิชย์อุตสาหกรรมสมัยใหม่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เปลี่ยนจากแบบผู้ใหญกับผู้น้อย ที่คาดหวังว่าจะผูกพันกันยาวนาน และปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่ของแต่ละฝ่าย มาเป็นแบบนายจ้างกับลูกจ้าง ที่แลกเปลี่ยนแรงงานกับค่าจ้าง เป็นการแลกเปลี่ยนกันในเชิงเศรษฐกิจ และปฏิบัติต่อกันตามสิทธิ แต่การเปลี่ยนแปลงนี้อาจจะไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด คนไทยในปัจจุบันจึงมีชีวิตอยู่ท่ามกลางความสัมพันธ์และโลกทัศน์สองแบบที่ตรงข้ามกัน ยังผลให้คนบางกลุ่มถูกเอารัดเอาเปรียบมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะชาวชนบท ที่ต้องละทิ้งวิถีชีวิตการเกษตร และสถาบันสังคมแบบประเพณี ซึ่งล่มสลายไปพร้อมๆ กับการพัฒนาประเทศ คนเหล่านี้ไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากอพยพมาทำงานโรงงานหรืองานบริการในเขตเมือง ตัวอย่างที่ ม.ร.ว. อคินยกมากล่าวถึงในบทความ เป็นหญิงสาวโรงงานผู้หนึ่ง ที่ประสบอุบัติเหตุในระหว่างทำงานจนพิการ แต่เธอกลับไม่ยอมเรียกร้องค่าเสียหายเนื่องจากเห็นว่าเจ้าของโรงงานเคยเป็นผู้อุปถัมภ์เธอมาก่อน (ถึงแม้หลังอุบัติเหตุจะไม่อุปถัมภ์ก็ตาม) รวมทั้งเกรงว่าพ่อแม่พี่น้องในหมู่บ้าน อาจจะเดือดร้อน เพราะเจ้าของโรงงานเป็นผู้ที่กว้างขวาง ไม่สมควรไปมีเรื่องขัดแย้งด้วยในกรณีนี้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จึงเป็นเครื่องมือปิดกั้นการใช้สิทธิที่พึงมีตามกฎหมายของหญิงผู้นี้ ในขณะที่เดียวกันเจ้าของโรงงานก็ไม่ได้มีเยื่อ

¹⁵ เอกสารตีพิมพ์ในงาน 1993 Year-End Conference ของ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI)

ใยที่จะอุปถัมภ์เธอในเมื่อเธอทำงานไม่ได้เต็มที่

โดยรวมๆ แล้ว ม.ร.ว. อคิน มองสังคมไทยสมัยใหม่ด้วยสายตาที่เป็นกังวลมากกว่าที่จะชื่นชมในความสำเร็จของการพัฒนา ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในสังคมไทยต้นสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นเครื่องกำหนดความสัมพันธ์ให้คนอยู่ด้วยกันได้โดยรู้หน้าที่ซึ่งกันและกัน สังคมอาจจะไม่ได้ดงามไปเสียทั้งหมด นายบางคนอาจจะโหดร้ายไม่ปรานีต่อไพร่ และไพร่บางคนก็อาจเจ้าเล่ห์หลบเลี่ยงหน้าที่ แต่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ทำหน้าที่เป็นเครื่องกำหนดความคาดหวังให้คนปฏิบัติตามหน้าที่ของตนในสังคม และเป็นอุดมการณ์ของการอยู่ร่วมกัน แต่ในสังคมไทยสมัยใหม่ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ไม่ได้ทำหน้าที่แบบนั้น แต่เป็นเครื่องมือหรือข้ออ้าง ที่ทำให้ผู้ที่ด้อยโอกาส ถูกชูดรีดได้ง่าย และรุนแรงมากขึ้น

ม.ร.ว. อคิน ดูจะไม่ได้ตั้งความหวังไว้กับคนชั้นกลาง ในฐานะผู้ที่จะนำความเป็นธรรมมาสู่สังคมมากนัก ภาพของคนชั้นกลางที่ปรากฏในงานของท่านอาจจะมีไม่มาก แต่ก็มักเป็นภาพสุดโต่งของ “คนที่คิดถึงตัวเองและผลประโยชน์ของตนเองเป็นที่ตั้ง จนลืมที่จะคิดถึงคนอื่นและสังคมคนอื่น ตลอดจนเข้าใจคนอื่น”¹⁶ จึงไม่อาจฝากความหวังไว้ได้ว่าจะเป็นผู้ที่สามารถปลูกฝังความผูกพันต่อผู้ที่ด้อยกว่าตน เหมือนภาพของ “นาย” ในอุดมคติได้ ถ้าเช่นนั้นสังคมไทยในอนาคตจะอยู่กันได้อย่างไร ในเมื่อเยื่อใยความเอื้อเฟื้อระหว่างบุคคลได้ถูกตัดขาดสะบั้นลงสิ้น และยังไม่ได้ถูกแทนที่ด้วยกฎเกณฑ์อย่างอื่นที่ให้ความเป็นธรรม ปกป้องผลประโยชน์แก่ผู้ที่อ่อนแอได้ ม.ร.ว. อคิน ดูจะไม่ได้ให้คำตอบไว้มากนักแต่ท่านจะย้ำถึงการที่จะต้องมีระบบกฎหมายที่เป็นธรรมและทำงานอย่างทั่วถึง และการสร้างความเข้มแข็งให้ผู้ที่อ่อนแอ เพื่อรวมพลังกันต่อองรักรักษาสิทธิของพวกเขา ดังที่พบในงานศึกษาชุมชนแออัด ที่เน้นถึงการ

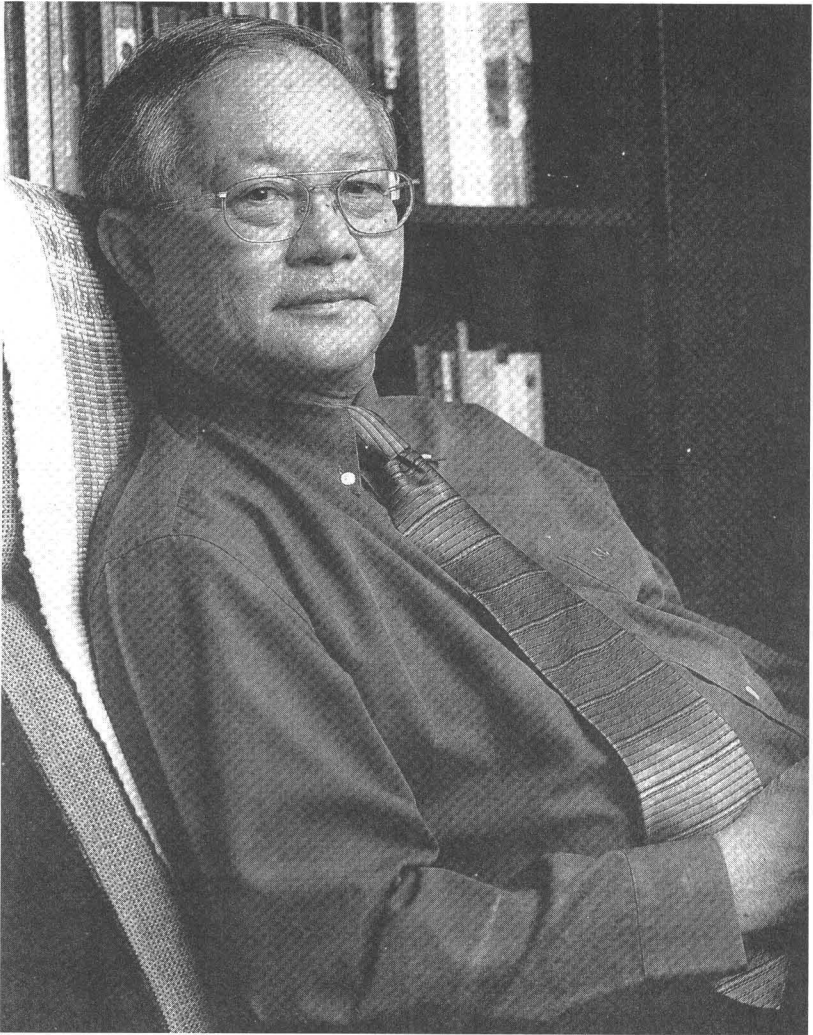
¹⁶ หน้า 20 ของ “กรอบทฤษฎีกับงานสนาม : สองกระแสดูดตัวเอง” ใน คนใน : ประสบการณ์ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย ปรีดดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล บรรณาธิการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร 2545

สร้างและเสริมความเข้มแข็งขององค์กรของชุมชน เพื่อต่อรองให้ผู้ด้อยโอกาสสามารถมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของพวกเขา

ในโอกาสที่ ม.ร.ว. อคิน จะแสดงปาฐกถาป่วย อังภาภรณ์ ในหัวข้อที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย ท่านอาจจะมีประเด็นใหม่เพิ่มเติมจากที่ผู้เขียนได้พยายามสรุปมาไว้ข้างต้น อย่างไรก็ตามผู้เขียนขอเสนอข้อสังเกตจากเหตุการณ์ที่เพิ่งผ่านมาไม่นานมานี้เป็นตัวอย่างบางประการของพลังของคำและมโนทัศน์ “ระบบอุปถัมภ์” ที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน เมื่อปลายปี พ.ศ. 2547 สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้จัดรายการบรรยายและสนทนาว่าด้วยเรื่องปรัชญา เหตุผล และวัฒนธรรม ในสังคมไทย ในรายการมีวิทยากรร่วมกันสนทนาหลายคน และในจำนวนนั้นมี ม.ร.ว. อคิน อยู่ด้วยท่านหนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อท่านเริ่มพูดถึง “ระบบอุปถัมภ์” ผู้ฟังมีอาการตื่นเต้นสนใจเป็นพิเศษ และมีคำถามเกี่ยวกับเรื่องนี้มากมายไม่ยอมจบง่าย ๆ ไม่ว่าผู้นำการสนทนาจะพยายามดึงประเด็นไปทางอื่นอย่างไร คำถามและความเห็นก็มักจะย้อนกลับไปที่ระบบอุปถัมภ์อยู่เสมอ พร้อมกับการหยิบยกปัญหาต่างๆ ของสังคมไทยในปัจจุบันมาพูดควบคู่ไปด้วยตลอดเวลา เหตุการณ์นี้ทำให้ผู้เขียนฉุกคิดขึ้นมาว่าถึงแม้ว่าในวงวิชาการสังคมศาสตร์ในประเทศไทยในปัจจุบัน ครอบคลุมความคิดทฤษฎีในการวิเคราะห์สังคม จะเปลี่ยนไปเป็นเรื่องอื่นที่ไม่ใช่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แล้ว แต่สำหรับประชาชนทั่วไปที่เป็นสมาชิกของสังคม การพูดถึง “ระบบอุปถัมภ์” ยังมีความหมายอยู่มาก และสามารถมีได้หลายความหมาย ม.ร.ว. อคินเอง เห็นว่าความหมายหนึ่ง คือการใช้เป็นข้ออ้าง ข้อผูกมัด หรือขอร้องให้ทำสิ่งที่เป็นการละเมิดกฎหมายหรือกฎระเบียบของสังคม แต่อีกความหมายหนึ่งที่ผู้เขียนสังเกตจากบรรยากาศงานสนทนาในวันนั้น “ระบบอุปถัมภ์” เป็นมโนทัศน์ที่ใช้แสดงความรู้สึกอึดอัดคับข้องใจกับสภาพความไม่เป็นธรรมในการกระจายทรัพยากรในสังคม ระบบอุปถัมภ์มักถูกมองในฐานะที่เป็นตัวการหนึ่งของปัญหาของความทุจริต ไม่โปร่งใส เล่นพรรคพวก และอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก ระบบอุปถัมภ์จะเป็นผู้ร้ายที่แท้จริงหรือเป็นหนึ่งในผู้ร้ายหลายๆ คน อาจจะไม่สำคัญเท่ากับว่า มันเป็นสัญลักษณ์

แสดงให้เห็นถึงความคับแค้นที่คนบางส่วนมีคูกุ่นอยู่ในใจร่วมกันในขณะนี้

ระบบอุปถัมภ์หรือความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ อาจจะหมดพลังไปมากแล้วในการอธิบายสังคมไทยในสายตาของนักวิชาการ แต่สำหรับสาธารณชนที่ต้องการสัญลักษณ์สื่อสารถึงความอึดอัดคับข้อง การกล่าวถึงความไม่เป็นธรรมของระบบอุปถัมภ์ จึงอาจจะยังมีพลังอยู่มาก

รองศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์

ชีวประวัติ และผลงานโดยสังเขป
ของ
รองศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์

ชีวประวัติ

เกิด 22 มกราคม 2475
ณ วังปากคลองผดุงกรุงเกษม กรุงเทพฯ

การศึกษา

จบมัธยมศึกษา โรงเรียนอำนวยการศิลป์
2497-2500 ปริญญาตรี(เกียรตินิยม) และปริญญาโท
สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัย Oxford
ประเทศอังกฤษ
2507-2511 ปริญญาโท และปริญญาเอกสาขามานุษยวิทยา
และสังคมวิทยา มหาวิทยาลัย Cornell ประเทศสหรัฐอเมริกา

อาชีพการงาน

2503-2505 รับราชการตำรวจ
ผู้ว่าคดีศาลแขวง และอาจารย์สอนนิชากฎหมายและ
ภาษาอังกฤษโรงเรียนนายร้อยตำรวจสามพราน
2505 เริ่มทำงานที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในตำแหน่ง
อาจารย์สอนนิชากฎหมายและภาษาอังกฤษและ
เลขานุการคณะศิลปศาสตร์
2514-2516 ผู้อำนวยการสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2518-2519 หัวหน้าแผนกอิสระสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และผู้อำนวยการ
ฝ่ายสังคมศาสตร์ ของโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง

- 2519-2524 ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2525-2532 ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา (RDI) มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- 2533-2536 ที่ปรึกษาฝ่ายสังคม สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา
ประเทศไทย (TDRI)
- ปัจจุบัน เป็นที่ปรึกษาของมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง

ผลงาน

หนังสือและตำรา (ภาษาไทย)

1. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่น ๆ. การประเมินผลกระทบระดับพื้นที่
ในชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหา-
วิทยาลัยขอนแก่น, 2531. 326 หน้า
2. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. การพัฒนาและส่งเสริมการรวมกลุ่มระดับท้องถิ่น.
กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2522. 62 หน้า
3. แกงกอล์ฟ, แฟรงซ์, อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. คู่มือ
นักพัฒนา : วิธทำงานกับเกษตรกร. แปลโดย บัณฑิต อ่อนดำ. พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526. 97 หน้า
4. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. ชีวิตและจุดจบของสลัมกรุงเทพฯ แห่งหนึ่ง. พิมพ์
ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
87 หน้า
5. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. ปัญหาการพัฒนาขบวนการสหกรณ์ในประเทศไทย.
มปท. : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2523. 108 หน้า
6. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. ปัญหาการพัฒนาชนบท บทเรียนจากกรณียก
กระบัตร โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง. แปลโดย จารุภรณ์ เการะทัต.
ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531. 103 หน้า
7. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่น ๆ. ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท :
ประสบการณ์ของประเทศไทย. แปลโดย บัณฑิต อ่อนดำ และ วิริยา น้อยวงศ์.
กรุงเทพฯ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533. 155 หน้า

8. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416. แปลโดย ปรภายทอง สิริสุข และพรรณณี สรุงบุญมี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์แอนด์, 2518. 502 หน้า
9. เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และ ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์. แนวทางในการดำเนินการปฏิรูปที่ดินในเขตที่ดินของรัฐ. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, (2524)
10. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. [และคนอื่น ๆ]. 60 ปี ประชาธิปไตย. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2535.
11. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. [และคนอื่น ๆ]. คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อองานพัฒนา. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536
12. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. . ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.
13. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. [และคนอื่น ๆ]. พิศวระห์ “นิธิ” ปราชญ์แจ็ก ๆ. กรุงเทพฯ : มติชน, 2544.
14. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. วิวัฒนาการชุมชนแออัด และองค์กรชุมชนแออัดในเมือง (ภาคอีสาน) ระยะที่ 2 และ ระยะที่ 3 ม.ป.พ. : สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2544

หนังสือและตำรา (ภาษาอังกฤษ)

1. Akin Rabibhadana, Chirmsak Pinthong and Heim, Franz G. How to Work with Farmers : a Manual for Field Workers. Khon Kaen : Research and Development Institute, Khon Kaen University, 1983. 58 p.
2. Akin Rabibhadana ... [et al.]. Development of self-managed primary health care villages : report of the study of five villages in the program. Khon Kaen, Thailand : RDI, Khon Kaen University, 1986.
3. Akin Rabibhadana, M.R., The organization of Thai society in the early Bangkok period, 1782-1873 [2nd ed.]. [Bangkok] : Amarin Printing & Publishing, 1996.

4. Akin Rabibhadana, M.R., Thai-German agricultural extension programme (TG-AEP) (assessment and recommendations), Bangkok, German Agency for Technical Cooperation (GTZ) in cooperation with Dept. of Agricultural Extension, 1978.
5. Akin Rabibhadana, M.R., Thailand rural poverty : the village perspective. [Washington, D.C] Country Program Department, East Asia and Pacific Regional Office, World Bank, 1984.
6. Akin Rabibhadana, M.R., Tourism and culture : Bang-Fai Festival. Bangkok : Thailand Development Reserch Institute, 1992.
7. Akin Rabibhadana, M.R., Social inequity : a source of conflict in the future? ChonBuri, Thailand : The Thailand Development Research Institute Foundation, 1993.

งานวิจัย (ภาษาไทย)

1. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน ในการวิจัยเชิงคุณภาพ.” ในคู่มือวิจัยเชิงคุณภาพ, สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
2. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่นๆ . รายงานการประเมินผลการดำเนินงานโครงการหมู่บ้านพึ่งตนเองทางสาธารณสุขมูลฐาน. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, [252-] 141 หน้า
3. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่นๆ . รายงานการประเมินผลการปรับปรุงชุมชนแออัดของการเคหะแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527 . 194 หน้า
4. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่นๆ . รายงานการประเมินผลการปรับปรุงชุมชนแออัดของการเคหะแห่งชาติ ระยะที่ 2-3. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525. 106 หน้า
5. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. , จุฬารัตน์ โชติช่วงนิรันดร์ และ จารุภรณ์ เกาละ-

ทัต. รายงานการประเมินผลโครงการสหกรณ์ประมงน้ำจืดหนองหาน อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529. 40 หน้า

6. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่น ๆ. รายงานการศึกษากระบวนการพัฒนาและผลกระทบของโครงการพัฒนาหมู่บ้านชายแดน จังหวัดสุรินทร์. แปลโดย มณีมัย ทองเสวต, ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2528. 101 หน้า

7. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของทรัพยากรชนบท (ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านยากจน). มปท., มปป. 2527. 41 หน้า

8. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และคนอื่น ๆ. รายงานการประเมินผลการปรับปรุงชุมชนแออัดของการเคหะแห่งชาติ ระยะที่ 4 กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526

9. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. [และคนอื่น ๆ]. รายงานการศึกษาโครงการวิจัยและปฏิบัติการวิวัฒนาการชุมชนแออัด และองค์กรชุมชนแออัดในเมือง. [กรุงเทพฯ] : สำนักงาน, 2541

10. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. รายงานการศึกษาและประเมินผลโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง (กรุงเทพฯ) : โครงการ, 2541.

11. เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์. ความเป็นไปได้ของกิจกรรมในนิคมฯ โนนสัง จังหวัดอุดรธานี ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนานิคมฯ สมบูรณ์แบบไทย - เนเธอร์แลนด์ : รายงานการศึกษา. [ม.ป.ท. : ม.ป.พ., 2527?]

12. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และ วรณพร วิเชียรวงษ์. ชุมชนแออัดและแนวทางเกี่ยวกับการปรับปรุงชุมชนแออัด. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524. 51 หน้า

13. ประยงค์ เนตยารักษ์ และ อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. รายงานเบื้องต้นการแก้ปัญหาเศรษฐกิจการเกษตร ด้วยการสหกรณ์ : ศึกษากรณีตัวอย่างสหกรณ์การเกษตรในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521. 45

หน้า รายงานเสนอต่อที่ประชุมสัมมนาเรื่องการวิจัยการพัฒนาชนบทในประเทศไทย วันที่ 9 - 11 มิถุนายน 2521 ณ โรงแรมสยามเบเซอ์ จ.ชลบุรี

งานวิจัย (ภาษาอังกฤษ)

1. Akin Rabibhadana, M.R., Bangkok slum : aspects of social organization. n.p. : Cornell University, 1975.
2. Akin Rabibhadana, et.al. Evaluation of the Administrative and Management of the Sericulture/Settlements Project. Khon Kaen : Research and Development Institute, Khon Kaen University, 1983, 91 p.
3. Akin Rabibhadana and Chirmsak Pinthong. Evaluation of the Pilot Project in the Petchaboon Land Reform Area. Bangkok : Thai Khadi Research Institute, (n.d.) 9 p.
4. Akin Rabibhadana, Wilailak Mekarat and Walwipha Burutrattanaphan. Persistence within Change Part I : Social History of the Thai Kingdom 1782-1873. Bangkok : Thai Khadi Research Institute, Thammasat University, 1980. 172 p.
5. Akin Rabibhadana, Report of a Study CUSO Volunteers : Cultural Adaptation for Work and Living in Thailand. Khon Kaen : Research and Development Institute, Khon Kaen University, 1986. 52 p.
6. Akin Rabibhadana, and Yupin Yensawarin. Report of the Evaluation of the Work of Redd Barna, Thailand at Khon Kaen. Khon Kaen : Research and Development Institute, Khon Kaen University, 1984. 21 p.
7. Akin Rabibhadana, Report of the Feasibility Study for the Research and Development Institute at Khon Kaen University, 1983., 99 p.
8. Akin Rabibhadana, et. al. Report of the Study of Five Villages in the Program "Development of Self-Managed Primary Health Care Villages". Khon Kaen : Research and Development Institute, Khon Kaen University, 1986. 93 p.
9. Akin Rabibhadana, and Chirmsak Pinthong. Report on Land Distribution

Procedures for Land Reform in Public Lands. Translated by Richard Sandler. Bangkok : Asian Institute of Technology, 1981. 30 p.

10. Akin Rabibhadana, et. al. Report on the Process and Impact Study of the Net Project in Surin, Northeastern Thailand. Khon Kaen : Research and Development Institute, Khon Kaen University, 1985. 106 p.

11. Akin Rabibhadana, et.al. Summary Report of the Evaluation of Local Impact of Rural Development Northeast Region. Khon Kaen : Research and Development Institute, Khon Kaen University, 1988. 29 p.

12. Akin Rabibhadana, The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782-1873. New York : Southeast Asia Program. Cornell University, 1969. 247 p. Data paper no. 74, second printing in 1970.

บทความ (ภาษาไทย)

1. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย.” ในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา, หน้า 100-114. ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, 2527.

2. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทไทย.” ข่าววิจัยและพัฒนา 1, 1 (ธ.ค. 28) : 6-11.

3. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “ความเป็นมาของหนังสือคู่มือผู้ทำงานกับเกษตรกรในการพัฒนา.” ในวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพกับการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, กรุงเทพฯ : สำนักงาน คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2533.

4. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “โครงการประมงหมู่บ้านกับการพัฒนาอีสาน” ข่าววิจัยและพัฒนา 1, 12 (ธ.ค.24) : 9-12.

5. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และ วรณพร วิเชียรวงษ์. “ชุมชนแออัด และแนวทางเกี่ยวกับการปรับปรุงชุมชนแออัด.” ใน สดัม ปัญหาและแนวทางแก้ไข, หน้า 1 - 100. อคิน รพีพัฒน์. ม.ร.ว. และคนอื่นๆ กรุงเทพฯ : ธีรานุสรณ์การ

พิมพ์, 2525.

6. แกงกอล์ฟ, แฟรงซ์, เจมส์คัตตี ปิ่นทอง และ อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “ปัญหาเกี่ยวกับเกษตรกร.” วารสารพัฒนาบริหารศาสตร์ 21, 2 (เม.ย. 24) : 254-274.
7. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “ปัญหาในการทำงานพัฒนาชนบทประสบการณ์โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง.” วารสารธรรมศาสตร์ 8, 1 (ก.ค. - ก.ย. 217) : 76-93.
8. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และ นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ผ้าขาวม้ากับผ้าจีน และกางเกงใน.” ศิลปวัฒนธรรม 12, (2 ธ.ค. 33) : 106-116.
9. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “พลวัตการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจสังคมในอีสานและผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต.” ใน สิ่งแวดล้อมกับสุขภาพ, หน้า 71-91. ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ และ เพ็ญจันทร์ ประดับมุข, บรรณาธิ กรุงเทพฯ : กระทรวงสาธารณสุข, 2535
10. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “มานุษยวิทยากับการศึกษา” ใน สังคมศาสตร์กับการศึกษา, หน้า 152-172 โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานยกย่องรัฐมนตรี, มปป.
11. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “มานุษยวิทยาสังคมกับการพัฒนาชนบท” วารสารสังคมศาสตร์ (จุฬา) 19, 1 (มี.ค. 25) : 35-44.
12. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “เมืองสวรรค์ไม่มีสลัม -หรือ?” PROPERTY MARKET 1, 2 (NOV, 91) : 12-124.
13. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “สังคมไทยในกฎหมายตราสามดวง : โครงสร้างในกระดองกฎหมาย.” ในกฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย. หน้า 59-70 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2533.
14. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “สตรีไทยในสลัม : กรณีของตรอกใต้” ใน ไทยคดีศึกษา : รวมบทความทางวิชาการ เพื่อแสดงมุขิตาจิต อาจารย์พันเอกหญิงคุณนีนออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, หน้า 71-82. สุนทรี อาสะโวทย์, วัลย์วิภา

บุรุษรัตนพันธุ์, ม.ล. และ กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการ, ม.ป.ท. 2533.

15. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “เทคนิคการเก็บข้อมูล” จุลสารไทยคดีศึกษา 10, 1 (ส.ค. - ต.ค. 36) : 6-9

16. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “บันทึกผู้ผ่านทาง : ความเชื่อ ศาสนา กับความเหลื่อมล้ำระหว่างชาย-หญิง” ศิลปวัฒนธรรม 14, 5 (มี.ค. 36) : 96 - 98.

17. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ : จากชีวิตในสลัม สู่ชุมชนคนโรคเอดส์” บุคคลวันนี้ 10, 111 (ม.ค. - ก.พ. 39) : 88 - 97.

18. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “หลักกฎหมาย หลักเศรษฐศาสตร์ หลักรัฐศาสตร์ ความยุติธรรม และเมตตาธรรม ในนานาทัศนะ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดิน กับผู้บุกรุก” บทบัณฑิตย 54, 3 (ก.ย. 41) : 104 - 116.

บทความ (ภาษาอังกฤษ)

1. Akin Rabibhadana, “The Economic of Poverty in a Bangkok Slum” in Urban Society in Southeast Asia Volume I : Social and Economic Issues, p. 171 - 206. Kraussse, Gerald H., ed. Hong Kong : Asian Research Service, 1985.

2. Akin Rabibhadana, “The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782 - 1873.” Modern Thai Politics From Village to Nation, p. 27-41. Neher, Clark d., ed. 2 nd.ed Massachusetts : Schenkman Publishing Company, 1979.

3. Akin Rabibhadana, “Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period.” In Change and Persistence in Thai Society, p. 93 - 124. Skinner, William G. and Kirsch, Thomas A., ed. Ithaca and London : Cornell University Press, 1975.

4. Akin Rabibhadana, “Kinship, Marriage and the Thai Social System.” in Perspectives on Thai Marriage, p. 1-27. Aprichat Chamratnithirong, ed. 2nd ed. Institute for Population and Social Research, Mahidol University, 1985.

เอกสารวิชาการ (ภาษาไทย)

1. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สลัมในวิธีการวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ม.ป.ป.
2. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับการพัฒนาการ ประมง. มปท., มปพ. 2529 36 หน้า
3. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองและสังคมอยุธยา ตัวอย่างการศึกษาโดยอาศัยแนวทางการพิจารณาปรากฏการณ์แบบมานุษยวิทยาสังคม. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523. 18 หน้า.
4. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. โครงสร้างสังคมไทย และปัญหาเกี่ยวกับเกษตรกร ในการพัฒนา มปท., มปป. 24 หน้า
5. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. ประมงหมู่บ้าน : ข้อสังเกตเกี่ยวกับผลกระทบต่อ สังคมและการพัฒนา. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัย ขอนแก่น, 2529. 23 หน้า

เอกสารวิชาการ (ภาษาอังกฤษ)

1. Akin Rabibhadana, M.R., Population pressure, family life cycle and social structure in Southeast Asia : Ayutthaya, Thailand; a general background of the community Bangkok, Thai Khadi Research Institute, Thammasat Univ., 1979.
2. Akin Rabibhadana, M.R., Social and institutional aspects of TG-AEP. Bangkok, Dept.. of Agricultural Extension, 1978.
3. Akin Rabibhadana, Access Problems of Slum Dwellers in Bangkok presented at the workshop on Access Development and Distribution Justice, organized by the Institute of Southeast Asian Studies in Singapore, July 31-August 2, 1976. 17 p.
4. Akin Rabibhadana, Experience of the Mae Klong Intergrated Rural Development Project Bangkok : Thammasat University, 1976. 41 p. Presented at

the “Conference on Strategic Factors in Rural Development in East and Southeast Asia” under the sponsorship of the Council for Asian Studies, Philippines, December 18-22, 1976.

5. Akin Rabibhadana, and Christensen, Scott R. Land Rights and Resource Management on the Thai Forest Frontier paper submitted to the Conference on Law and Society in Southeast Asia, 1991, 32 p.

6. Akin Rabibhadana, “Law and Environment : Some Generalizations From Selected Cases in Thailand.” In International Symposium on Environment and Development - Its Legal and Political Aspects, p. 19-30. Nagoya, Japan : School of Law, Nagoya University, 1992.

7. Akin Rabibhadana, Livelihood of Slum Dwellers in Bangkok : The case of Trok Tai. Bangkok : Thai Khadi Research Institute, Thammasat University, (n.d.) 41 p.

8. Akin Rabibhadana, Participation Law and Development in Southeast Asia. Presented at the Workshop-Expert Group Meeting on Law and Participation organized by ESCAP at the Marga Institute in Colombo Sri Lanka, February 15-21, 1982. 12 p.

9. Akin Rabibhadana, Problem in Rural Development Work : The case of the Mae Klong Intergrated Rural Development Project. Bangkok : Thai Khadi Research Institute, Thammasat University, 1980. 16 p.

10. Akin Rabibhadana, Rise and Fall of a Bangkok Slum. Thai paper “ชีวิตและจุดจบของสลัมกรุงเทพฯ แห่งหนึ่ง”

11. Akin Rabibhadana, Self-Help Organizations in Thai Villages the Question of Appropriate Policy Inputs. Khon Kaen University, 1982. 53 p.

12. Akin Rabibhadana, and Supote Prasertsi. Villagers' Views on Rural Development : Potentials, Constraints And Strategies. Paper for the National Conference on Strategies for Rural Development in Thailand [1984-2000] by CIDA

at Pattaya, 1984.

เทพบันเทิงเสียง

1. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; วิทยากร ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์... [และคนอื่นๆ]; ธีรยุทธ บุญมี ดำเนินรายการ. 60 ปี ศรีศักร : สัมมนาทางวิชาการ วันพุธที่ 26 สิงหาคม 2541 [กรุงเทพฯ] : สถาบัน, 2541
2. ออดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว..... [และคนอื่นๆ] 25 ปี 14 ตุลาคม : พัฒนาการทางความคิดของสังคมไทย [ม.ป.ท. : ม.ป.พ.,] 2541.

เทพวิดิทัศน์

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และ พิรุณ ฉัตรวินิชกุล. คนจน. [กรุงเทพฯ] : บริษัทวิอชดีเอก, 2540.

ระบบอุปถัมภ์กับการพัฒนาสังคม : ด้านหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย

ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์

กราบเรียนท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ

กระผมรู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูง และมีความปิติยินดีอย่างยิ่ง ที่ได้รับมอบหมายให้มาแสดงปาฐกถา เพื่อรำลึกถึงท่านอาจารย์บวชัย ผู้เป็นปูชนียบุคคลของสังคม และเป็นผู้หนึ่งที่ผมเคารพมากที่สุด ผมได้มีโอกาสร่วมงานกับท่านในโครงการบัณฑิตอาสาสมัคร และโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง

โครงการแรกมีความมุ่งหมายที่จะทำให้ปัญญาชนไทย ผู้ซึ่งต่อไปจะมีส่วนในการวางแผนนโยบายและบริหารงานของรัฐ ได้รู้จักชนบทอย่างดี และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวชนบท เข้าใจสภาพและปัญหาของเขา

เพื่อให้เป็นไปตามความมุ่งหมาย อาจารย์จึงให้บัณฑิตอาสาสมัครลงหมู่บ้านชนบทคนเดียว คือ แห่งละหนึ่งคน และถ้าเป็นไปได้ให้อาศัยอยู่บ้านชาวบ้าน ทั้งนี้เพื่อให้สมาคมกับชาวบ้านอย่างใกล้ชิดและให้เรียนรู้วิถีชีวิตของชาวบ้าน นอกจากนี้ท่านอาจารย์ยังกำหนดให้บัณฑิตอาสาสมัครทำการศึกษาวิจัยในท้องที่เพื่อทำสารนิพนธ์ให้โครงการ

อาจารย์มหาวิทยาลัยก็ได้มีส่วนในการเรียนรู้ที่จะรู้จักชนบทด้วย เพราะบัณฑิตแต่ละคนมีอาจารย์ที่ปรึกษา ซึ่งลงไปเยี่ยมศิษย์เพื่อให้คำปรึกษาและช่วยแก้ปัญหาในกรณีที่มีปัญหาเกิดขึ้น ความสำเร็จของโครงการนี้จะได้จากการที่อดีตอาสาสมัครจำนวนมากยังคงทำงานรับราชการในชนบท อาจารย์หลายท่านมีความผูกพันกับชนบท และได้รับประโยชน์จากการทำงานในโครงการนี้ ตัวผมเองยังได้เรียนรู้หลายอย่างหลายประการ ซึ่งมาเป็นประโยชน์ในการทำงานวิจัยในภายหลังเป็นอันมาก

ส่วนโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลองนั้นมီးอะไรที่น่าสนใจอยู่หลายประการ เดิมทีเดียวเมื่อ ดร.วิญญู วิจิตรวาทการ ได้ร่างโครงการขอการ

สนับสนุนจากมูลนิธิร็อคกี้เฟลเลอร์นั้น มีความประสงค์ให้เป็นแต่เพียงการวิจัยแบบสหวิทยา โดยไม่มีมหาวิทยาลัยสามแห่ง คือ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ส่งอาจารย์เข้าร่วมทำวิจัย แต่เมื่อโครงการได้ไปเชิญศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มาเป็นผู้อำนวยการ การทำงานก็ได้เปลี่ยนแปลง

ท่านอาจารย์ป๋วย อยากให้ลงมือทำการพัฒนาไปพร้อมกับการวิจัย ดังนั้น โครงการจึงส่งทีมที่ประกอบด้วยอาจารย์หนึ่งคนกับนิสิตนักศึกษาอีกสามคนจากสามมหาวิทยาลัย ลงไปทำงานพัฒนาร่วมกับชาวบ้าน ผลที่ออกมา นั้น ผู้แทนมูลนิธิร็อคกี้เฟลเลอร์ไม่เข้าใจ และไม่สามารถที่จะเข้าใจได้ เพราะตรงกันข้ามกับที่ผู้แทนของมูลนิธิคาดหวัง

ผู้แทนของมูลนิธิคาดหวังที่จะได้แผนแม่บทสำหรับการพัฒนากลุ่มน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งจะเป็นการพัฒนาที่สมัยนั้นนิยม คือเป็นการพัฒนาแบบแผนบนล่าง (top down) เป็นการพัฒนาตามแบบตะวันตกและของรัฐทำให้ราษฎร

บทเรียนจากการดำเนินงานโครงการพัฒนาชนบทกลุ่มน้ำแม่กลอง กลับออกมาในรูปของวิธีทำงานกับเกษตรกรเพื่อการพัฒนา เป็นการตอบปัญหาที่ว่า จะทำงานกับชาวบ้านอย่างไร เพื่อให้ชาวบ้านช่วยตนเอง ฟังตนเอง ในการพัฒนา ทำอย่างไรจึงจะให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริง จนเขารู้สึกว่าการพัฒนานั้นเกิดขึ้นจากความคิดของเขาเอง และความสำเร็จหรือล้มเหลวเป็นสิ่งที่เขาทำเอง ผมบอกได้ว่าในท้องที่โครงการประสบความสำเร็จ ล้มเหลว ชาวบ้านไม่เคยตำหรือว่าโครงการว่าทำให้เขาล้มเหลวเลย และในท้องที่ที่ประสบความสำเร็จ ชาวบ้านจะพูดว่าเขาเป็นผู้คิดริเริ่มทำให้เกิดความสำเร็จ ไม่ใช่เพราะโครงการมาแนะนำหรือช่วยเขา¹

ส่วนใหญ่ของบทเรียนจากโครงการพัฒนาชนบทกลุ่มน้ำแม่กลอง ได้ถูกนำมาเรียบเรียงเป็นหนังสือคู่มือชื่อ **คู่มือนักพัฒนา : การทำงานกับ**

¹ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ ปัญหาการพัฒนาชนบท : บทเรียนจากกรณีกระบัตร์ โครงการพัฒนาชนบทกลุ่มน้ำแม่กลอง สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ธันวาคม พ.ศ.2531

เกษตรกร (How to Work with Farmers : A Manual for Field Workers)² หนังสือคู่มือเล่มนี้เกิดจากการที่ ดร.โฮม ผู้เชี่ยวชาญชาวเยอรมันในโครงการส่งเสริมการเกษตรไทย-เยอรมัน ได้เชิญอาจารย์ผู้ได้ทำงานในโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง มาร่วมกับผู้ทำงานในโครงการส่งเสริมการเกษตรไทย-เยอรมัน แต่งขึ้นโดยมี ดร.โฮม เป็นบรรณาธิการ

ความจริงแล้ว ผมคิดว่าโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลองได้เป็นเชื้อที่ส่งเสริมให้เกิดวิธีการหลายอย่างในการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นต้นว่า แนวคิดในเรื่องการมีส่วนร่วม แนวคิดในเรื่องชาวบ้านเรียนจากชาวบ้านด้วยการดูงาน และแม้แนวคิดที่ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการทำมาหากินและวิถีชีวิต ซึ่งภายหลังมาให้ความสำคัญยิ่งในการพัฒนาชนบทไทยและเรียกว่าการพัฒนาแบบวัฒนธรรมชุมชนเราควรต้องระลึกว่าโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลองเป็นโครงการที่เกิดขึ้น 30 ปีมาแล้ว คือในปี พ.ศ.2517

ในเรื่องที่ท่านอาจารย์ป่วยเกี่ยวข้องกับโครงการนี้ ศาสตราจารย์ระพี สาคริก ได้กล่าวไว้ว่า

“.....การริเริ่มและก้าวเข้าไปเป็นผู้นำโครงการในด้านพฤติกรรมและความคิดของศาสตราจารย์ ดร.ป่วย อึ้งภากรณ์ จนกระทั่งถึงขั้นที่โครงการนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชีวิตตนเองถึงจุดที่ได้รับผลกระทบรุนแรงนับเป็นความกล้าหาญ และเสียสละที่อยู่บนหลักการสร้างสรรค์ และควรค่าแก่การที่ชนรุ่นหลังจะพิจารณารับช่วงเพื่อสืบทอดอย่างสำคัญ”³

ผมขอเล่าถึงพฤติกรรมบางสิ่งบางอย่างของท่านอาจารย์ป่วยที่ประทับใจผมระหว่างการทำงานโครงการฯนี้ ในการลงสนามครั้งหนึ่ง ระหว่างทาง รถของเราได้ชนวัวตัวหนึ่งเข้า ทำให้กระจกหน้าแตกละเอียด เศษกระจก

² แฟรงก์ แกงกอล์ฟ โฮม ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ ดร.เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง คู่มือนักพัฒนา : วิถีทำงานกับเกษตรกร สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2526.

³ ศาสตราจารย์ ระพี สาคริก ใน “คำปวารณา” ใน ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ อ่างแล้ว 2531.

กระจายเต็มอยู่ที่พื้นรถ เมื่อไปถึงหมู่บ้านรถจอด คนรถกับผมจึงจะปิดเศษแก้ว ออกจากรถ ท่านอาจารย์รีบห้าม บอกว่า เดี่ยวเด็กๆ ในหมู่บ้านจะถูกแก้วบาด ซึ่งทำให้ตัวผมเองรู้สึกละอายใจว่าทำอะไรไม่ได้คิดถึงผู้อื่นเพียงพอสำหรับท่าน อาจารย์ผมสังเกตเห็น เวลาท่านทำอะไร ท่านคิดถึงผู้อื่นในทุกๆ เรื่อง ไม่ใช่เรื่อง นี้แต่เพียงเรื่องเดียว ผมคิดว่าการให้ความสำคัญแก่คนอื่นเสมอ ไม่ว่าคนนั้น จะมีสถานะอย่างไรและมีผลมาถึงตนเองหรือไม่ เป็นสิ่งที่หาได้ไม่ง่ายนักใน สังคมไทย

ในการทำงานในโครงการนี้บางครั้งท่านอาจารย์ได้ไปพักผ่อนกับพวก เราในบ้านของชาวบ้าน ผมเห็นท่านอาจารย์นั่งที่พื้นคุยกับชาวบ้านอย่างเป็น กันเอง และนอนกับพื้นบนเสื่อจุดตั้งเป็นชาวบ้านคนหนึ่ง ในการพูดคุยกับชาว บ้าน ผมไม่เคยเห็นท่านอาจารย์แนะนำสั่งสอนชาวบ้านเสมือนที่ท่านเป็นครู เป็นผู้ใหญ่ที่ทำการสอนผู้ด้อยปัญญากว่า หากแต่ว่า ท่านจะฟังเรื่องราวและ ความเห็นต่างๆ ของชาวบ้านเสมอเหมือนกับว่าชาวบ้านเป็นเพื่อนที่มีสถานะ และความรู้เท่าเทียมกับท่าน ชาวบ้านบางแห่งยังตกใจว่า ท่านเป็นถึงผู้ว่า การธนาคารชาติแล้วยังมาอยู่ร่วมกับเขาเสมอเหมือนชาวบ้านเช่นกันได้

1. ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และระบบอุปถัมภ์ : แก่นของความหมาย ที่หลากหลาย

พื้นฐานของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ อยู่ที่ความแตกต่างของพลัง อำนาจในสถานภาพของคู่สัมพันธ์ กล่าวคือผู้อุปถัมภ์ (patrons) ครอบครอง ทรัพยากรมากกว่าผู้รับการอุปถัมภ์ (clients) จนกระทั่งสามารถที่จะช่วยเหลือ อุปการะและให้ความคุ้มครองแก่ผู้รับการอุปถัมภ์ได้ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ส่วนตัว ซึ่งอาจเปรียบเสมือน

⁴ โปรดดู James C. Scott, "Patron-Client Politics and Political Change in Southeast Asia" ใน Steffen W. Schmitt, Laura Guasti, Carls H. Lande and James C. Scott eds. *Friends, Followers, and Factions* University of California Press 1977, p. 125.

การเป็นเพื่อน⁵ มีการแลกเปลี่ยนเป็นส่วนสำคัญ แต่สิ่งที่นำมาแลกเปลี่ยนกันนั้น ไม่แน่นอน ไม่ชัดเจน⁶

ความหลากหลายของความหมายเกิดขึ้นจากการที่นักวิชาการแต่ละคนเน้นคนละองค์ประกอบของความสัมพันธ์ อเล็กซ์ เวนกรอด (Alex Weingrod) เล่าว่า ได้มีการใช้แนวคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ (patronage) ครั้งแรกๆ ในหนังสือของ ชูสตาล เดอ กูลังตส์ (Fustel de Coulanges) เรื่อง The Ancient City (เมืองโบราณ) โดยหมายถึงสภาพของความไม่เท่าเทียมกันของคนสองประเภททางกฎหมาย คือ patrons (ผู้อุปถัมภ์) ผู้มีสิทธิทางกฎหมายและพิธีกรรมและ clients (ผู้รับการอุปถัมภ์)ซึ่งไร้สิทธิ ดังนั้นจึงต้องทำนิติกรรมผ่าน patrons (ผู้อุปถัมภ์) ผู้ทำหน้าที่เป็นคนกลางระหว่าง clients (ผู้รับการอุปถัมภ์) กับรัฐ แต่ความหมายเฉพาะดังนี้ต่อมาก็ได้เลื่อนลงไป⁷ ในระยะหลังๆ นี้ แทนที่จะหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่มีสิทธิเสรีภาพ เป็นราษฎรเต็มขั้น กับผู้ไร้สิทธิเสรีภาพ กลับมาหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต่างชนชั้นกัน แต่ก็ยังเน้นความไม่เท่าเทียมกัน (inequality) ระหว่างผู้เป็นคู่สัมพันธ์ ฟอสเตอร์ (Foster) จึงกล่าวไว้ว่า สัญญา (contracts) ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์แนวตั้ง⁸

ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของที่ดินกับเกษตรกรผู้เช่าที่ดินมักถูกเสนอเป็นตัวอย่างของความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับการอุปถัมภ์ แม้ว่าเจ้าของที่ดินจะมีอำนาจมาก และผู้เช่าไม่มีอำนาจเลย แต่ต่างฝ่ายก็ต้องพึ่งพาอาศัยอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นการตอบสนองซึ่งกันและกัน (reciprocity) การตอบสนองซึ่งกันและกันจึงเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในความสัมพันธ์แบบนี้ดังนั้นวูลฟ์

⁵ Eric R. Wolf "kinship, Friendship, and Patron-Client Relations in Complex Societies" ใน เล่มเดิม หน้า 174 ; Julian A. Pitt- Rivers, 1954 The People of the Sierra, N.Y. Criterion Books p. 140.

⁶ ดู George M. Foster 1977 " The Dyadic Contract : A Model for the Social Structure of a Mexican peasant Village" ใน Steffen W. Schmitt and others eds. อ้างแล้ว หน้า 15-27.

⁷ Alex Weingrod 1977 "Patrons, Patronage, and Political Parties" ใน เล่มเดิม หน้า 324.

⁸ George M. Foster 1977 ใน เล่มเดิม หน้า 26.

(Wolf) จึงกล่าวว่า ผู้อุปถัมภ์ช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและให้การคุ้มครองแก่ผู้รับการอุปถัมภ์จากการกดขี่และเรียกร้อง ทั้งที่ถูกต้องกฎหมายและผิดกฎหมายจากผู้มีอำนาจ ขณะที่ผู้รับการอุปถัมภ์ตอบสนองด้วยการแสดงความนิยมชมชอบ และด้วยการให้ข่าวสารเกี่ยวกับแผนการร้ายของศัตรูและผู้อื่น ตลอดจนให้การสนับสนุนทางการเมือง⁹

นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ ยังมีเรื่องความยั่งยืนของความสัมพันธ์ การที่ พิตท ริเวอร์ส (Pitt-Rivers) ถือว่าความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์คือความเป็นเพื่อนที่เอียงข้าง (lopsided friendship)¹⁰ หมายถึงว่า ความสัมพันธ์นั้นยั่งยืนอยู่ ได้มีการกล่าวถึงว่าความสัมพันธ์เช่นนี้สนับสนุนอยู่ด้วยหลักศีลธรรมและความภักดี นักวิชาการไทย เช่น ศาสตราจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็เห็นว่า ความภักดี เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์¹¹

2. ความแตกต่างระหว่างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และความสัมพันธ์แบบตลาด

ศาสตราจารย์ ดร.อัมมาร สยามวาลา และศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้เน้นสิ่งที่คู่สัมพันธ์นำมาแลกเปลี่ยนกัน ท่านอาจารย์อัมมารเห็นว่าสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ขึ้นได้นั้น มาจากลักษณะความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เสนอขึ้นมาเพื่อแลกเปลี่ยนกันของคู่สัมพันธ์สิ่งที่ผู้อุปถัมภ์เสนอนั้น เป็นสิ่งที่มีสภาพ คุณลักษณะ เป็นที่รู้จักกันดีโดยทั่วไป ในขณะที่สิ่งที่ผู้ที่ขอมาเป็นผู้รับการอุปถัมภ์เสนอนั้น เป็นสิ่งที่ไม่ทราบกันว่าคุณภาพจะเป็นเช่นไร ผู้ที่จะมาเป็นผู้อุปถัมภ์ไม่ทราบว่าจะได้ของมีคุณภาพอย่างไร จนกว่าการแลกเปลี่ยนจะสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ดังตัวอย่างของงาน

⁹ Eric Wolf, 1977 เล่มเดิม หน้า 174.

¹⁰ J. Pitt-Rivers 1954 อ้างแล้ว หน้า 140.

¹¹ ชูชัย สุภวงศ์และยุวดี คาศดการณีกุล 2541 ประชาสังคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

บริการเป็นต้น¹² ความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนเช่นนี้จึงต้องมีลักษณะเป็นส่วนตัวอย่างยิ่ง (highly personalistic) คือ ต้องรู้จักผู้ที่มารับการอุปถัมภ์เป็นการส่วนตัว

ส่วนความสัมพันธ์แบบตลาด (market relationships) เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่มีลักษณะเป็นส่วนตัว (impersonal) คือ ใครก็ได้จะเข้ามาแลกเปลี่ยนกันไม่จำเป็นเจาะจงว่าต้องเป็นผู้ใด ซึ่งแตกต่างตรงกันข้ามกับความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ แต่ในการแลกเปลี่ยนแบบตลาด สิ่งของที่นำมาแลกเปลี่ยนกันต้องเป็นที่รู้จักว่าอะไรโดยทั้งสองฝ่าย ท่านอาจารย์ธัมมมารคิดว่าการที่จะเกิดความสัมพันธ์แบบตลาดขึ้นได้ จะต้องมียุติธรรมกฎเกณฑ์และกฎหมายทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร และมีได้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อจะอำนวยให้คนเป็นคนแปลกหน้าต่อกันและกันสามารถแลกเปลี่ยนสิ่งของกันได้โดยไม่มีความเสี่ยง¹³

ท่านอาจารย์นิธิ ได้เสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ ซึ่งให้แง่มุมมองที่แปลกใหม่ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ สืบเนื่องจากการให้ความสำคัญแก่อุดมการณ์ของระบบอุปถัมภ์ อาจารย์จึงเห็นว่า มีการเคลือบการแลกเปลี่ยนแบบตลาดด้วยอุดมการณ์ อาทิเช่น ความภักดี ทำให้ดูเสมือนเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ตัวอย่างที่อาจารย์นำมาแสดงคือ การซื้อขายเสี่ยงในการเลือกตั้ง อาจารย์คิดว่าหากที่เอาระบบอุปถัมภ์มาเคลือบไว้ นั่นก็เพื่อที่จะให้สามารถแลกเปลี่ยนของบางสิ่งบางอย่างที่แลกเปลี่ยนในตลาดไม่ได้ เพราะในระบบการแลกเปลี่ยนทุกอย่างมีศีลธรรมหรือกฎเกณฑ์ห้ามแลกเปลี่ยนบางอย่างอยู่เสมอ ปัจจุบัน เราแลกเปลี่ยนในระบบตลาด แต่ใช้มารยาทของระบบอุปถัมภ์มาเคลือบ เราจึงสามารถแลกเปลี่ยนได้ทุกอย่าง¹⁴

¹² Ammar Siamwalla 1980 *Social Change in Contemporary Thailand*, Unpublished paper, presented at the Thai European Seminar on Social Change in Contemporary Thailand, Amsterdam, May 28-30, 1980.

¹³ เล่มเดิม ผู้ปาฐกถาต้องขอขอบพระคุณศาสตราจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ด้วยที่ได้แสดงความเห็นในเรื่องความแตกต่างระหว่างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์กับความสัมพันธ์แบบตลาด

¹⁴ ชูชัยและยวดี 2541 *อ้างแล้ว* หน้า 61-62.

3. ระบบอุปถัมภ์ในทัศนะของนักมานุษยวิทยาและนักรัฐศาสตร์

อเล็กซ์ เวนกรอด (Alex Weingrod) ได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างนักมานุษยวิทยาและนักรัฐศาสตร์ในการมองความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ในทัศนะของนักมานุษยวิทยา ระบบอุปถัมภ์ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของระบบที่เป็นทางการของรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ หากเป็นเสมือนเถาวัลย์หรือไม้เลื้อยที่ร้อยรัดพันรอบต้นและกิ่งก้านของระบบที่เป็นทางการ สำหรับนักมานุษยวิทยาแล้ว การศึกษาระบบอุปถัมภ์ก็คือ การวิเคราะห์หิวจัยว่า บุคคลที่มีอำนาจไม่เท่ากัน แต่ผูกพันกันด้วยการมีผลประโยชน์ร่วมและความเป็นเพื่อน จะจัดการอย่างไรกับความสัมพันธ์ของเขา เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่เขามุ่งหมาย ส่วนสำหรับนักรัฐศาสตร์นั้น ระบบอุปถัมภ์ (patronage) หมายถึงวิธีการหรือช่องทางที่นักการเมืองของพรรคหนึ่งพรรคใด ใช้ในการจัดสรรงานหรือตำแหน่งงานของรัฐ (สาธารณะ, public) หรือสิ่งอื่นใดให้แก่ผู้อื่นเพื่อแลกกับคะแนนเสียงในการเลือกตั้ง ดังนั้นคีย์ (V.O.Key) จึงเขียนว่า เราอาจพิจารณาระบบอุปถัมภ์ได้ว่าเป็นการตอบสนองของรัฐบาลต่อกลุ่มผลประโยชน์ การศึกษาระบบอุปถัมภ์ก็คือการวิเคราะห์หิวจัยว่าผู้นำพรรคการเมืองพยายามที่จะใช้สถาบันของรัฐ (public institutions) และทรัพยากรของส่วนรวม (public resources) เพื่อตอบสนองความประสงค์ของตัวเองอย่างไร ตลอดจนการใช้การให้สิทธิพิเศษหรือสิ่งอื่นๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งคะแนนเสียง¹⁵

ได้มีการสรุปและตั้งสมมุติฐานว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ (แบบของนักมานุษยวิทยา) เกิดขึ้นในโครงสร้างของรัฐที่อ่อนแอ ซึ่งอำนาจรัฐกระจุกจัดกระจายกันออกไปไม่เป็นกลุ่มก้อน และกิจกรรมของรัฐมีขอบเขตจำกัด มีช่องว่างระหว่างระดับต่างๆ ของหมู่บ้าน เมือง และรัฐ ส่วนระบบอุปถัมภ์ที่ชักนำโดยพรรคการเมือง (แบบของนักรัฐศาสตร์) นั้น สัมพันธ์กับการขยายขอบเขต และการแพร่หลายของกิจกรรมของรัฐ ตลอดจนการเกิดการบูรณาการ

¹⁵ Alex Weingrod, 1977, "Patrons, Patronage, and Political Parties" ใน Steffen W. Schmidt, อ้างแล้ว, หน้า 324.

(integration) ของหมู่บ้าน เมือง และ รัฐ¹⁶ ถ้าจะกล่าวอย่างสั้นๆ ก็คือว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ (ของนักมานุษยวิทยา) เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในสังคมที่ยังมิได้พัฒนาเป็นรัฐชาติ (nation state) อย่างสมบูรณ์ ส่วนระบบอุปถัมภ์ (แบบของนักรัฐศาสตร์) นั้นจะมีขึ้นในสังคมที่พัฒนาขึ้นเป็นรัฐชาติแล้ว

4. สังคมไทยในอดีต : ระบบอุปถัมภ์ในสมัยอยุธยา พ.ศ.1883-2112

ระบบอุปถัมภ์หรือความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อาจมีมาก่อนระบบไพร่หรือระบบศักดินา ประเพณีลงแขก เอาแรงคงเป็นประเพณีที่มีมาแต่เดิม ในหมู่บ้านคงจะมีผู้อาวุโสที่เรียกกันว่า “แก่บ้าน” “แก่วัด” หรือ “จ่า” ผู้ทำพิธีไหว้ผีปู่ตาเป็นผู้นำ และมีนักเลงเป็นคล้ายทหารที่คุ้มครองหมู่บ้าน คงยากที่จะเรียกความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านเหล่านี้ ว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เพราะคนในหมู่บ้านคงไม่มีใครมีฐานะ อำนาจแตกต่างกันนัก แต่ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ในสมัยก่อนอยุธยาก็คงมีอาณาจักรย่อยๆ หลายอาณาจักร เช่น ทวารวดี สุพรรณบุรี อโยธยา ละโว้ และสุโขทัย

เราไม่ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับผู้ปกครองอาณาจักรเหล่านี้เป็นอย่างไร แต่ทราบว่าในดินแดนเหล่านี้มีการรบบุงเป็นประจำและในการสงครามแต่ละครั้ง ผู้ชนะก็จะกวาดต้อนครอบครัวของฝ่ายที่แพ้ไปตั้งหลักปักฐานอยู่ในดินแดนของผู้ชนะ ดินแดนแถบนี้มีประชากรอยู่อาศัยไม่หนาแน่น และในการรบก็อาศัยกำลังพลเป็นสำคัญ เพราะไม่มีใครมีอาวุธที่ทรงอำนาจ การได้เปรียบในการต่อสู้ ก็อาศัยความสามารถในการระดมคนมาร่วมทำการรบเป็นสำคัญ

ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช ได้บรรยายเกี่ยวกับสังคมไทยในดินแดนแถบนี้ ว่าประกอบไปด้วยกลุ่มเล็กๆ แต่ละกลุ่มมีหัวหน้าของตน¹⁷ ในสมัยต้นอยุธยา ก่อน พ.ศ. 1899 ทุกๆ คนในกลุ่มแต่ละกลุ่มถูกบังคับให้ไปขึ้น

¹⁶ เล่มเดิม หน้า 325.

¹⁷ ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ วชิรญาณ สำนักพิมพ์คุรุสภา กรุงเทพฯ, 2505 หน้า 11, 14.

ทะเบียนกับหัวหน้า โดยที่หน้าต้องรับผิดชอบในการเกณฑ์ผู้คนในยามศึกสงคราม จึงทำให้เกิดคนสองประเภทขึ้น คือ นาย กับ **ไพร่** พวกหัวหน้ากลายเป็น นาย ขณะที่คนที่มาขึ้นทะเบียนกับเขาเป็น **ไพร่** ผู้ใดไม่ได้ขึ้นทะเบียนสังกัดนาย จะถูกจับและลงโทษให้เป็นไพร่หลวง

ดังนั้น จึงเกิดมีไพร่ 2 ประเภทขึ้น คือ **ไพร่สม** และ **ไพร่หลวง** **ไพร่สม** คือคนที่ไปขึ้นทะเบียนกับหัวหน้าผู้เป็นนาย และราชการถือเสมือนว่าเป็นทรัพย์สินของนาย ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชา หัวหน้าหลักของนาย คือ เกณฑ์ **ไพร่** ที่ขึ้นทะเบียนกับตนออกศึกสงคราม ส่วนไพร่หลวงนั้น พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายให้ขุนนางเป็นนายปกครองดูแล แต่เนื่องด้วย**ไพร่หลวง**เป็นคนผิด เพราะหลบเลี่ยงไม่ยอมขึ้นทะเบียนกับหัวหน้าให้ปกครองดูแล จึงต้องถูกเกณฑ์แรงงาน เรียกว่า**ทำราชการเข้าเดือนออกเดือน**เป็นเวลารวมทั้งสิ้นปีละ 6 เดือน คือ ทำงานหนึ่งเดือน เว้นหนึ่งเดือน ขุนนางที่เป็นนายมีหน้าที่เกณฑ์**ไพร่หลวง**ได้ บังคับบัญชาของเขามาทำราชการ เข้าเดือนออกเดือน คนหนึ่งกับ**ไพร่**ได้บังคับบัญชาของเขาก็กำนวนหนึ่ง กลุ่มเหล่านี้ประกอบกันเป็นชั้นลดหลั่นกันขึ้นไป โดยมีพระมหากษัตริย์ประทับอยู่ที่ยอด คักดินาคือตัวเลขที่แสดงให้เห็นว่า ผู้ถือคักดินากำนวนนั้นจะมี**ไพร่**ได้บังคับบัญชาเท่าใด พระมหากษัตริย์ทรงมีคักดินานับไม่ถ้วน ขณะที่พระมหากษัตริย์ทรงมีคักดินาหนึ่งแสนไร่ เสนาบดีมีคักดินาคคนละหนึ่งหมื่นไร่ หม่อมเจ้าทรงมีคักดินาองคละ 1500 ไร่ หม่อมราชวงศ์ มี 500 ไร่ ประเภทของคนที่มีคักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป ถือว่าเป็นนายซึ่งรวมเอาเจ้านายและขุนนางทั้งสองประเภท ส่วนพวกที่มีคักดินาต่ำกว่า 400 ไร่เป็น**ไพร่**ที่ต้องลงทะเบียนอยู่ในสังกัดของนาย หรือทาสที่ถูกขายไปเป็นผู้รับใช้ ในบ้านของนายและเจ้านาย¹⁸

เดิมทีเดียวพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงส่งพระราชโอรสและเจ้า-

¹⁸ คักดินาหมายถึงอำนาจ ที่ระบุว่าเป็นนาเข้าใจว่าระบบนี้เคยใช้ในท้องที่ๆ ที่ดินขาดแคลนอยู่ระหว่างเขา (อย่างภาคเหนือตอนบน) มีการจัดสรรที่ดินพร้อมคนทำนาในที่ดินส่วนนั้น แต่เมื่อมาตั้งอาณาจักรในราบลุ่มอันกว้างใหญ่ของแม่น้ำเจ้าพระยา ความหมายก็เลื่อนไปมาหมายถึงจำนวนคนได้บังคับบัญชาอย่างเดียว

นายไปปกครองหัวเมือง เจ้านายเหล่านั้นก็มีไพร่สม อยู่ได้ปกครองของพระองค์เอง หลังจากการเสียกรุงแก่พม่าครั้งที่หนึ่ง เมื่อ พ.ศ.2112 การแต่งตั้งเจ้านายไปปกครองหัวเมืองก็ถูกยกเลิก มีการสร้างวังให้เจ้านายประทับอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและพระราชทานไพร่ให้รับใช้ ทำมาหากินส่งส่วยถวายเจ้านาย สำหรับเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ เช่น พระอนุชา พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ ก็มีการตั้งกรมพระราชทาน เรียกว่า เจ้านายทรงกรม อย่างกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) และกรมอื่นๆ นอกจากไพร่สมแล้วก็มีขุนนางประจำกรมที่ดูแลปกครองไพร่ในกรม ส่วนพระมหากษัตริย์ทรงมีกรมเป็นจำนวนมาก กรมเหล่านี้มีไพร่หลวงประจำอยู่ และพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งขุนนางมาดูแลปกครองกรมเหล่านั้น ขุนนางเหล่านี้เป็นนายของไพร่หลวงประจำกรมและมีหน้าที่ดูแลและเกณฑ์ไพร่ให้รับราชการเข้าเดือนออกเดือน

ปรากฏว่าในความเป็นจริงไพร่สมส่วนมากเป็นของเจ้านาย ส่วนไพร่หลวงนั้นอยู่ได้บังคับบัญชาของพวกขุนนาง การที่เป็นดังนี้ทำให้มีผลทางการเมืองกล่าวคือ เมื่อใดที่ไพร่หลวงมีจำนวนมาก เมื่อนั้นพวกขุนนางจะมีอำนาจมาก และอาจแย่งราชสมบัติได้ ดังกรณีเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ปราบดาภิเษก เป็นพระเจ้าปราสาททอง เมื่อ พ.ศ. 2173 ประมาณ 40-50 ปี หลังการกบฏสรภาพจากกรุงแตกครั้งที่หนึ่ง และกรณีที่เจ้าพระยาจักรีปราบดาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า เมื่อ พ.ศ. 2316 ประมาณ 15 ปี หลังกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่สอง การที่กรุงศรีอยุธยาพ่ายแพ้สงคราม พวกไพร่พลัดพรากจากนายกระเจ็ดกระเจิงไปกลายเป็นคนจรจัด ไม่สังกัดมูลนาย ดังนั้นจำนวนไพร่หลวงจึงมีมากหลังจากการพ่ายแพ้สงคราม

ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นประจำและมีผลทางการเมือง คือ การสูญเสียไพร่หลวงซึ่งเกิดมาจากการที่ไพร่หลวงหนีไปสวามิภักดิ์เป็นไพร่สมของเจ้านายหรือขายตัวเป็นทาส มีหลักฐานเป็นกฎหมายและพระราชกำหนดจำนวนมากที่พูดถึงการสูญเสียไพร่หลวงและเสนอมาตรการต่างๆ ซ้ำแล้วซ้ำเล่าในการที่จะลดการสูญเสียไพร่หลวงหรือเพิ่มจำนวนไพร่หลวง ราชการรู้ดีว่าอะไรเป็นสาเหตุของการสูญเสียไพร่หลวง ในปลายสมัยอยุธยาได้มีการออกกฎหมาย

ซึ่งเสนอว่า **ไพร่หลวง**ผู้ไม่ประสงค์จะทำราชการเข้าเดือนออกเดือนจะจ่ายเงินแทนการ ถูกเกณฑ์เข้าทำงานได้ เข้าใจว่าค่าจ่ายเงินทดแทนการทำงานนี้คงแพงเกินไป ไพร่ส่วนมากคงไม่มีเงินพอที่จะจ่ายได้ เพราะการสูญเสีย**ไพร่หลวง**ทำให้จำนวน**ไพร่สม**เพิ่มขึ้น เจ้านายต่างๆ โดยเฉพาะเจ้าที่มีไพร่ไปสวามิภักดิ์มากๆ จะมีอำนาจมากขึ้น ทำให้เจ้านายที่มีอำนาจพยายามชิงราชสมบัติ ทะเลาะกันเอง แยกแยกหรือต่อสู้ช่มชู้กัน อันเป็นเหตุให้บ้านเมืองอ่อนแอและคงเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าเป็นครั้งที่สองในปี พ.ศ. 2310¹⁹

5. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416.

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดในสมัยกรุงธนบุรี เป็นการออกมาตราการที่เด็ดขาดในการควบคุมไพร่ นั่นคือ การลักข้อมือไพร่ ด้วยชื่อของนายและนามเมืองที่ตนอาศัยอยู่ การที่ต้องมีมาตรการเด็ดขาดเช่นนี้ เพราะเมื่อสมัยอยุธยาตอนปลาย **ไพร่หลวง**หนีไปสวามิภักดิ์เป็น**ไพร่สม**ของเจ้านายทางกรมต่างๆ เป็นจำนวนมาก **ไพร่หลวง**อันเป็นกำลังหลักของพระมหากษัตริย์จึงขาดแคลน ในขณะเดียวกันเจ้านายต่างๆ ที่ทรงอำนาจก็แก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกัน ทำให้ขาดความสามัคคีในกรุงศรีอยุธยาที่จะต่อสู้ข้าศึกศัตรู หลังจากกรุงแตกเจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย พวกไพร่ของคนเหล่านั้นก็กระเจิดกระเจิงไป เป็นคนไร้สังกัด ขาดนายซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชา เมื่อถูกจับได้จึงถูกจัดให้เป็นไพร่หลวงเพื่อกันไม่ให้คนเหล่านั้นหลบหนีจากไพร่หลวงกลับไปสวามิภักดิ์เป็นไพร่สม หรือขายตัวเป็นทาส หรือหลบหนีเข้าป่าไปซุ่มซ่อนอยู่

¹⁹ The Organization of Thai Society in The Early Bangkok Period 1782-1873 โดยผู้ปาฐกถอง (Akin Rabibhadana) จัดพิมพ์โดยมูลนิธิภูมิปัญญาและสมาคมวิจัยเชิงคุณภาพ Amarin Printing and Publishing, Bangkok 1996 ส่วนภาษาไทยคือ **สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2416** ปัจจุบันขาดตลาด แต่ผู้แต่งกำลังแปลใหม่ จะพิมพ์ออกจำหน่ายโดยสำนักพิมพ์วิญญูชน ประมาณปี พ.ศ.2548-49.

จึงให้มีการลักไพร่ด้วยชื่อของนายและนามเมืองที่อยู่อาศัยทั้งนี้ได้กล่าวมาแล้ว ถึงความสำคัญของการบังคับให้ไพร่สังกัดมูลนายเพื่อความสะดวกและประสิทธิภาพในการเกณฑ์ทหารไปสู้รบกับศัตรู สงครามเกิดขึ้นตลอดเวลาในการกู้ อิสรภาพและหลายสิบปีหลังการกู้อิสรภาพ

ในสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง สถานภาพและความร่ำรวยเกิดขึ้นจากการมีไพร่จำนวนมากอยู่ใต้ปกครอง คนเหล่านี้รับใช้ ส่งส่วย และทำงานให้ ในจำนวนของบาทหลวงปาลเลกัวซ์ (Jean Baptista Pallegoix) ผู้อยู่อาศัยในเมืองไทยหลายสิบปีในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

“ตามธรรมดา พวกเลิก (ไพร่) เป็นกำลังหารายได้อันสำคัญให้แก่เจ้าขุนมูลนาย ถ้าไม่กดขี่เกินไปและปล่อยให้ทำมาหากินตามปกติสุข พวกเลิกจะนำของกำนัล เช่น ข้าว ผลไม้ ผักและปลามาให้เป็นอันมาก”²⁰

เป็นที่น่าสงสัยว่า สภาพเช่นนั้นจะเริ่มเปลี่ยนไป ในสมัยปลายอยุธยา และต้นรัตนโกสินทร์ บ้านเมืองเริ่มเจริญขึ้น เศรษฐกิจการค้าขายเริ่มแพร่สะพัดมากขึ้น ตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์เริ่มแต่งเรือสำเภาไปค้าขายต่างประเทศ กิจกรรมนี้ก็มีต่อมาในสมัยหลังๆ ในสมัยรัชกาลที่สอง สาม และสี่ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ขุนนางผู้ใหญ่ก็แต่งเรือไปค้าขายต่างประเทศด้วย นอกจากนั้นแล้ว คงมีเรือสินค้าจากต่างประเทศนำเอาสินค้าเข้ามาขายในกรุงเทพฯ และเมืองไทยเป็นอันมาก ขุนนางที่มีหน้าที่ปกครองเมืองท่าและท่าเรืออย่าง เสนาบดีกรมคลัง หรือกรมท่าย่อมมีรายได้เป็นกอบเป็นกำจากการพาณิชย์เหล่านี้ ขุนนางตระกูลขุนนาค ซึ่งเป็นกลุ่มขุนนางที่มีอำนาจยิ่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จึงยึดครองตำแหน่งเสนาบดีกลาโหมและเสนาบดีกรมคลังหรือกรมท่าอยู่ตลอดกาล เมื่อพระมหากษัตริย์จะทรงเลื่อนตำแหน่ง ดิศ ขุนนาคจากเสนาบดีกรมคลัง (กรมท่า) ขึ้นเป็นเสนาบดีกลาโหม ท่านปฏิเสธ เมื่อ ทัด ขุนนาค จะได้รับการโปรดเกล้าให้ไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมเมือง ท่าน

²⁰ (ปาลเลกัวซ์) เล่าเรื่องเมืองไทย กล่าวอ้างอิงใน ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2461 มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมานุษยศาสตร์ พ.ศ.2518.

ปฏิเสธรขออยู่เป็นเจ้ากรมพระคลังสินค้าอันเป็นตำแหน่งที่ทำให้เกิดความมั่งคั่ง ร่ำรวยตำแหน่งหนึ่ง²¹ ดังนั้น พัฒนาการพาณิชย์ทำให้เกิดที่มาของความมั่งคั่ง ใหม่ ซึ่งไม่ได้มาจากพระมหากษัตริย์หรือจากไพร่ภายใต้การปกครองบังคับบัญชา

ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีหรือก่อนนั้น ได้มีคนจีนอพยพเข้ามาเมืองไทย และเพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกที จึงทำให้มีแรงงานอิสระ มีหลักฐานว่าราชการได้ เริ่มจ้างกรรมกรจีนทำการขุดคลองในสมัยรัชกาลที่สามและสี่ เมื่อเป็นดังนี้จึง ทำให้ความต้องการแรงงานของไพร่ลดลง ไพร่หลวงถูกเกณฑ์มาทำงานราชการ เพียงเข้าเดือนหนึ่งออกสองเดือนแล้วต่อมาเข้าเดือนหนึ่งออกสามเดือน ทำให้เวลาที่ไพร่หลวงต้องถูกเกณฑ์มาทำงานได้บังคับบัญชาของนายลดลงเหลือ เพียงสามเดือนต่อปี ทำให้อำนาจของขุนนางเหนือไพร่หลวงได้บังคับบัญชาลด น้อยลง

ในเวลาเดียวกัน ได้มีมาตรการหลายอย่างที่จะลดจำนวนไพร่สม และทำให้สภาพของไพร่สมใกล้เคียงไพร่หลวงมากขึ้น เมื่อเจ้านายพระองค์ หนึ่งพระองค์ใดสิ้นพระชนม์ลง ไพร่สมของพระองค์จะถูกจับมาแปลงเป็นไพร่ หลวงและแจกจ่ายไปอยู่ใต้บังคับบัญชาของขุนนางตามกรมต่างๆ ไพร่ในฐานะ เป็นฐานันดรหนึ่งในสังคมไทยหมดไปในสมัยรัชกาลที่ห้า เมื่อมีการก่อตั้งกอง ทหารประจำการและมีการเกณฑ์ทหาร

6. ระบบอุปถัมภ์ในอดีตสังคมไทย : ความสัมพันธ์ระหว่างไพร่กับนาย

สังคมไทยในอดีตไม่มีตำรวจและไม่มีการตั้งกองตำรวจผู้อ่อนแอย่อม ถูกข่มเหง ทำร้าย ขูดเอาไป ดังนั้นทุกหมู่บ้านจึงต้องมีนักร้องไว้คุ้มครองป้องกัน ไม่ให้ใครมาข่มเหงพรรคพวกที่เป็นลูกน้องตนได้ถ้าใครมีลูกน้องจำนวนไม่มาก

²¹ ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2416 หน้า 353. เสนาบดี กลาใหม่ปกครองหัวเมืองชายทะเล ส่วนเสนาบดีกรมคลังหรือกรมท่าดูแลควบคุมการค้า และการ ต่างประเทศ.

นัก ก็คงถูกเรียกว่า**ลูกพี่** ถ้าใครมีลูกน้องแผ่ขยายอยู่ในหลายหมู่บ้าน ก็อาจถูกเรียกว่า**นาย** เข้าใจว่าเมื่อพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงกำหนดให้ราษฎรทุกคนไปขึ้นทะเบียนสังกัดนาย (ก่อน พ.ศ.1899)²² พวกนายก็คงจะกลายเป็นขุนนาง สามารถเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยาได้ ส่วนพวกที่ต้องขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนายก็เป็นไพร่

วิวัฒนาการของไพร่สมและไพร่หลวงนั้น ได้บรรยายมาแล้วซึ่งแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างไพร่สองประเภทแต่สิ่งหนึ่งที่สำคัญสำหรับไพร่ทุกประเภท คือ ไพร่จะฟ้องศาลสู้คดีไม่ได้นอกจากผ่านผู้เป็นนาย ทั้งนี้หมายความว่า ไพร่จะฟ้องร้องกล่าวหาผู้ใดไม่ได้ต้องให้นายทำให้นั้นคือไพร่เป็นราษฎรชั้นสอง **ไม่มีสิทธิ**ที่จะรับบริการจากราชการโดยตรง ต้องอาศัยนายผู้เป็นคนกลาง (mediator) มาทำให้งั้นหากเราจะใช้ความหมายดั้งเดิมของระบบอุปถัมภ์ที่ ชูสตาล เดอ กูลังตส์ (Fustel de Coulanges) ใช้ ซึ่งหมายถึง สภาพของความไม่เท่าเทียมกันของคนสองประเภททางกฎหมาย คือ patrons (ผู้อุปถัมภ์) ผู้มีสิทธิทางกฎหมายและพิธีกรรม และ clients (ผู้รับการอุปถัมภ์) ซึ่งไร้สิทธิ จึงจำเป็นต้องทำนิติกรรมผ่าน patrons (ผู้อุปถัมภ์) กับรัฐแล้ว จะเห็นได้ว่านายทุกคนเป็นผู้อุปถัมภ์ และไพร่ทุกคนเป็นผู้รับการอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่ทั้งสิ้นเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์²³

แต่ถ้าหากจะใช้ความหมายปัจจุบันของนักมานุษยวิทยาแล้วก็จำเป็นต้องพิจารณารายละเอียดในความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่ทุกประเภทก่อนอื่นคงต้องจำไว้ว่าในทัศนะนี้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ไม่ใช่ของค้ประกอบ

²² เราทราบได้ว่า ไพร่ต้องขึ้นทะเบียนสังกัดนาย เพราะมาตรา 10 ลักษณะรับฟ้องซึ่งเป็นกฎหมาย พ.ศ.1899 มีความว่า “ราษฎรร้องฟ้องด้วยคดีประการใดๆ แลมิได้ตั้งสังกัดมูลนาย อย่างฟังรับไว้บังคับบัญชาเป็นอันขาดทีเดียว ให้ส่งตัวผู้हाสังกัดมูลนายมิได้นั้นแก่สัดศเอาเป็นคนหลวง” ดู ม.ร.ว.อดิชนรพีพัฒน์ เล่มเดิม หน้า 46.

²³ ผมเข้าใจว่า สมเด็จพระยาตากษัตริย์และ H.G. Quaritch-Wales ใช้ความหมายนี้ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างไพร่กับนายนำสังเกตด้วยว่า Wales ใช้ชื่อหนังสือของเขาว่า Ancient Siamese Government and Administration ในขณะที่ Fustel de Coulanges เขียนหนังสือชื่อ Ancient City.

ของโครงสร้างหลักของสังคม หากแต่เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเพื่ออุดหนุนให้หรือสิ่งบกพร่องในโครงสร้างที่เป็นทางการของสังคม ดังนั้นนักมานุษยวิทยาอย่าง เคมป์ (Jeremy Kemp) จึงปฏิเสธแนวคิดของศาสตราจารย์แฮงส์ (Lucien M. Hanks) และสิ่งที่เรียกว่าความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่เป็นทางการในหนังสือสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์²⁴

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าไพร่ทุกประเภทไร้สิทธิในการดำเนินคดีในศาล จึงต้องอาศัยนายเป็นคนกลาง อำนาจในการพิจารณาตัดสิน ซึ่งรวมถึงการทรมาน ให้รับสารภาพนั้นกระจายไปตามกรมต่างๆ และขุนนางในกรมบางคนจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้พิพากษา²⁵ ขุนนาง เจ้านายทุกคนมีอำนาจจับกุม ดังนั้นไพร่อย่างไพร่สมจึงต้องการการคุ้มครองจากนายของตนและต้องพึ่งพานายของตนเมื่อต้องการจะฟ้องร้องดำเนินคดี นอกจากนั้น นายของไพร่สมก็มีสิทธิที่จะเรียกไพร่สมมารับใช้ทำอะไรต่างๆ ให้ตนได้ ไปร่สมจึงสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวกับนายของตน รับใช้และให้ของกำนัลต่างๆ ให้นายของตน อาจเป็นไปได้ที่ไม่ใช่ไพร่สมทุกคนสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวเช่นนั้นกับนายของตน แต่ส่วนมากคงจะทำความสัมพันธ์เช่นนั้นคือ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่กำหนดสิ่งใดแน่นอนตายตัว มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เมตตา กรุณา และความกตัญญูเป็นอุดมการณ์

ไพร่หลวงก็ต้องการการคุ้มครองจากนายและต้องพึ่งพานายของตนเมื่อต้องการจะฟ้องร้องดำเนินคดี แต่มีสิ่งหนึ่งที่ไพร่หลวงรังเกียจและนายของไพร่หลวงจำเป็นต้องทำ นั่นคือการเกณฑ์ไพร่ในสังกัดของตนไปทำราชการเข้าเดือนออกเดือน มีหลักฐานในกฎหมายและพระราชกำหนดจำนวนมากมายที่บอกให้ทราบว่า พวกนายช่วยเหลือไพร่หลวงในสังกัดของตนให้หลบหนีการเกณฑ์แรงงานหรือให้ทำงานเบาๆ การที่ไพร่คนใดจะได้รับความช่วยเหลือส่วน

²⁴ Jeremy H. Kemp "A Tail Wagging the Dog : The Patron-Client Model in Thai Studies" ใน Christopher Clapham ed. **Private Patronage and Public Power : Political Clientelism in the Modern Modern State**, Frances Printer, London 1982.

²⁵ หลวงจักรปาณี สิริวิสุทธิ์ **เรื่องเจ้าพระยามหิธร** กรุงเทพฯ พ.ศ.2499.

ตัวเป็นพิเศษเช่นนั้น คงต้องรับใช้และให้ของกำนัลแก่นายเป็นพิเศษเช่นกัน แต่ผู้เป็นนายคงไม่สามารถช่วยไพร่หลวงในสังกัดของตนได้ทุกคน คงมีแต่บาง คนเท่านั้นที่สามารถสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวและการแลกเปลี่ยนเช่นนั้นได้ ความสัมพันธ์เช่นนั้นคือความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์

ยังมีไพร่อีกประเภทหนึ่ง ที่เรียกกันว่า **ไพร่ส่วย** คือไพร่ที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานเพราะอยู่ในท้องที่มีสิ่งของที่ราชการต้องการอาทิเช่นดินประสิว ดังนั้น จึงต้องส่งส่วยเป็นของที่ทางราชการต้องการ แทนการเกณฑ์แรงงาน ข้อความในหนังสือ **พงศาวดารเมืองพัทลุง** ทำให้คิดสงสัยว่า**ไพร่ส่วย**นั้นก็ แบ่งออกเป็น**ไพร่สม**และ**ไพร่ส่วย**เหมือนกัน²⁶ เข้าใจว่าไพร่ส่วยที่เป็น**ไพร่สม** **ส่วย**นั้นคงส่งส่วยให้นายของตนเท่านั้น แล้วนายในกรณีนี้อาจร้องขอส่วยเป็น สิ่งอื่นแทนก็คงจะได้ ส่วนนายที่เป็นนายของ**ไพร่หลวงส่วย**นั้น คงต้องส่งต่อไป ให้ราชการที่กรุงศรีอยุธยา ส่วนตัวเองจะยกยอกเอาไว้บ้างหรือขอเป็นอย่างอื่น บ้าง คงจะมีเป็นธรรมดา คงมี**ไพร่ส่วย**จำนวนไม่น้อยที่จะสร้างความสัมพันธ์ ส่วนตัวกับนายของตนเพื่อความคุ้มครอง หรือเพื่อขอเว้นจากการส่งส่วยให้ ราชการ

7. ระบบราชการ : การอุปถัมภ์ในกลุ่มขุนนาง

ระบบราชการของไทยจัดคล้ายกองทัพ ประกอบด้วยกลุ่มคนที่รวม กันขึ้นเป็นกรมกองแต่หน้าที่ (function) ไม่ค่อยชัดเจน กรมใหญ่สามกรม คือ มหาดไทย กลาโหมและคลัง มีหน้าที่ปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ หัวเมืองฝ่าย ใต้และเมืองท่าตามลำดับ นอกนั้นยังมีกรมเล็กๆ อีกจำนวนมากในเมืองหลวง บางกรมขึ้นอยู่กับกรมใหญ่ๆ แต่บางกรมขึ้นโดยตรงต่อพระมหากษัตริย์ นอก จากนั้นแล้วยังมีกรมของเจ้านาย (ซึ่งเป็นกรมที่ไพร่สมประจำ) ที่คงมีอยู่เพื่อ หาเลี้ยงและประดับเกียรติของเจ้านายเท่านั้น ขุนนางประจำกรมมีชั้นยศ แตก ต่างกันแสดงด้วยจำนวนศักดิ์นา ซึ่งชี้เฉพาะว่าใครมีอำนาจเพียงใด กรมต่างๆ

²⁶ หลวงศรีวิวัฒน์ (ผิน จันทโรจวงศ์) **พงศาวดารเมืองพัทลุง** ใน **ประชุมพงศาวดาร ฉบับ หอสมุดแห่งชาติ** กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า กรุงเทพฯ พ.ศ.2516.

กองต่างๆ มีเส้นสายการบังคับบัญชาเช่น ทหาร พวกขุนนางอาจเปรียบได้กับทหารสัญญาบัตร ส่วนไพร่ก็เสมือนทหารชั้นประทวน โครงสร้างใหญ่ประกอบด้วยความสัมพันธ์แนวตั้งเป็นชั้นๆ ลดหลั่นกันลงไป มีองค์พระมหากษัตริย์ประทับอยู่ที่ยอดของโครงสร้างนี้ เสมือนเป็นผู้บัญชาการสูงสุด เป็นจอมทัพ

พวกเจ้านายและขุนนางมีชั้นยศย่อยละเอียดตามศักดินา ไม่มีเงินเดือนประจำตำแหน่ง แต่จะมีไพร่อยู่ใต้บังคับบัญชาจำนวนมากน้อยเท่าใดขึ้นอยู่กับฐานะตำแหน่ง สิ่งที่น่าสังเกตเกี่ยวกับระบบราชการในอดีตคือ ความเป็นส่วนตัว (personalistic, particularistic) ของความสัมพันธ์ในระบบนี้ โดยทั่วไปขุนนางทุกคนต้องผ่านพิธีการถวายตัวและต้องได้เข้าอยู่ประจำการในกรมมหาดเล็กซึ่งเป็นกรมของผู้รับใช้ส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งให้ไปดำรงตำแหน่งราชการ ดังนั้นก็น่าจะพูดได้ว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์ของขุนนางทั้งปวง แต่หากจะยึดถือความหมายที่นักมานุษยวิทยาให้กับความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันไม่ใช่ตัวบุคคลแล้ว ขุนนางทุกคนก็ไม่ใช่ผู้รับการอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์มีเพียงขุนนางที่ใกล้ชิดพระองค์เป็นส่วนตัวและทำอะไรวាយนอกเหนือจากหน้าที่การงานของตน ตลอดจนได้รับพระราชทานการช่วยเหลือเป็นพิเศษเท่านั้น ที่เป็นผู้รับการอุปถัมภ์จากพระองค์ ความจริงน่าจะสงสัยว่าการแต่งตั้งบุคคลสู่ตำแหน่งต่างๆ ในราชการเป็นเรื่องส่วนพระองค์หรือเรื่องหลักการทั่วไปเพียงใด

ในกลุ่มพวกขุนนางด้วยกันเอง ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จะเกิดขึ้นเมื่อขุนนางบางคนสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวกับผู้บังคับบัญชาของตน เพื่อความก้าวหน้าของตนเองเป็นพิเศษ หรือรางวัลหรือของแลกเปลี่ยนอะไรที่ไม่ได้ให้ทั่วไป หลวงจักรปาณีในหนังสือ เรื่องของเจ้าพระยามหินทร ไดกล่าวถึง ขุนนางบางคนที่สร้างความสัมพันธ์เช่นนั้นกับผู้บังคับบัญชาของตน เพื่อที่จะได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้พิพากษาคดี²⁷ อันเป็นวิธีการสร้างรายได้พิเศษอย่างหนึ่ง เช่น

²⁷ หลวงจักรปาณี สิลินวิสุทธ์ พ.ศ. 2499 อ้างแล้ว การได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้พิพากษาคดีในสมัยนั้น เป็นที่มาของความร่ำรวยชนิดหนึ่ง เพราะพิจารณาคดีที่บ้าน ทั้งโจทก์และจำเลยก็ถูกควบคุม อยู่ที่บ้าน

เดียวกับกรณีของไพร่ ไม่ใช่ว่าขุนนางทุกคนจะมีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ กับผู้บังคับบัญชาของตน ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างขุนนางกับความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างนายกับไพร่ก็คือว่า ขุนนางพยายามสร้างความสัมพันธ์เช่นนั้น เพื่อความก้าวหน้าทางตำแหน่ง หน้าที่การงานหรือความร่ำรวย แต่ไพร่พยายามสร้างความสัมพันธ์เช่นนั้น เพื่อได้รับความคุ้มครองจากการข่มเหงรังแกโดยผู้อื่น หรือการเกณฑ์แรงงานโดยรัฐ

8. ระบบอุปถัมภ์ในอดีตสังคมไทย : อุดมการณ์และกลไกทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยปลายอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ ที่มีผลกระทบที่สำคัญต่อระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย คือความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ทำให้คนหลายคน โดยเฉพาะขุนนางผู้ใหญ่บางกลุ่มสามารถร่ำรวยขึ้นได้จากการค้าขาย หรือกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการค้าขาย เช่น การได้ผลประโยชน์จากกรมท่าเป็นต้น ผู้ที่ร่ำรวยขึ้นก็ใช้ความร่ำรวยสร้างฐานอำนาจ โดยการอำนวยการประโยชน์ให้แก่ขุนนางในกรมของตนหรือกรมอื่นๆ ให้มาเป็นลูกน้องและสนับสนุนตนเอง เป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่เรียกว่า “ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อย่างไม่เป็นทางการในหนังสือ สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416” เคมพ์ (Kemp) คิดว่าความสัมพันธ์แบบนี้เท่านั้นที่เป็นความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์²⁸

ในแง่ของอุดมการณ์ ความเชื่อ และหลักศีลธรรมที่สนับสนุนระบบการปกครองในอดีต สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสัญลักษณ์แห่งธรรม พระมหากษัตริย์ทรงประทานยศ ตี๋ศักดิ์ และตำแหน่งให้แก่ขุนนางตามผลบุญที่ผู้นั้นได้สั่งสมมาแต่ปางก่อน และทรงมอบหมายให้คุ้มครอง ดูแล และปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน แทนพระเนตรพระกรรณ²⁹ ดังนั้น ยศ ตี๋ศักดิ์ และตำแหน่งจึงควบคู่ไปกับคุณธรรม ถ้อยคำที่ปรากฏในพระราชกำหนดต่างๆ ที่ตักเตือนขุนนางให้ประพฤติกับไพร่อย่างไร จึงเป็นไปในลักษณะของการอุปถัมภ์ทั้งสิ้น เช่น ให้

²⁸ Jeremy H. Kemp 1982 อ้างแล้ว

²⁹ ปรัตถุ Akin Rabibhadana 1996 อ้างแล้ว หรือ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ พ.ศ.2518 อ้างแล้ว

มีความเมตตา กรุณา ใช้งานไพร่แต่พอควร ให้คอยช่วยเหลือดูแลไพร่ให้ดี เพราะไพร่นั้นเป็นคนของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงมอบหมายให้ขุนนางดูแล ฯลฯ

ในความเป็นจริง เป็นไปไม่ได้ที่ขุนนางจะปฏิบัติต่อไพร่ในบังคับของตนเช่นนั้นยิ่งต่อไพร่หลวงยิ่งปฏิบัติไม่ได้เพราะนายต้องเกณฑ์ไพร่ในบังคับของตนให้ไปราชการเข้าเดือนออกเดือนดังนั้นในการหน่วงเหนี่ยวขุนแผนมิให้ลาสิก พระอาจารย์จึงกล่าวว่

จะลี้กไปให้เขาสักเองหรือหว่า
ข้อมือดำแล้วระกำทุกเวลา
โพล่กับป่าแบกกันจนบรรลัย
ถ้ามูลนายรักมั่งจะยังชั่ว
เอ็นดูตัวหาให้ทำการหนักไม่
แมนซังก์จะใช้ให้เจ็บใจ
เลื่อยไม้ลากซุงสรวา³⁰

ทางออกสำหรับผู้เป็นนายก็คือการเลือกปฏิบัติไพร่คนไหนเอาใจนายดี เอาของกำนัลมาให้รับใช้ ทำตามที่นายต้องการ นายก็อาจช่วยไม่ต้องมาทำงานหรือทำงานเบาๆ ได้ พระราชกำหนดต่างๆ บันถึงเรื่องการช่วยเหลือดังกล่าวเป็นประจำดังนั้นอาจพูดได้ว่าการเรียกร้องเกณฑ์แรงงานโดยรัฐทำให้เกิดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ขึ้น ในกรณีของเจ้านายที่มีไพร่สมอาจโชคดีกว่าเพราะงานที่จะต้องสั่งไพร่สมมาทำอาจมีน้อย และอำนาจอิทธิพลของพระองค์ท่านในการให้การคุ้มครองอาจจะมีมากกว่าขุนนางส่วนมากดังนั้นจึงมีการตอบสนองที่ดีกว่า จะมีความจงรักภักดีและการตอบแทนบุญคุณมากขึ้น

อย่างไรก็ตามการที่เจ้านายและขุนนางจำต้องหากินหาอยู่บนหลังไพร่ เพราะไม่มีเงินเดือนประจำ ย่อมทำให้เกิดการขูดรีดอยู่เป็นธรรมดา การสร้าง

³⁰ ขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดวิจิตรญาณ กรุงเทพฯ พ.ศ. 2504 หน้า 119.

ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ก็เป็นความพยายามที่จะหลีกเลี่ยงการชู้ตริตอย่างหนึ่ง อย่าลืมว่าคงมีไพร่จำนวนไม่น้อยที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ จึงมีการหนีไปหลบซ่อนอยู่ในป่าจำนวนมากซึ่งทำให้ราชการเดือดร้อนมาก และมักให้คนไปเกลี้ยกล่อมถามว่าใครเป็นผู้ซุ่มยิง

ดังนั้น ในอดีตความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จึงเป็นกลไกทางสังคมชนิดหนึ่งเพื่อหลีกเลี่ยงการกดขี่ ชู้ตริตโดยรัฐและขุนนาง ในระหว่างขุนนางด้วยกันเองความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ก็ถูกใช้ให้เป็นกลไกในการเลื่อนตำแหน่งขยายอำนาจของแต่ละคน

9. สมัยใหม่กับระบบอุปถัมภ์

อาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยสมัยใหม่เริ่มขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการแผ่นดิน และการแพร่หลายเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 2400 นับว่าเป็นจุดกำเนิดของการสร้างรัฐชาติ (nation-state) แบบตะวันตก ได้มีการจ่ายเงินเดือนประจำให้แก่ข้าราชการให้เพียงพอแก่การอยู่กิน ได้มีการตั้งหน่วยงานที่มีหน้าที่การงานเฉพาะด้านอย่างกระทรวงการคลัง กระทรวงยุติธรรม กระทรวงศึกษาธิการ และกระทรวงคมนาคม ได้มีการสร้างกรมทหารประจำการ ซึ่งทำให้ระบบไพร่และความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่หมดไปด้วย สำหรับการบริหารปกครองแผ่นดินก็ได้มีการแปรรูปกระทรวงมหาดไทย เดิมให้เป็นระบบเทศาภิบาล โดยมีข้าหลวงหรือผู้ว่าราชการจังหวัด จากกรุงเทพฯไปประจำอยู่ทุกจังหวัด ได้มีเจตนาที่จะป้องกันการเกิดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ข้าราชการโดยให้มีการโยกย้ายบ่อยๆ ทุก 4 ปีหรือประมาณนั้น ได้เริ่มมีการพัฒนาการคมนาคม เช่น การสร้างถนนจำนวนมาก และทางรถไฟสายเหนือถึงเชียงใหม่ก็ได้สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ.2454

ยุคแห่งการทำให้เป็นสมัยใหม่ ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ดำรงอยู่เป็นระยะเวลากว่าศตวรรษ ผ่านการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ผ่านช่วงสั้นๆ ของประชาธิปไตยมาสู่ระยะเวลาอันยาว

นานของเผด็จการทหาร ผ่านการปฏิวัติโดยทหารและขุนนางในพ.ศ. 2475 และปฏิวัติของชนชั้นกลางเมื่อ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ตามด้วยประชาธิปไตยและพรรคสั้นๆ ของเผด็จการ มาสู่ในที่สุดประชาธิปไตยที่อาจกลายเป็นเผด็จการรัฐสภา

ระบบอุปถัมภ์ของไทยได้ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงมาเรื่อยๆ การที่จะอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงให้ทั่วทุกด้านเป็นสิ่งที่ยากมากภาพที่จะขอนำเสนอเป็นภาพที่ปะติดปะต่อจากการบอกเล่า ประสบการณ์ของตนเอง และงานวิจัยสนามที่ได้ทำในช่วง 30 ปีที่แล้วมา

ในช่วงแรกหลังการเปลี่ยนแปลงแก้ไขการปกครองแผ่นดิน เป็นช่วงที่ยังมีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พวกเจ้านายทรงมีอำนาจมาก และหลายพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในวงการราชการจะมีมากน้อยเพียงใดและมีลักษณะแบบใดไม่ทราบแน่นอน แต่ต้องมีความสัมพันธ์ระบบอุปถัมภ์ในแวดวงที่อยู่อาศัยของเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่แน่ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์รัชกาลที่สาม พระยาสังฆจักษุภิมย์ได้เขียนเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ง) ผู้ซึ่งเป็นเสนาบดีที่โปรดปรานของรัชกาลที่สามไว้ว่า พวกมอญมาตั้งถิ่นฐานสองฝั่งคลองใกล้บ้านของท่านเพื่อพึ่งใบบุญท่าน ท่านจึงใช้ให้พวกมอญเหล่านี้สร้างสะพานข้ามคลองนั้น ซึ่งต่อมาได้ชื่อว่าสะพานมอญ³¹

หนังสือประวัติพระสงฆ์อนัมนิกายในราชอาณาจักรไทย และประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติมอญ เล่าว่า บริเวณวัดมอญสะพานขาวเป็นที่อยู่อาศัยของชาวญวนกองทหารอาสาปืนใหญ่³² หลวงอังคณาบุรุษ หลานของหลวงอนัมนิกฤทธิเล่าว่า เขาเกิดในปี พ.ศ. 2443 ซึ่งเป็นปีที่เริ่มมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ห้า คุณตาของเขาคือหลวง

³¹พระยาสังฆจักษุภิมย์ เล่าให้ลูกฟัง หน้า 14 มารดาของพระยาศรีสหเทพเป็นธิดาของพระยารามัญวงศ์ ขุนนางมอญรับราชการอยู่ในสมเด็จพระเจ้าตากสิน เล่มเดิม หน้า 10-11.

³² พระครูบริหารอนัมนิพต ประวัติพระสงฆ์อนัมนิกายในราชอาณาจักรไทยและประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติมอญ กรุงเทพฯ 2507 หน้า 4 และ 7.

อนัมนิกรฤทธิเป็นหัวหน้ากองทหารอาสาเป็นใหญ่ เขาเล่าว่าคุณตาเขาสร้างและจำหน่ายเรือสินค้าขนาดใหญ่ ส่วนคุณยายมีรายได้จากการทำอาหารให้คนไปเร่ขาย หลวงอนัมนิกรฤทธิมีบริวารเป็นร้อยๆ คน และบริวารเหล่านี้ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณนั้น เมื่อสมัยยังเด็กๆ อยู่หลวงอังคณาณรงค์ได้ถูกส่งให้ไปกินอยู่หลังบนอนที่บ้านของสามีภรรยาคนหนึ่งที่ได้รับมอบหมายให้เป็นคนเลี้ยง สามีภรรยาคนนี้เป็นบริวารของเขา³³

ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 รอบวังของเจ้านายย่อมมีบริวารพักอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก บริวารเหล่านี้คือผู้รับการอุปถัมภ์ที่มาพึ่งพิงบารมีของเจ้านายหรือขุนนางผู้ใหญ่อยู่ ถึงแม้หลัง พ.ศ.2475 แล้วก็เชื่อได้ว่าหลายวัง เช่น วังของ ม.จ.อัชพรสมาน ธิดาสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการและพระชายากรมพระจันทบุรีนฤนาถ การหุงข้าวแต่ละมื้อต้องใช้กะทะเพราะเลี้ยงผู้คนบริวารจำนวนมาก คนเหล่านี้อาศัยอยู่รอบๆ วังและส่วนมากก็รับใช้ในวังหรือเป็นบุตรหลานของผู้รับใช้ในวัง เมื่อพระองค์ท่านสิ้นพระชนม์ลงเมื่อ พ.ศ. 2482 ผู้คนที่อาศัยอยู่ในวังร่วม 50 คนเสียใจร้องไห้ คนเหล่านี้เป็นบริวารหรือผู้รับการอุปถัมภ์ของท่าน

ความอุปถัมภ์เช่นนี้เพียงพร้อมไปด้วยอุดมการณ์ เพราะท่านผู้ให้ก็เต็มไปด้วยความเมตตาปรานีและผู้รับก็ตอบสนองด้วยความกตัญญูและความจงรักภักดี ในหลายกรณีความรู้สึกเช่นนี้ก็ยั่งยืนไปถึงลูกถึงหลาน แต่ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เช่นนี้มีไม่มากนัก มักจะเป็นความอุปถัมภ์ที่มีความประสงค์เจาะจงจะให้ได้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ต่อไปนี้จะขอบรรยายถึงระบบอุปถัมภ์ในวงการข้าราชการในสมัยใหม่นี้ก่อน

10. ระบบอุปถัมภ์ในวงราชการ

ระบบอุปถัมภ์ในวงราชการในสมัยใหม่นี้ก็คล้ายกับการอุปถัมภ์แบบไม่เป็นทางการระหว่างขุนนางในยุคที่แล้ว เป็นการมุ่งไปที่ความก้าวหน้าใน

³³ หลวงอังคณาณรงค์ อนุสรณ์จากหลวงอังคณาณรงค์ กรุงเทพฯ 2513.

ตำแหน่งราชการหรือรางวัลพิเศษในการขึ้นเงินเดือนในด้านของผู้รับการอุปถัมภ์หรือลูกน้องในคำเรียกแบบไทยๆ ส่วนผู้บังคับบัญชาหรือเจ้านายซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ก็หวังการสนับสนุน ช่วยเหลือการงานเป็นพิเศษ ตลอดจนการบริการอื่นๆ

ข้อมูลที่ใช้ในเรื่องนี้มาจากการสังเกตอย่างไม่เป็นทางการด้วยตัวผู้เขียนและข้อมูลของนักวิชาการต่างประเทศที่ศึกษาราชการไทย ส่วนมากของข้อมูลอยู่ในช่วง 10-20 ปีแรกของพุทธศตวรรษที่ 2500 ในยุคเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี และประเทศไทยได้ก้าวเข้าไปสู่การพัฒนาอย่างเต็มตัว โดยมีนักวิชาการต่างประเทศ รวมทั้งผู้เชี่ยวชาญธนาคารโลกเข้ามาศึกษาและให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศไทย

คำวิจารณ์ราชการไทยของ The International Bank of Reconstruction and Development ในปี พ.ศ. 2500 มีข้อความที่น่าสนใจอยู่มาก เช่น ปัญหาของข้าราชการไทยที่สนใจการเมืองมากกว่าประสิทธิภาพและเศรษฐกิจ การยึดถือสถานภาพสูงต่ำ จนทำให้อำนาจหน้าที่ในตำแหน่งและความรับผิดชอบเกิดความสับสน มีผลให้ไม่เห็นความสำคัญของความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านและขาดวงการจัดการกระบวนการที่มีประสิทธิภาพ นอกจากนั้น การจัดการที่ดี ต้องการการจัดตั้งหน่วยงานเฉพาะด้านขึ้นมาทำงานเฉพาะด้าน และรับผิดชอบงานนั้น ไม่เช่นนั้นงานก็จะไม่สำเร็จลงได้ หรืออาจไปปะปนกับงานอื่นๆ ทำให้ทำได้อย่างครึ่งๆ กลางๆ ดังนั้น ธนาคารโลกจึงเน้นความสำคัญของการวางแผนงานเฉพาะด้านและจัดตั้งองค์กรมาปฏิบัติงาน อีกทั้งต้องมีวิธีการคัดเลือกคนเข้ามาทำงานอย่างดีด้วย³⁴

ศาสตราจารย์ แสงส์ เสนอว่าสังคมไทยประกอบด้วยกลุ่มบริวาร และแวดวงระบบราชการก็เช่นเดียวกันซึ่งทำให้เป็นอย่างที่ผู้เชี่ยวชาญของธนาคารโลกได้วิจารณ์ไว้ สำหรับบริวาร แสงส์กล่าวไว้ว่า

³⁴ International Bank Reconstruction and Development A Public Development Program for Thailand : Report of a Mission Organized by the International Bank for Reconstruction and Development at the Request of the Government of Thailand, Baltimore : John Hopkins Press. 1959 p. 14-24.

“บริวาร คือ กลุ่มคนที่ห้อมล้อมบุคคลหนึ่งร่วมกัน ชื่อน่าสังเกตคือ สัมพันธภาพเป็นแบบปัจเจกบุคคล (individual) มากกว่าเป็นแบบกลุ่ม เป็นการพึ่งพาผู้อุปถัมภ์ เพื่อความอยู่รอด และผลประโยชน์พันธะต่างๆ

ในเมื่อบริวารเกิดขึ้นจากความจงรักภักดีส่วนตัวกับผู้อุปถัมภ์ความรู้สึกรักผูกพันเป็นกลุ่มแบบตะวันตกจึงไม่ค่อยมีในกลุ่มบริวารแบบนี้”³⁵

ข้อเสนอของศาสตราจารย์ แองส์ เป็นข้อเสนอที่น่าสนใจและรูปแบบ (model) ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อาจยังเป็นรูปแบบที่สำคัญในการวิเคราะห์ระบบราชการไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคสมัยใหม่ก่อนพุทธทศวรรษที่ 2540

ข้าราชการไทยยังไม่ค่อยปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ หรือกฎหมายที่ก่อตั้งหน่วยงานเฉพาะด้านขึ้นมา ยังมีความพยายามที่จะขยาย “อาณาจักร” ของตนไปครอบงำของหน่วยงานอื่นๆ ซึ่งทำให้เกิดความซ้ำซ้อน กฎข้อบังคับต่างๆ มักจะถูกนำมาใช้เมื่อต้องการที่จะปฏิเสธที่จะให้บริการ ความสัมพันธ์ส่วนตัวกับผู้บังคับบัญชา ยังมีความสำคัญสำหรับความก้าวหน้า เลื่อนตำแหน่งและการรับคนเข้าทำงาน

ความแตกต่างในสถานภาพยังมีความสำคัญ แม้ว่าได้มีการเลิกล้มบรรดาศักดิ์มานานแล้ว และแม้ว่าได้มีการเลิกล้มยศ ชั้น พิเศษ เอก โท ตริ จัตวา แล้วก็ตาม ก็ยังมีการติดชั้นยศเช่นนั้นเมื่อใส่เครื่องแบบ การวางแผนก็เริ่มมีมากขึ้น เมื่อถูกบังคับและสอนให้วางแผน แต่การปฏิบัติเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เรื่องความชำนาญเฉพาะด้านในบางหน่วยงาน เช่น ของแพทย์ พยาบาลและศาสตราจารย์ธรรม คือ ผู้พิพากษา ก็มีความสำคัญมาก แต่ในหน่วยงานด้านบริหารและปกครองดูจะไม่ค่อยมีความสำคัญ

สิ่งที่น่าสนใจก็คือว่า ผู้ที่สำเร็จวิชาเฉพาะด้าน และมีความเชี่ยวชาญมากเมื่อกลับมาจากต่างประเทศ มารับราชการในประเทศไทย กลับถูกแต่ง

³⁵ แองส์ ลูเซียน เอม “การจัดระเบียบสังคมไทยในรูปบริวารและแวตวง” ในหนังสือ ระบบอุปถัมภ์ อมรา พงศพิชญ์ และปรีชา คุนทรพันธ์ บรรณาธิการ, สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2539, หน้า 192.

ตั้งให้ไปดำรงตำแหน่งบริหารไม่ได้ทำงานในเรื่องเฉพาะด้านที่ตนเชี่ยวชาญเลย
หน่วยงานราชการไทยดูเหมือนจะให้ความสำคัญกับการปกครองคนยิ่งกว่าการ
ชำนาญเฉพาะด้าน

ในแทบทุกหน่วยงานผู้บังคับบัญชาจะมีลูกน้องคนสนิทที่ใกล้ชิดมาก
อยู่จำนวนหนึ่ง ลูกน้องเหล่านี้ จะมีความสัมพันธ์เป็นพิเศษกับเจ้านาย อาจไป
ช่วยงานบ้านหรือสวน หรือทำงานอย่างอื่นที่เป็นส่วนตัวของผู้บังคับบัญชา เมื่อ
ประมาณ พ.ศ.2508-09 หลังจากถนนมิตรภาพได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อเชื่อมภาค
อีสานกับกรุงเทพฯผู้เขียนยังเคยไปที่สวนของผู้บังคับบัญชาของภรรยาเพื่อช่วย
เก็บผลลำไยเอาไปขาย ความจริงแล้ว เมื่อถนนนั้นได้สร้างขึ้นคนใหญ่คนโต
หลายคนได้ไปจับจองที่ดินบริเวณใกล้เคียงที่เคยเป็นป่าดงพระยาเย็น ดง
พระยาไฟ แล้วทำเป็นส่วนผลไม้ ได้ยินมาว่าคนที่ไปทำหน้าที่เป็นเสมือน
กรรมกรบุกเบิกก็เป็นข้าราชการในหน่วยงานที่ใหญ่เหล่านั้นบังคับบัญชาอยู่
ทั้งสิ้น แม้เครื่องจักรกลที่นำไปใช้ในการบุกเบิกที่ดินก็เป็นของราชการ

ตามธรรมดา หน่วยงานราชการมักทำงานไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ
เพราะเป็นการทำงานแบบ “เช้าชาม เย็นชาม” ดังที่ว่ากันโดยทั่วไป แต่เวลามี
ผู้บังคับบัญชาชั้นสูงลงมาตรวจงานงานก็เสร็จเร็วทันที่ดังที่พูดว่า “เนรมิต” การ
ที่สามารถทำเช่นนี้ได้ ก็เพราะลูกน้องที่มีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับเจ้านาย
เร่งทำให้เสร็จ บางที่ต้องทำงานทั้งวันทั้งคืน ส่วนสิ่งที่เจ้านายให้อาจเป็นสิ่งของ
รางวัลพิเศษหรือความก้าวหน้าพิเศษเช่นการเลื่อนชั้น

จะเห็นได้ว่า ถ้าผู้บังคับบัญชาคนใดก็ตาม มีลูกน้องที่สัมพันธ์กับเขา
จำนวนมาก การงานของหน่วยงานของเขาก็จะมีประสิทธิภาพมากขึ้น และเขาก็
จะได้ชื่อว่าเป็นเจ้านายใจดี ทำให้คนอยากมาทำงานกับเขา แต่การที่ผู้ใดจะ
สามารถทำดั่งนั้นได้จำเป็นต้องมีทรัพยากร เงินเดือนข้าราชการต่ำมาก ดังนั้น
จึงมีผู้บังคับบัญชาน้อยคนที่ทำได้นอกจากมีรายได้พิเศษ นอกเหนือจากเงิน
เดือนข้าราชการ ทำให้เกิดการคอร์รัปชันหรือวิธีการหารายได้อื่นๆ

11. ความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการกับนักธุรกิจ

ความสัมพันธ์อย่างหนึ่งที่รู้จักกันทั่วไป คือ ความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการกับพ่อค้าผู้รับเหมา นักธุรกิจ ฯลฯ ในสมัยโบราณ คนจีนอพยพที่พึ่งพาอาศัยขุนนางคุ้มครองอำนวยความสะดวกในการทำธุรกิจและความก้าวหน้า ในสมัยใหม่หลังการปฏิรูปการบริหารการปกครอง จวบกระทั่งหลังปฏิวัติ พ.ศ. 2475 นักธุรกิจชาวจีนก็ต้องพึ่งพาอาศัยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ให้คุ้มครองกิจการของตนและช่วยเหลือให้ได้รับสัมปทาน หรือรับเหมาก่อสร้าง ฯลฯ ความสัมพันธ์แบบนี้เข้าใจว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มีระยะเวลายาวนานมีการแลกเปลี่ยนหลายสิ่งหลายอย่างที่กำหนดแน่นอนไม่ได้ และมีฐานอยู่บนความกตัญญูและความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ที่เข้าใจว่าข้าราชการเป็นผู้อุปถัมภ์ก็เพราะเป็นผู้เลือกที่จะรับหรือไม่รับสิ่งที่ยื่นมาให้เพื่อการแลกเปลี่ยนแต่แรก

อย่างไรก็ดี ตั้งแต่มีการพัฒนาเศรษฐกิจเกิดขึ้น เมื่อพุทธศตวรรษที่ 2500, 2510 และ 2520 เป็นต้นมา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขึ้นหลายประการ ด้วยกัน ประการแรก สถานะของพ่อค้าซึ่งเคยถูกมองว่าต่ำต้อยได้เริ่มมีความมั่นคงขึ้น ความมั่งคั่งที่ปราศจากสถานภาพในวงราชการ ได้รับการยอมรับว่าเป็นที่มาแห่งอำนาจได้เช่นกัน และด้วยความมั่นคงในลักษณะดังกล่าวนี้ ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรที่สำคัญเพียงประการเดียว นายทุนผู้ร่ำรวยก็สามารถที่จะ กลายเป็นผู้อุปถัมภ์ของชนชั้นนำในระบบราชการ ผู้ได้รับเงินไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต³⁶

โยชิฟูมิ ทามาดา ได้แสดงถึงอิทธิพลทางการเงินของนักธุรกิจ ที่ปิดผันการปฏิบัติงานของข้าราชการได้ เขาได้ยกตัวอย่างจำนวนมากเช่น กรณีของข้าราชการกรมศุลกากรซึ่งช่วยเหลือผู้ชนของเดือนเสียเอง (ไทยรัฐ 24 พ.ค. 2528) กรณีข้าราชการกรมที่ดิน กรมการปกครองและกรมป่าไม้ ร่วมกันปลอมแปลงโฉนดที่ดิน (ข่าวสยาม 9 มิ.ย.2528 : สู่อนาคต 27 กค. และ 11 ส.ค.2528) กรณี

³⁶ Akin Rabibhadana “Persistence Within Change : Thai Society in the Nineteenth and Twentieth Centuries” ใน *สังคมไทยใน 200 ปี* ณรงค์ พ่วงพิศ และพลศักดิ์ จิรโกธศิริ (บ.ก.) กรุงเทพฯ เจ้าพระยาการพิมพ์ พ.ศ. 2526.

ข้าราชการกรมป่าไม้ร่วมกับโรงเลื่อยในการตัดไม้เพื่อแปรรูปอย่างผิดกฎหมาย (ไทยรัฐ 10 ก.พ. 2528 : บ้านเมือง 14 ก.พ. 2528 : เติลนิวส์ 12 ต.ค. 2528) กรณีข้าราชการกระทรวงกลาโหม ช่วยเหลือผู้ที่ต้องการจะหนีการเกณฑ์ทหาร (มติชน 3 เม.ษ. 2528 : แนวหน้า 3 พ.ค. 2528 : Neher 1969 : 317) และกรณีข้าราชการกรมศาสนาช่วยเหลือนักธุรกิจคนหนึ่งในการลักลอบขุดหน้าดินบริเวณวัดร้างแห่งหนึ่ง (มติชน 15 มิ.ย. 2527)³⁷ เราไม่อาจรู้ได้ว่าในกรณีเหล่านี้เป็นการแลกเปลี่ยนแบบตลาด คือ “หมูไปไก่มา” หรือเป็นส่วนหนึ่งของการแลกเปลี่ยนเชิงอุปถัมภ์ซึ่งมีมาเป็นระยะเวลาหนึ่งแล้ว แต่ตัวอย่างที่นำมาให้ต่อมาที่ว่า “นักธุรกิจผิดกฎหมายบางคนไปไกลกว่าการให้สินบนเป็นกรณีๆ ไป พวกเขาเสนอการจ่ายสินบนในลักษณะเป็นประจำและจ่ายค่าคุ้มครองต่อเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อที่หลบเลี่ยงการถูกตรวจค้นในธุรกิจของตนดังตัวอย่างกรณีของเจ้าของบ่อนการพนัน สถานบริการโสเภณีและเจ้าห่วยเถื่อน” (ไทยรัฐ 14 เม.ย.: 8 ก.ย. 2528 : มติชนสุดสัปดาห์ 22 เม.ย. 2527)³⁸ มีลักษณะคล้ายกับว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ สิ่งที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความสัมพันธ์ระหว่างนักธุรกิจท้องถิ่นที่เป็นเจ้าพ่อกับข้าราชการและนักการเมือง³⁹ เท่าที่สามารถสรุปจากข้อมูลประวัติเหล่านั้น นักธุรกิจจะเริ่มโดยการขอรับการอุปถัมภ์จากข้าราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคุ้มครองในการทำธุรกิจที่ผิดกฎหมายแต่เมื่อนักธุรกิจนั้นมั่งคั่งขึ้น และก้าวขึ้นมาเป็นเจ้าพ่อแล้ว เขาก็อุปถัมภ์ข้าราชการ การแลก

³⁷ โยชิฟูมิ ทามาคา “อิทธิพลและอำนาจ : การเมืองไทยด้านที่ไม่เป็นทางการ” ใน ระบบอุปถัมภ์ พ.ศ.2539 อ้างแล้ว หน้า 320-321.

³⁸ เล่มเติม หน้า 321.

³⁹ ดร.สังคีต พิริยะรังสรรค์ และดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร พ.ศ. 2537 **คอร์รัปชันกับประชาธิปไตย** ศูนย์ศึกษาเศรษฐกิจการเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า 199-256 : “เจ้าพ่อ” จะเป็นคำที่กล่าวถึงผู้มีอิทธิพลซึ่งใช้อำนาจเงินและอำนาจจนระบบต่างๆ ของตน (ผ่านทางระบบอุปถัมภ์ การติดสินบน ความรุนแรงหรือวิถีทางอื่นๆ) เพื่อทำให้ตนเองอยู่เหนือกฎหมาย และสร้างเกราะคุ้มกันให้กับคนอื่น ๆ ด้วย.....พจนานุกรมไทยให้ความหมายเจ้าพ่อว่าเป็น ผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น” หน้า 202 “ในบทความนี้(อ.สังคีตและอ.ผาสุก) เห็นวิเคราะห์เจ้าพ่อท้องถิ่น ในฐานะเป็นนักธุรกิจหรือผู้มีอิทธิพลระดับท้องถิ่นซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเมืองระดับท้องถิ่นและหรือระดับชาติ” หน้า 204.

เปลี่ยนดูเหมือนไม่ได้เป็น “หมูไปไก่มา” หรือ การแลกเปลี่ยนเชิงพาณิชย์ หากแต่เป็นความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนพอควร และมีอุดมการณ์ของระบบอุปถัมภ์ เช่น ความกตัญญู และความจงรักภักดีอยู่ด้วย นายตำรวจคนหนึ่งได้เล่าถึงอุปสรรคที่เขาได้พบเมื่อตอนที่ถูกส่งไปปราบอิทธิพลใน.....ถิ่นของเจ้าพ่อ.....ว่า

“ผมไม่ได้รับการสนับสนุนด้านกำลังเลย.....เดิมที่ท่านอธิบดีกรมตำรวจว่าจะส่งนายตำรวจเพิ่มให้ผม 20 นาย แต่ในทันทีที่ผมไปถึงที่นั่น พวกนั้น (พวกลูกน้องของเจ้าพ่อ) ก็จัดแจงโทรศัพท์และส่งโทรเลขไปยังท่านรัฐมนตรี นายกรัฐมนตรี และส.ส.ท่านอธิบดีกรมตำรวจเกิดกลัวว่าตนจะหลุดจากตำแหน่ง ท่านก็เลยส่งนายตำรวจมาให้ผมแค่ 5 นาย นี่หมายความว่าผมได้คนมาช่วยคิดแล้วเฉลี่ยครึ่งคนต่ออำเภอ เรียกว่านอกจากเลขานุการส่วนตัวของ ผมที่นั่งอยู่นอกห้องทำงานแล้ว คนอื่นๆ ก็จะอยู่ข้างหลังผมหรือไม่ก็ข้างๆ ผม ซึ่งก็ได้แก่เจ้านายผม แล้วที่เหลือก็คนของเขาทั้งนั้นเลย (คนของเจ้าพ่อ) ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ก็เพราะเมื่อไรก็ตามที่เขามีปัญหา เขาก็จะไปหา “เจ้าพ่อ” กัน เวลาโรงเรียนเปิดไม่มีเงิน พวกเขาก็ไปเอาเงินที่ “เจ้าพ่อ” หญิงต้องแก่จะคลอด ลูกต้องไปโรงพยาบาลแต่ไม่มีเงินก็ไปหา “เจ้าพ่อ” เจ้าพ่อก็ให้เงินมา การอุปถัมภ์ของเขานี้แทบไม่น่าเชื่อ ประชาชนติดหนี้บุญคุณเขามาถึงคือนี”⁴⁰

12. ระบบอุปถัมภ์ในชนบทสมัยใหม่

“ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน ที่ปรากฏให้เห็นระหว่างข้าราชการที่ระดับอำเภอและพ่อค้าชาวจีน ฝ่ายแรกให้การคุ้มครองและการอนุญาตในการดำเนินกิจการ และฝ่ายหลังให้เงินสด แสดงให้เห็นว่าผู้นำในเขตเมือง ถูกแบ่งออกเป็นผู้สามารถผูกซื้อกับผู้ซื้อ”⁴¹

⁴⁰ เล่มเดิม หน้า 232-233.

⁴¹ McVey, Ruth T. “Change and Consciousness in Southern Thailand” in *Strategies and Structures in Thai Society*, Hanten Brunnelhuis and Jeremy H. Kemp eds. Amsterdam : Anthropological Center 1987.

จากการทำงานในหัวเมืองและชนบท เราทราบแน่ชัดว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างนักธุรกิจกับข้าราชการและนักการเมือง พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ได้กล่าวถึงอิทธิพลของนักธุรกิจไว้เมื่อปี พ.ศ.2524 ว่า

“(นายทุน) เป็นหัวคะแนนของส.ส.หรือ รัฐมนตรี และเป็นผู้อุปการะเจ้าหน้าที่ราชการทั้งที่มีความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งรวมความแล้วคือตัวเจ้าของอำนาจอธิปไตยนั่นเอง โดยมีนักการเมืองและข้าราชการที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นผู้แทน”⁴²

ในการทำงานวิจัยหมู่บ้านยากจนในภาคอีสาน ประมาณสิบกว่าปีมาแล้ว เราได้พบว่าชาวบ้านจำนวนมากเป็นหนี้้นักธุรกิจผู้หนึ่งอย่างมากมาย เขาเป็นเพื่อนสนิทของลูกชายของผู้ว่าราชการจังหวัดในขณะนั้น และได้เคยแจกรถจักรยานยนต์ให้ผู้ใหญ่บ้านและกำนันในตำบลนั้นเขาเป็นคนที่ชาวบ้านเกรงกลัวมากและเล่าให้ฟังว่า นักธุรกิจผู้นี้เคยเข้ามาในหมู่บ้านพร้อมตำรวจแล้วยังเตะชาวบ้าน ส่วนตัวนักธุรกิจเองนั้น พูดด้วยความมั่นใจว่า สำหรับชาวบ้านตำบลนั้น ถ้าเขาส่ง “หมา” ไปให้เลือก (เลือกตั้งระดับจังหวัด) ชาวบ้านก็จะเลือกหมาตัวนั้น ผมคิดว่าในกรณีนี้นักธุรกิจผู้นี้มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้อุปถัมภ์และตัวเขาเองเป็นผู้อุปถัมภ์กำนันผู้ใหญ่บ้าน ผมไม่แน่ใจว่าชาวบ้านเป็นผู้รับการอุปถัมภ์จากเขา แต่เป็นลูกน้องของผู้ใหญ่บ้านและกำนัน

การวิเคราะห์เรื่องนี้ทำให้คิดถึงเรื่องการซื้อขายเสียงในการเลือกตั้ง ผมเห็นด้วยกับท่านอาจารย์นิธิว่า การซื้อเสียงจากชุมชนโดยมีการต่อรองระหว่างผู้นำชุมชนกับผู้สมัครเป็น ส.ส. การแลกเปลี่ยนระหว่างเงินกับคะแนนเสียงเช่นนี้เป็นการแลกเปลี่ยนแบบตลาด ไม่ใช่การแลกเปลี่ยนเชิงอุปถัมภ์แน่นอน⁴³ แต่ในการที่จะมาต่อรองเช่นนั้นได้ผู้นำจะต้องรู้แน่ว่าจำนวนเสียงที่เขาจะหามา

⁴² ชวลิต ยงใจยุทธ “แนวทางในการวางแผนต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์” ใน คำบรรยายและคำให้สัมภาษณ์ของพลโทชวลิต ยงใจยุทธ พ.ศ.2523-2528 กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด พ.ศ.2528.

⁴³ ท่านอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ เน้นว่าการซื้อเสียงไม่ใช่การแลกเปลี่ยนแปลงในระบบอุปถัมภ์

ได้จะมีเท่าใด และผมสงสัยว่าจะมีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ซึ่งอาจมีมายาวนาน จนทำให้ผู้นำสามารถบอกเขาได้ว่าให้ไปลงให้ใคร

ปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการกับนักธุรกิจท้องถิ่น ว่าผู้ใดเป็นผู้อุปถัมภ์ และผู้รับการอุปถัมภ์ อาจเป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในฐานของสถานภาพ ในอดีตสถานภาพของข้าราชการที่ได้รับการแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์นั้นสูงสุด เพราะสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นที่มาที่สุดของอำนาจ และโดยที่เป็นสัญลักษณ์แห่งพระธรรม จึงเป็นที่มาของคุณธรรมด้วย ดังนั้นคุณธรรมจึงเป็นสิ่งที่กำหนดสถานภาพ ดังที่พูดกันว่ามีการมีซึ่งทำให้คนมาเคารพและภักดี

แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นดังที่เราได้ให้ข้อสังเกตไว้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การเปลี่ยนแปลงฐานของสถานภาพนี้มาแรงสุดในช่วงสมัยใหม่ เมื่อราวประมาณปี พ.ศ. 2519 ได้มีนักธุรกิจเศรษฐีเดินเข้ามาในกองกองหนึ่งของกรมตำรวจเพื่อมาหาหัวหน้ากอง ทุกคนรู้ว่าเขาเป็นเพื่อนหัวหน้ากอง นายตำรวจในกองแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งซึ่งมีจำนวนมากกว่ายกมือไหว้นักธุรกิจคนนี้ แต่อีกกลุ่มหนึ่งเบือนหน้าหนีแล้วพูดว่า “มันรวยอ้อ แต่เลวระยำ” น่าสงสัยว่าปัจจุบันนี้ทุกคนคงไหว้เพราะ “ไหว้เงินไม่ใช่ไหว้ตัวบุคคล” ในปัจจุบันความมั่งคั่ง คือ เงินตราเป็นที่มาของอำนาจอันสำคัญมากขึ้นทุกที ดังนั้น พ่อค้าผู้มั่งคั่งจึงมีทรัพยากรที่จะทำข้าราชการให้เป็นลูกน้อง การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้จะทำให้การแลกเปลี่ยนเป็นเสมือนการแลกเปลี่ยนแบบตลาด เพราะขาดอุดมการณ์ของความเมตตา ความเอื้ออาทร ความกตัญญูและความภักดี

ในความเป็นจริงมีหลักฐานว่า การที่ระบบทุนนิยมให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ยิ่งกว่าคุณธรรม ทำให้ผู้อุปถัมภ์ผ่อนปรนน้อยลง ขูดรีดและใช้ความรุนแรงต่อผู้รับการอุปถัมภ์มากขึ้น ในท้องที่ปลูกข้าวโพดในภาคเหนือ เช่น จังหวัดเพชรบูรณ์ หรือในภาคอีสานตอนเหนือ เช่น จังหวัดเลย พ่อค้าผู้ลงทุนไถที่ดินให้ลูกไร่ และให้กู้ปัจจัยการผลิต จะมีลูกน้องอยู่ในหมู่บ้าน (ที่ผมได้พบ ปราบกฏว่านายทุนนี้ได้พาลูกน้องทุกคนไปสักที่คือ ที่วัดในกรุงเทพฯ

แล้วส่งกระจายไปอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ ที่เขามีลูกไว้) ถ้าลูกใครคนใดไม่เอา ผลผลิตมาขายให้กับนายทุนก็จะต้องรีบหนีออกจากพื้นที่ไป มิฉะนั้นจะถูกฆ่าตาย สิ่งที่น่าวิเคราะห์ดูให้แน่ชัด ก็คือว่า นายทุนผู้นี้เป็นผู้อุปถัมภ์พวกลูกไร่หรือเปล่า จะว่านายทุนผู้นี้ขาดความเมตตาภรรณาก็ไม่ได้เพราะในช่วงเวลาเทศกาล เช่น ตรุษจีน เขาจะให้คนเอาไก่และสุราไปให้ลูกไร่เขา เวลาลูกไร่หรือคนในครอบครัวป่วยหนักหรือประสบอุบัติเหตุ เขาจะให้คนของเขาขับรถไปค้ำพเอาผู้ป่วยไปส่งโรงพยาบาล สิ่งที่เขาต้องการจากลูกไร่ก็คือ ขายผลผลิตให้เขา ซึ่งเขาจะหักหนี้ออก เราจะพูดว่าลูกไร่มีความภักดีขยันและรักดีจึงขายผลผลิตให้เขาคงไม่ได้ เพราะถ้ามีพ่อค้าจรมมาให้ราคาผลผลิตสูงๆ ลูกไร่ก็อยากจะขายให้ แต่เขากลับตายจึงไม่กล้า⁴⁴ ส่วนพวกที่นายทุนเอาไปสักนั้นเป็นผู้รับอุปถัมภ์อย่างแท้จริง เป็นผู้สอดแนมและคอยแจ้งให้นายทุนทราบว่าจะอะไรเป็นอะไรในหมู่บ้านเหล่านั้น และอาจเป็นผู้ร่วมในการทำร้ายหรือสังหารลูกไร่ที่ทรยศด้วย โดยทั่วไปจะเห็นว่าจำเป็นต้องใช้กำลังในการควบคุมลูกไร่ไว้ ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่าควรจะเรียกความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนกับลูกไร่ในกรณีเช่นนี้เป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์หรือไม่

เรื่องที่เล่ามานี้แสดงให้เห็นด้วยว่า มีความจำเป็นที่ผู้อุปถัมภ์จะต้องมีการผูกขาดหรือเป็นผู้ที่ครอบครองสิ่งที่ผู้รับการอุปถัมภ์ต้องการแต่ผู้เดียวหากมีการพัฒนาการค้าขายในระบบตลาดมากขึ้น มีการคมนาคมสะดวกยิ่งขึ้น คู่แข่งขันของผู้อุปถัมภ์ก็จะมีมากขึ้น แล้วการผูกขาดก็จะทำต่อไปไม่ได้ สังคมไทยเป็นสังคมเปิดที่ธุรกิจต่างประเทศเข้ามาดำเนินการได้ คู่แข่งขันที่มีทุนมากและอำนาจมากจะเกิดขึ้นในยุคที่เราพิจารณา การผูกขาดการซื้อขายข้าวโพดเป็นไปได้ เพราะข้าวโพดเป็นพืชที่ออกฝักตามฤดูกาลต่างจากพืชอย่างมันสำปะหลัง

ความจริงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมีผลต่อความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เมื่อเศรษฐกิจเฟื่องฟูก่อนปี พ.ศ.2540 ความขาดแคลนแรงงานเกษตร

⁴⁴ งานสนามครั้งนี้ ผู้แต่งได้ทำร่วมกับดร. เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง.

เห็นได้ชัดและทุ่งนาหลายแห่งก็กรร้างว่างเปล่า เพราะคนหนุ่มสาวเข้าเมืองมาทำงาน กรณีเช่นนางแก้วที่เป็นชวานาคคนหนึ่งก็ไม่เช่นนั้น เพราะไม่มีคนช่วยงาน มีคนบอกว่าค่าเช่านาในระยะนั้นกำหนดเป็นราคาตายตัวต่อปี หลังจากเกิดวิกฤตมีคนอพยพกลับบ้านเกิด นางแก้วได้ไปเช่าที่นาเพิ่มอีก 10 ไร่จากที่นางมีอยู่การเช่าเป็นการแบ่งครึ่งผลผลิตซึ่งต่างจากการกำหนดค่าเช่าแบบตายตัว เพราะยึดหยุ่นตามปริมาณที่ผลิตได้ ปีไหนผลิตไม่ได้ก็ไม่เอาค่าเช่า ปีไหนผลิตได้น้อยก็เอาค่าเช่าน้อย ปีไหนผลิตได้มากก็เอาค่าเช่ามาก นอกจากนั้น นางแก้วก็ซื้อผ่อนจรัยานยนต์จากเจ้าของที่ดินด้วยจ่ายด้วยผลผลิตจากนาเหมือนกัน ถ้าปีไหนข้าวให้ผลผลิตดีราคาแพง ค่าเช่านาต้องแพงแน่นอนและก็ต้องจ่ายค่ารถด้วย แต่ถ้าผลผลิตแย่ ก็เลื่อนจ่ายไปได้ทั้งค่าเช่านาและค่ารถ ซึ่งชาวบ้านอย่างนางแก้วก็ยินดี เพราะให้ความมั่นคงในสภาพภูมิอากาศและปริมาณผลผลิตที่เปลี่ยนแปลงได้ง่ายๆ

ค่านิยมที่ให้แก่เงินตราและความโลกที่จะมีรายได้ควรวละมากๆ ย่อมจะกระทบค่านิยมที่สนับสนุนระบบอุปถัมภ์ เพราะระบบเกิดจากทัศนคติที่เห็นความมั่นคงและพอเพียงสำคัญกว่ารายได้สูงๆ อย่างแน่นอน

13. ระบบอุปถัมภ์ในชุมชนแออัด

เมื่อ พ.ศ. 2512 ผมได้เข้าไปทำวิจัยที่ชุมชนแออัดบริเวณวัดญวนสะพานขาว และได้ศึกษาสังคมของชุมชนตรอกใต้เป็นพิเศษ⁴⁵ ผมได้พบว่าระบบอุปถัมภ์มีความสำคัญยิ่งต่อชุมชนนั้น เนตรที่เป็นผู้นำของชุมชนนั้นได้ก็เพราะสามารถอุปถัมภ์คนในชุมชนได้มาก โดยการฝึกอาชีพช่างปูกระเบื้อง (ห้องน้ำ ฯลฯ) ให้คนหนุ่มในหมู่บ้านและหางานให้ทำ เพราะเนตรเป็นช่างกระเบื้องที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง นอกจากนั้นแล้ว เนตรยังมีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับสารวัตรสถานีตำรวจในท้องที่ชุมชนตรอกใต้ ชาวชุมชนตรอกใต้ชอบเล่นการพนันอยู่เสมอ และมักถูกตำรวจจับเป็นประจำ เนตรได้อาศัยความสนิท

⁴⁵ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ ชีวิตและจุดจบของสลัมกรุงเทพฯ แห่งหนึ่ง สมามควิจัยเชิงคุณภาพ และมูลนิธิภูมิปัญญา บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด พ.ศ. 2547.

สนมกับสารวัตรช่วยประกันชาวชุมชนออกมาโดยไม่ต้องเสียเงินทอง จึงทำให้เนตรเป็นผู้นำที่ชาวชุมชนรักมาก

ชาวชุมชนโดยมากรวมทั้งผู้มีอายุแก่กว่าเนตร เรียกเนตรว่า “พี่เนตร” แต่เด็กหนุ่มๆ มักเรียกเขาว่า “พ่อ” และบอกว่าเป็นลูกบุญธรรมของเนตร เพราะตอนที่พวกเขาเป็นเด็กวัยรุ่นไปฝึกงานกับเนตรนั้นพวกเขาไปนอนค้างบ้านเนตร และเนตรให้ข้าวเขากิน ความจริงชาวชุมชนโดยมากจะบอกว่าเนตรเป็น “ลูกพี่” ของพวกเขา

ครั้งหนึ่งขณะคุยกันถึงความสัมพันธ์ระหว่างเนตรกับสารวัตรนางเล็ง มีชาวบ้านคนหนึ่งเอ่ยขึ้นว่า สารวัตรเป็น “ลูกพี่” ของเนตร ชาวบ้านอีกคนแย้งขึ้นทันทีว่าพูดอย่างนั้นไม่ถูก สารวัตรเป็น “นาย” ของเนตร ชาวบ้านที่เป็นลูกไว้ในชนบทก็จะเรียกพ่อค่านายทุนว่า “นาย” เหมือนกัน เรียกข้าราชการก็เรียกว่า “นาย” คำศัพท์ที่ใช้ในอดีตจึงยังนำมาใช้ใน “สมัยใหม่” แสดงให้เห็นว่าเป็นคนคนละชั้นกันเช่น “นาย” กับ “ไพร่” คำว่าไพร่ก็ยังมีใช้อยู่ถึงเมื่อหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ใหม่ๆ แต่ในฐานะเป็นความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า “ผู้ดี” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคำในอดีตถูกนำมาใช้ในปัจจุบันในสภาพความเป็นจริงที่ต่างกันจึงดูเหมือน “เคลือบ” สภาพปัจจุบันไว้ได้ภาพในอดีต

ผมคิดว่าการที่ระบบอุปถัมภ์ในชุมชนแออัดมีความสำคัญมากในสมัยนั้น เพราะชุมชนมีสภาพเสมือนถูกปิดล้อมไว้ด้วยกำแพง มีคนในชุมชนจำนวนน้อยมากที่สามารถออกไปติดต่อกับคนข้างนอกและหางานมาให้แก่คนในชุมชนได้ เนตรเป็นผู้หนึ่งที่สามารถทะลุทะลวงออกไปนอกกำแพงทางสังคมที่ปิดล้อมอยู่ได้ เพราะการศึกษาของเขา ความสัมพันธ์กับคนข้างนอกที่บิดาเขาสร้างไว้แล้วถ่ายทอดมาให้เขา เขาจึงเป็นคนคนเดียวในชุมชนนั้นที่สามารถช่วยคนอื่นๆ ในชุมชนให้ได้งานทำได้ดีที่สุด เขาจึงเป็นลูกพี่ของคนในชุมชน⁴⁶

เมื่อประมาณ พ.ศ.2534-2535 ผมได้เข้าไปในชุมชนตรอกปลาเค็ม ในนั้นมีชาวบ้านคนหนึ่งซึ่งทำไข่ปิ้ง มีลูกน้องอาศัยอยู่ที่บ้านเขาแล้วหาไข่ปิ้งไปขาย ลูกน้องเขามีหลายคนจนเขาต้องขอยบ้านเขาออกเป็นห้องเล็กห้องน้อย

⁴⁶ โปรดดู เล่มเดิม

เหมือนถ้า เมื่อตอนเศรษฐกิจเฟื่องฟูมากในปีถัดมา ปรากฏว่าการค้าขายของเขาถดถอยลงเป็นอันมาก เขาบ่นว่าคนหาบเร่ของของเขาออกไปทำงานโรงงานอุตสาหกรรมหมด ผมไม่ทราบว่าจะหลังจากเศรษฐกิจเกิดวิกฤตแล้วเขาจะกลับมามีคนช่วยหาบของขายจำนวนมากอย่างเดิมหรือไม่ แต่ผมคิดว่าสำหรับชุมชนแออัด กำแพงที่พังลงในช่วงนั้นไม่กลับคืนมาอีกเลย

ผมได้ทราบว่าในชุมชนชาวพม่าแถบมหาวิทยาลัยมหิดลที่พุทธมณฑล ในปัจจุบันระบบอุปถัมภ์และสภาพทางสังคมโดยทั่วไปเหมือนตรอกใต้ เมื่อสมัยผมไปศึกษาอย่างยิ่ง ส่วนตรอกใต้ปัจจุบันนี้ถูกไล่ออกไปแล้ว ไม่มีสภาพเป็นชุมชน

ในช่วง 3 ปีที่แล้วมา พ.ศ.2543-2546 ผมได้กลับเข้ามาทำการวิจัยในชุมชนแออัดอีกครั้ง ปรากฏว่าลักษณะของผู้นำชุมชนเปลี่ยนไป ผู้นำชุมชนส่วนมากไม่ได้เป็นผู้ทำงานให้คนอื่นในชุมชนเหมือนแต่ก่อน แต่เป็นผู้มีความรู้ มีความเข้าใจการทำงานของราชการ และกล้าต่อสู้เพื่อคนในชุมชน

กระแสที่เห็นได้ชัดในระยะหลังนี้ คือ กระแสชุมชนเข้มแข็งและกระแสการพึ่งตนเอง จะเห็นได้ว่า การพึ่งตนเองเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับทัศนะในความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ซึ่งเป็นการพึ่งคนอื่น

ใน พ.ศ. 2512-13 ชาวบ้านตรอกใต้บอกผมว่า อ้าย จ. สบายแล้ว เพราะ เสธ.อ. เขาเอาไปเลี้ยง ไม่ต้องทำอะไร นอนตีฟุง แต่ปัจจุบันนี้มีความคิดว่าชุมชนต้องกลับมาเชื่อมั่นในตนเองกลับมาพึ่งตนเองให้ได้มากกว่าที่จะไปรอความช่วยเหลือ หรือรอการสงเคราะห์จากคนอื่น⁴⁷ สำหรับชุมชนแออัดกระแสนี้อาจเกิดจากการรวมตัวกันต่อสู้การไล่ออกโดยเจ้าที่ดิน จนมาถึงการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมตัวเองเพื่อแสดงให้เห็นว่าชาวชุมชนมีประโยชน์ต่อเมืองและป้องกันการหาเรื่องไล่ออก

กระแสการพึ่งตนเองและกระแสชุมชนเข้มแข็งเกิดขึ้นทั้งในชุมชนแออัดและในชนบท เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความสำนึกใหม่ทางชนชั้นของ

⁴⁷ ไพรดู่ สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย 2546 หน้า 3-34.

14. ระบบอุปถัมภ์กับการพัฒนาสังคม

การพัฒนาของรัฐในยุคทันสมัยที่เริ่มทำอย่างจริงจังตั้งแต่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ 2500 เป็นต้นมาเป็นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานอย่างเขื่อน และ ถนน ภายในระยะเวลาประมาณ 40-50 ปี ประเทศไทยได้มีเครือข่ายการคมนาคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งถนนสายหลักและถนนสายรองทั่วประเทศ ซึ่งช่วยอำนวยความสะดวกในการเดินทางอพยพข้ามจังหวัดและพัฒนาตลอดทั้งในต่างจังหวัดด้วย นอกจากนี้ยังมีการสื่อสารทางโทรทัศนและการคมนาคมทั้งทางเรือและทางอากาศ กิจกรรมป่าไม้และการส่งออกผลผลิตทางการเกษตรก็ได้ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว เขตเมืองมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง การเจริญเติบโตของเมืองเปิดโอกาสให้มีการทำธุรกิจที่ดินการพัฒนาเมืองและการบริการขนส่ง

การพัฒนาของรัฐในยุคพุทธศตวรรษที่ 2510 ซึ่งได้รับการสนับสนุนโดยสหรัฐอเมริกามีส่วนช่วยให้เกิด “เจ้าพ่อ” และระบบอุปถัมภ์ที่มีเจ้าพ่อเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ดังกล่าวมาแล้ว⁴⁸

แต่ในยุคสมัยเดียวกันก็ได้เกิดการพัฒนาคนและสังคม ผมได้กล่าวในเบื้องต้นถึงศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และบทบาทของท่านในงานโครงการบัณฑิตอาสาสมัคร และโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง ผมยังไม่ได้กล่าวถึงมูลนิธิบูรณะชนบทซึ่งมีปรัชญาของ ดร. เย็น (Dr. Y.C. James Yen) เป็นหลักว่า

“ไปหาชาวบ้าน
อยู่กับเขา เรียนรู้จากเขา
วางแผนกับเขา ทำงานกับเขา
เริ่มจากสิ่งที่เขารู้ สร้างจากสิ่งที่เขามี
สอนโดยชี้ให้เห็น เรียนจากการทำ

⁴⁸ ผาสุก พงษ์ไพจิตรและสังคีต พิริยะรังสรรค์ พ.ศ. 2537 อ้างแล้ว หน้า 230-233.

ไม่ใช่เพื่อรอด แต่เพื่อเป็นแบบแผน
ไม่ใช่สิ่งละอันพันละน้อย แต่เป็นระบบ
ไม่ใช่ทำที่ละอย่าง แต่ใช้หลักผสมผสาน
ไม่ใช่ตามใจ แต่ช่วยให้เปลี่ยนแปลง
ไม่ใช่โอบอุ้ม แต่ช่วยสร้างพลัง”⁴⁹

งานของโครงการพัฒนาชนบทได้เรียนรู้จากชาวบ้าน ได้เปลี่ยนการทำงานจากเน้นการวิจัยโดยนักวิชาการ ลงมาสู่การทำงานร่วมกับชาวบ้านในการค้นคว้าปัญหาที่ชาวบ้านประสบ การให้ชาวบ้านได้ค้นหาสาเหตุของปัญหาและร่วมมือกันแก้ปัญหา โครงการได้เผชิญกับการขัดขวางของระบบอุปถัมภ์ในตำบลยกกระบัตรมีโรงสีใหม่ที่สีข้าวที่ได้จากตำบลนี้เจ้าของโรงสีมีกำหนดเป็นลูกมือหรือลูกน้องที่เจ้าของโรงสีเลี้ยง เพื่อช่วยปกครองคนในท้องถิ่นให้เฉื่อยประโยชน์แก่โรงสี ชาวบ้านที่นั่นประสบปัญหาน้ำเค็มท่วมถึง และหนุณาทำให้ผลผลิตมีประมาณ 10 ถังต่อไร่ในเมื่อระดับเฉลี่ยทั่วประเทศมีสูงถึง 40 ไร่ เมื่อรู้ปัญหาและจะแก้ปัญหาโดยได้ไปดูงานของชาวบ้านแถบนั้นที่เลี้ยงปลาและได้ผลดีชาวบ้านก็ช่วยกันขุดบ่อปลาในทุ่งนาของตนโดยตั้งกลุ่มเพื่อพึ่งพาอาศัยและเอื้ออาทรซึ่งกันและกันในการขุดบ่อ วิดปลา ร่วมกันขายปลา อย่างน้อยการรวมกลุ่มทำการอย่างกล่าวมาแล้วได้ทำอะไรในการขายปลาดีทำให้เป็นเรื่องใหญ่เพราะกระทบรายได้ของเจ้าของโรงสี และทำให้กำนันโกรธ โครงการจะทำงานไม่สำเร็จ หากไม่ได้ท่านเจ้าอาวาสวัดยกกระบัตรในสมัยนั้นผู้เป็นที่นับถืออย่างสูงของทั้งกำนันและเจ้าของโรงสีช่วยเจรจา ถึงกระนั้นก็ตีเมื่อเกิดเหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 บ้านของชาวบ้านทุกคนที่ร่วมมือกับเราถูกกำนันเอาตำรวจค้นสงสัยว่าเป็นคอมมิวนิสต์ แต่ไม่พบอะไร

การรวมตัวของชาวบ้านที่ยากจนกระทบการทำงานของระบบอุปถัมภ์ เพราะเป็นความสัมพันธ์ในแนวนอนขณะที่ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นแนว

⁴⁹ ถอดความโดย คุณไพฑูริย์ วัฒนศิริธรรม.

ตั้ง การรวมกลุ่มของชาวบ้านเป็นจุดสำคัญในการพัฒนาสังคมชนบท ดังนั้นจึงเป็นปฏิบัติการต่อกลุ่มแนวตั้งที่มีนายทุนเป็นผู้นำ นับว่าการพัฒนาชนบทช่วยทำลายระบบอุปถัมภ์ก็ได้

การพัฒนาชนบทที่อาศัยการศึกษาชีวิตชาวบ้านในอดีตเป็นเครื่องมือสร้างสำนึกเพื่อการช่วยตัวเอง จะเน้นที่การเอื้ออาทรระหว่างชาวบ้าน แต่วันที่จะรื้อฟื้นระบบอุปถัมภ์ หากแต่รำลึกถึงชีวิตในอดีตเพื่อพลิกฟื้นภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อนำมาใช้ หรือสร้างความมั่นใจในความสามารถของตนเองของชาวบ้าน ซึ่งจะนำมาสู่การพัฒนา

ข้อเสียที่สำคัญของระบบอุปถัมภ์ไทย ดังที่ผมได้กล่าวไว้ใน **รัฐพัน-ทักษิณ** เล่มแรก คือความแตกแยกอภิจักริขยาระหว่างลูกน้อง (clients) เพื่อให้ เป็นที่รักของนายหรือเจ้านาย เพื่อเอาดีเอาเด่นแต่เพียงผู้เดียว⁵⁰ การรวมกลุ่มในการพัฒนาเป็นการรวมกลุ่มร่วมมือกันเอื้ออาทรซึ่งกันและกันในระหว่างผู้มีสถานะเสมอกัน ดังนั้นจึงเป็นการกีดกันให้ถูกร่อนของความสัมพันธ์แนวตั้งที่เป็นเส้นเลือดใหญ่ของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์

แต่การรวมกลุ่มเช่นนี้มักประสพภาวะ “ผู้นำหลุด” คือคนที่มีสถานภาพเสมอกัน แต่เป็นผู้ที่คนอื่นรักและมีความคิดสร้างสรรค์สำหรับกลุ่ม เกิดไปมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้าหน้าที่ของรัฐแล้วลืมชาวบ้านเสียไปช่วยกิจการของเจ้าหน้าที่รัฐและผลประโยชน์ของตนเอง เลยทำตนให้เป็น “ลูกน้อง” (client) ของเจ้าหน้าที่ของรัฐ

วิวัฒนาการของการพัฒนาที่มีการสร้างกลุ่มออมทรัพย์เพื่อช่วยเหลือตนเองของชาวบ้าน และให้สวัสดิการต่างๆ ที่รัฐบกพร่องไป น่าจะช่วยลดการกู้หนี้สินจากนายทุน แต่จะได้เพียงใดคงสุดแท้แต่ท้องที่ไป แต่การให้กู้ของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ดูเหมือนจะช่วยได้บ้าง แต่ไม่มากนักเพราะชาวบ้านถึงเวลาคืนเงินก็ไปกู้ธนาคารระบบมาใช้ให้แก่ ธกส.

⁵⁰ ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ พ.ศ. 2547 “ระบบอุปถัมภ์กับการเมืองไทยสมัย คิดใหม่ ทำใหม่” ใน **รัฐพันทักษิณ** ดร.เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง,บรรณาธิการ สำนักพิมพ์ขอคิดด้วยคน กรุงเทพฯ 2547 หน้า 31-39.

อยู่ดี การสร้างเครือข่ายชุมชนก็เป็นการขยายความสัมพันธ์แบบแนวนอนให้กว้างออกไป และสร้างวิธีการควบคุมกันเองและผู้นำชุมชนด้วยตนเอง นับว่าเป็นความก้าวหน้าของการพัฒนาสังคม

การเกิดขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ก็มีการสร้างเสริมภาวะการพัฒนาแบบแนวนอน และการสร้างกลุ่มรักษาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อต่อต้านการทำลายล้างของรัฐและนายทุน ก็นับว่าเป็นคุณประโยชน์มหาศาล โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาชนบทและสังคมมีส่วนร่วมที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระบบอุปถัมภ์

15. ระบบอุปถัมภ์ : การเปลี่ยนแปลงโดยรวม : และอะไรในสมัยคิดใหม่ทำใหม่

ถ้าหากว่าเราจะจำกัดขอบเขตของความหมาย “ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์” ให้อยู่ในรูปแบบ(model)ของนักมานุษยวิทยาแล้ว เราจะต้องสรุปทันทีว่า ระบบอุปถัมภ์ในอดีตเป็นกลไกทางสังคม เพื่อลดความมกคชี่ ชูตรีตของรัฐและชนชั้นนาย ในสายตาของคนปัจจุบัน เราคงเห็นว่า การขึ้นบัญชีไพร่ สังคัคนายและการเกณฑ์แรงงาน เป็นการชูตรีตของรัฐเชิงโครงสร้างเพื่อผลประโยชน์ของรัฐ แต่ความเมตตากรุณาของพวกนาย ทำให้เกิดการช่วยเหลือให้ไพร่หลีกเลี่ยงได้จากการเกณฑ์แรงงาน หรือทำงานที่เบาๆ แทนงานหนัก การที่นายแต่ละคนจะช่วยเหลือไพร่ในบังคับบัญชาของตนได้แค่ไหน คงขึ้นอยู่กับความกวดขันเคร่งครัดของผู้บังคับบัญชาชั้นสูงและภาระงานของรัฐ ซึ่งผมคิดว่าคงไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ ดังนั้นจึงมีไพร่ที่ได้รับการช่วยเหลือจำนวนมาก แต่ในด้านตรงกันข้าม ถ้ามีไพร่ได้รับการช่วยเหลือจำนวนมาก ทำไมจึงมีไพร่หลบหนีไปซ่อนอยู่ในป่าจำนวนมากนัก

การถูกเกณฑ์แรงงานอย่างน้อยก็เสียเวลาทำมาหากินเป็นอันมาก นอกจากนั้นยังต้องเอาเสบียงไปด้วยเพราะไม่มีเงินค่าจ้าง การที่จะได้รับการช่วยเหลือจากนายอาจต้องมีอะไรให้นายหรือทำอะไรให้นายเป็นพิเศษ ตัวนายเองก็ไม่ได้รับเงินเดือนจากรัฐ ดังนั้นจึงต้องเรียกร่องเอาของกำนัลจากไพร่ นาย

ที่มีไพร่ได้บังคับบัญชาจำนวนมาก อาจแสดงความเมตตากรุณาได้มากกว่า ยิ่งเป็นผู้มีอำนาจก็ยิ่งช่วยเหลือคนได้มาก และอำนาจก็ขึ้นอยู่กับจำนวนคนได้บังคับบัญชา ดังนั้นจึงมีเหตุที่ไพร่หลวงอยากเปลี่ยนไปเป็นไพร่สมหลายประการ

การที่รัฐบังคับให้ไพร่ขึ้นทะเบียนและปราศจากสิทธิในการฟ้องร้อง กล่าวหาผู้ใดในศาล ทำให้ไพร่จำเป็นต้องพึ่งนายในการที่จะใช้สิทธิเช่นนั้น นอกจากนั้นแล้วในสังคมที่ปราศจากตำรวจและทหารประจำการ ที่อำนาจจับกุมเป็นของขุนนางทุกคน ไพร่ที่ไม่มีนายย่อมเป็นเหยื่อ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีนายเพื่อคุ้มครองตนเอง และเพื่อเอาใจนายเพื่อให้ช่วยเหลือและปฏิบัติต่อตนด้วยความกรุณา ไพร่ก็ต้องให้ของกำนัลแก่นาย ในหลายรายที่นายทำอะไรพิเศษให้ไพร่ก็จะเกิดความกตัญญูและความจงรักภักดี

ในสายตาของไพร่ ฐานของความชอบธรรมที่จะได้รับของกำนัลและการปฏิบัติรับใช้เป็นพิเศษมาจากคุณธรรมความเมตตากรุณาต่อตัวไพร่เอง ในระบบที่มีแต่ความสัมพันธ์อันเป็นส่วนตัว ความเมตตากรุนานี้เป็นการเฉพาะตัวต่อไพร่ผู้นั้นเท่านั้นแต่ถ้าหากผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ผู้ใดสามารถที่จะให้ความเมตตากรุณาช่วยเหลือคนจำนวนมากได้ ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีคุณธรรมและหมุ่ไพร่ก็อยากไปสังกัดอยู่กับผู้นั้น ในสมัยโบราณอำนาจเหล่านี้ก็ได้รับมาจากพระเจ้าแผ่นดิน

การเปลี่ยนแปลงเริ่มเกิดขึ้นเมื่อผู้มีบุญสามารถหาความมั่งคั่งมาจากที่อื่น เช่น จากการค้าขาย หรือได้ประโยชน์จากการได้ของขวัญจากผู้มาค้าขายจากต่างแดน มีผลทำให้ผู้มั่งคั่งสามารถเพิ่มอำนาจได้จากการเพิ่มกำลังพล ผู้มั่งคั่งเช่นนี้สามารถแจกจ่ายให้หลายสิ่งหลายอย่างกับไพร่ที่ตนรักชอบพอได้มากกว่าการคุ้มครอง โดยขอให้ผู้รับการอุปถัมภ์รับใช้ตอบแทน และที่สำคัญยิ่ง คือ ตอบแทนด้วยการสนับสนุนทางการเมือง

ความจริงในระหว่างขุนนาง เจ้านายด้วยกันก็มีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์โดยผู้ให้การอุปถัมภ์ช่วยผู้รับการอุปถัมภ์ด้วยการเลื่อนตำแหน่งและฐานะ ผู้รับการอุปถัมภ์ก็อาจช่วยด้วยการรับใช้ให้ของกำนัลและ/หรือสนับสนุน

ทางการเมือง

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการบริหารการปกครอง และประเทศได้เข้าสู่สมัยใหม่ ในระยะต้นๆ เข้าใจว่าความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จะเป็นแบบพวกขุนนางและคุณธรรมจะเป็นฐานของความแตกต่างระหว่างระดับชั้นของคนเป็นสำคัญ แต่หลังจากได้มีการพัฒนาตามอย่างระบบทุนนิยมของตะวันตกแล้ว ความมั่งคั่งร่ำรวยและเงินตราจะมาเป็นสิ่งสำคัญที่จะแสดงความแตกต่างของสถานภาพของคน

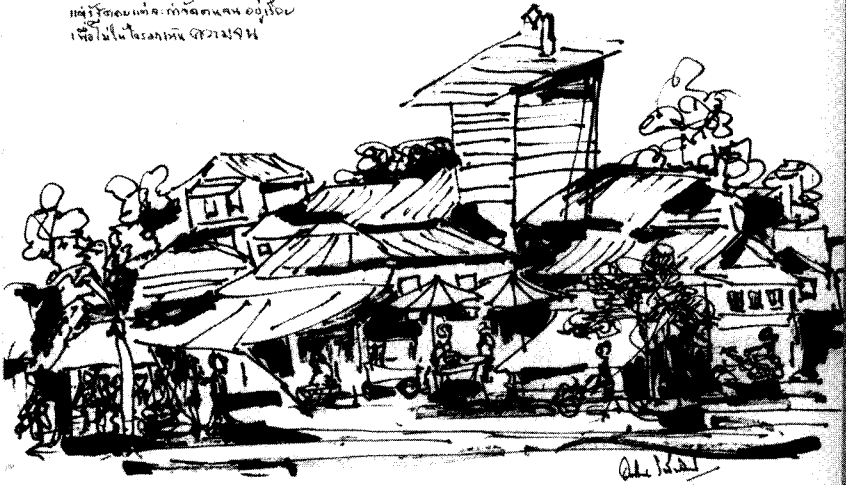
สมัยใหม่และอุตสาหกรรมได้ผลิตสินค้าหลายอย่างหลายประการที่คนมีเงินจะซื้อได้ ความสำคัญของจำนวนคนที่ได้รับการอุปถัมภ์จึงลดลง ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างต่อความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย ซึ่งไม่สามารถแจงในรายละเอียดได้ทั่วถึง และถึงแม้จะพยายามที่จะสรุปให้ครอบคลุมก็อาจจะทำได้ เพราะการเปลี่ยนแปลงมิได้เกิดทั่วประเทศเท่าๆ กัน

เราอาจพอสังเกตเห็นได้ว่าได้มีการใช้ความรุนแรงเพิ่มขึ้นในความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในหลายๆ กรณี เช่น กรณีของพวกเจ้าพ่อและนายทุนต่างจังหวัดที่ใช้ความรุนแรงในการควบคุมลูกไร่หรือกำจัดคู่แข่งชั้นที่อาจมาแย่งตลาดของสิ่งที่ตนเคยครอบครองอยู่แต่ผู้เดียว การก๊วยม่นอกระบบในชุมชนแออัด แทนที่จะเป็นแบบผ่อนปรนที่เคยมีในความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ก็มีการใช้พวกแก๊งมอเตอร์ไซด์ ชูเชี่ยวรุ่งแก๊งพวกลูกหนัดด้วยความรุนแรง ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ตามคำนิยามของนักมานุษยวิทยาคงจะลดน้อยลงจริง⁵¹ ความก้าวหน้าของการสื่อสารคมนาคมตลอดจนการพัฒนาคนและสังคม ตลอดจนการเมืองค์กรต่างๆ มากมาย จะช่วยให้การอุปถัมภ์เป็นการอุปถัมภ์ขององค์กรมากขึ้น แต่อย่างไรก็ดีตราบเท่าที่รัฐยังไม่สามารถที่จะให้ความยุติธรรมและการคุ้มครองประชาชนได้ดีกว่านี้ ก็คงมีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์อยู่ต่อไปแต่จะมาน้อยเพียงใดและที่ใดคงเป็นเรื่องที่ต้องค้นคว้ากันต่อไป

ภาษาไทยเต็มไปด้วยคำที่เกี่ยวข้องกับระบบอุปถัมภ์ เช่น ลูกพี่ ลูกน้อง เจ้านาย บริวาร พี่งบุญ ที่พี่ง บารมี กตัญญู บุญคุณ ร่มโพธิ์ หรือ

⁵¹ ขอขอบพระคุณท่านอาจารย์ชยันต์ วรรณภูติสำหรับคำปรึกษามากมายมาด้วย ณ ที่นี้

รัฐควรกำจัด
ความจน
ไม่ใช่คนจน
แต่รัฐคอยจะกำจัดคนจนอยู่เรื่อย
เพื่อไม่ให้ใครมาเห็น ความจน

รัฐควรกำจัด

ความจน ไม่ใช่คนจน

แต่รัฐคอยจะกำจัดคนจนอยู่เรื่อย

เพื่อไม่ให้ใครมาเห็น **ความจน**

รองศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์

ความสัมพันธ์แบบตลาด เมื่อถูกแสดงออกด้วยคำเหล่านี้จึงเสมือนว่าเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ดังนั้นท่านอาจารย์นิธิจึงบอกว่า ความสัมพันธ์พวกนี้เป็นการซื้อเสียง เป็นต้น เป็นการแลกเปลี่ยนแบบตลาดที่เอาความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เคลือบเอาไว้เหตุที่ต้องเคลือบก็เพราะการแลกเปลี่ยนแบบนี้เป็นสิ่งต้องห้ามทางศีลธรรมที่กำกับการแลกเปลี่ยน เพราะเราใช้การเคลือบแบบนี้จึงทำให้เราแลกเปลี่ยนได้ทุกสิ่งทุกอย่าง⁵²

ในตอนต้น เราได้กล่าวถึงแนวคิดของ อเล็ก เวนกรอด (Alex Weingrod) ที่แยกแยะระหว่างระบบอุปถัมภ์ในความหมายของนักมานุษยวิทยาจากระบบอุปถัมภ์ของนักรัฐศาสตร์ที่ว่าความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ (ของนักมานุษยวิทยา) เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในสังคมที่ยังไม่ได้พัฒนาเป็นรัฐชาติ (Nation State) อย่างสมบูรณ์ ส่วนระบบอุปถัมภ์ (แบบของนักรัฐศาสตร์) นั้นจะมีขึ้นในสังคมที่พัฒนาขึ้นเป็นรัฐชาติแล้ว ดังนั้นในความเห็นของเวนกรอด (Weingrod) ทวีร์นุกขมื่นของท่านนายกทักษิณก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบอุปถัมภ์แบบของนักรัฐศาสตร์

⁵² ขอขอบพระคุณท่านอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่กรุณาให้คำปรึกษาแต่ถ้าผมเอาความคิดของท่านมาใช้ผิดใช้ถูกประการใด ผมขอรับผิดขอแต่ผู้เดียว

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ขจร สุขพานิช

2505 **ฐานันดรไพร่** วัชรญาณ สำนักพิมพ์คุรุสภา : กรุงเทพฯ

จักรปาณี สีสินวิสุทธิ, หลวง.

2499 **เรื่องเจ้าพระยามหิธร** กรุงเทพฯ

ชวลิต ยงใจยุทธ.

2528 “แนวทางในการวางแผนต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์” ใน **คำบรรยายและคำให้สัมภาษณ์ของพลโทชวลิต ยงใจยุทธ 2523-2528.** ห้างหุ้นส่วนจำกัด : กรุงเทพฯ.

ชูชัย สุภวงศ์ และยุวดี คาดการณ์ไกล

2541 **ประชาสังคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย**
สำนักพิมพ์มติชน : กรุงเทพฯ.

ปาเลแก้ว

2518 “เล่าเรื่องเมืองไทย” ใน **สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2461.** มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ : กรุงเทพฯ.

โยชิฟูมิ ทามาคา

2539 “อิทธิพลและอำนาจ” ใน **ระบบอุปถัมภ์** สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : กรุงเทพฯ.

ระพี สาคริก, ศาสตราจารย์.

2531 ใน “คำปรารภ” ใน ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ **ปัญหาการ**

**พัฒนาชนบท : บทเรียนจากกรณียกกระบัตรโครงการ
พัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง สถาบันวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยขอนแก่น : ขอนแก่น.**

ศรัทธาวัฒน์, หลวง(ผิน จันทโรจวงศ์)

2516 “พงศาวดารเมืองพัทลุง” ใน **ประชุมพงศาวดาร ฉบับ
หอสมุดแห่งชาติ** สำนักพิมพ์ก้าวหน้า : กรุงเทพฯ.

สัจจภิรมย์, พระยา.

มปป. **เล่าให้ลูกฟัง** กรุงเทพฯ.

สังคีต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร.

2537 **คอร์ปชั่นกับประชาธิปไตยไทย** ศูนย์ศึกษาเศรษฐกิจ
การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย :
กรุงเทพฯ.

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ

2546 **รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย 2546** สำนักงาน
โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ : กรุงเทพฯ.

อคิน รพีพัฒน์, หม่อมราชวงศ์. , เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, ดร. , และ แฟรงซ์ แกงกอล์ฟ
ไฮม.

2526 **คู่มือนักพัฒนา: วิธีการทำงานกับเกษตรกร** สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ : กรุงเทพฯ.

อคิน รพีพัฒน์, หม่อมราชวงศ์.

2547 **ชีวิตและจุดจบของสลัมกรุงเทพฯแห่งหนึ่ง**
สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพและมูลนิธิภูมิปัญญา
บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด : กรุงเทพฯ.

- 2531 **ปัญหาการพัฒนาชนบท : บทเรียนจากกรณียกกระบัตร**
โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง สถาบันวิจัย
และพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น : ขอนแก่น.
- 2547 “ระบบอุปถัมภ์กับการเมืองไทย สมัยคิดใหม่ ทำใหม่” ใน
รู้ทันทักษิณ ดร.เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง,บรรณานิการ
สำนักพิมพ์ขอคิดด้วยคน : กรุงเทพฯ.
- 2526 “Persistence Within Change : Thai Society in the Nine
teenth and Twentieth Centuries” ใน **สังคมไทยใน 200 ปี**
ณรงค์ พ่วงพิศ และพลศักดิ์ จิรไกรศิริ (บ.ก.)
เจ้าพระยาการพิมพ์ : กรุงเทพฯ.
- 2518 **สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2416)**
แปลโดย ม.ว.ว.ประกายทอง สิริสุข และพรรณิ สงวนบุญมี,
บรรณานิการโดย บัณฑิต อ่อนดำ. มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ : กรุงเทพฯ.

อนันต์พรต,พระครูบริหาร.

- 2507 **ประวัติพระสงฆ์อนันติกายในราชอาณาจักรไทยและ**
ประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติญวน กรุงเทพฯ.

อังคนานุรักษ์,หลวง.

- 2513 **อนุสรณ์จากหลวงอังคนานุรักษ์** กรุงเทพฯ.

แสลง ลูเซียน เอ็ม

- 2539 “การจัดระเบียบสังคมไทยในรูปบริวารและแวดวง”
ใน **ระบบอุปถัมภ์** อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์-
พันธ์ บรรณานิการ,สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย :
กรุงเทพฯ.

(ไม่ปรากฏผู้แต่ง)

2504 ชุนข้างขุนแผน ฉบับหอสมุดวชิรญาณ กรุงเทพฯ.

ภาษาอังกฤษ

Akin Rabibhadana

1996 **The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782-1873** Amarin Printing & Publishing Public Company Limited.

Foster, George M.

1977 "The Dyadic Contract : A Model for the Social Structure of a Mexican Peasant Village" in **Friends, Followers, and Factions** University of California Press.

International Bank for Reconstruction and Development

1959 **A Public Development Program for Thailand : Report of a Mission Organized by the International Bank for Reconstruction and Development at the Request of the Government of Thailand.** Baltimore : John Hopkins Press.

Kemp, Jeremy H.

1982 "A Tail Wagging the Dog : The Patron-Client Model in Thai Studies" in Christopher Clapham ed. **In Private Patronage and Public Power : Political Clientelism in the Modern State.** Frances Printer, London.

- McVey, Ruth T.
 1987 "Change and Consciousness in Southern Thailand" in **Strategies and Structures in Thai Society**, Hanten Brummelhuis and Jeremy H. Kemp eds. Amsterdam : Anthropological Center.
- Pitt-Rivers, Julian A.
 1954 **The People of the Sierra** N.Y Criterion Books.
- Scott, James C.
 1977 "Patron-Client Politics and Political Change in Southeast Asia" in Setffen W. Schmitt, Laura Quasti, Carls H. Lande and James C. Scott eds. In **Friends, followers, and Factions** University of California Press.
- Siamwalla, Ammar
 1980 **Social Change in Contemporary Thailand**, unpublished paper, presented at the Thai European Seminar on Social Change in Contemporary Thailand, Amsterdam, May 28-30.
- Weing, Alex
 1977 "Patrons, Patronage, and Political Parties" in **Friends, Followers, and Factions** University of California Press.
- Wolf, Eric R.
 1977 "Khinshi, Friendship, and Patron-Client Relations in Complex Societies" in **Friends, Followers, and Factions** University of California Press.

...ความสามารถในการพึ่งตนเองได้...ควรเป็นเป้าหมายสำคัญที่ กระบวนการพัฒนาจะต้องพยายามสร้างสมให้แก่ชาวชนบท...ชาวชนบทมักขาดความมั่นใจในตนเอง นี้กว่าเป็นผู้ไม่ค่อยคอยกับประนมกรเสมอและนี้กว่าจะต้องแสดงความนับถือต่อข้าราชการ ฝ่ายตำรวจ และฝ่ายปกครอง และท่านผู้ใหญ่ผู้น้อยที่มาจากกรุงเทพฯ ต้องเชื่อถือ เชื่อฟัง “เบื้องบน” ถ้าชาวชนบทสามารถช่วยตนเองได้ และมีความเชื่อมั่นในตนเอง ในไม่ช้ายอมจะเข้าใจว่านอกจากจะมีหน้าที่เป็นผู้ตามแล้วตนเองก็มีสิทธิ์เสรีเหมือนผู้อื่น...

จากบทความ “จุดมุ่งหมายในการพัฒนาชนบท”
ป๋วย อึ๊งภากรณ์